

2022/2

XXXI. évfolyam

POLITIKATUDOMÁNYI
SZEMLE

Az MTA Politikatudományi Bizottsága
és a Társadalomtudományi Kutatóközpont –
Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, MTA Kiváló Kutatóhely
referált folyóirata

© Társadalomtudományi Kutatóközpont
Eötvös Loránd Kutatási Hálózat
Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely, 2022
© A folyóiratban publikáló szerzők, 2022

Kiadja a TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
A kiadásért felel a Társadalomtudományi Kutatóközpont főigazgatója

Társadalomtudományi Kutatóközpont
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
Postacím: 1453 Budapest, Pf. 25.

ISSN 1216-1438 (Nyomtatott)
ISSN 2064-6550 (Online)

Megjelenik a Compositio Libri Kft. gondozásában
Tördelő- és olvasószerkesztő: Kardos Gábor

Nyomdai munkák: Séd Nyomda Kft.
Felelős vezető: Dránovits Anna

A szerkesztőség címe: 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
Postacím: 1453 Budapest, Pf. 25.
Telefon: 224-6724
Honlap: www.poltudszemle.hu
E-mail: posze@tk.hu
Szerkesztőségi titkár: D. Nagy Judit
Szerkesztőségi fogadóóra: kedden 9–13 óra között

ELKH
Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

TARTALOM

POLITIKAI INNOVÁCIÓK

- *Oross Dániel–Kiss Alexandra*: Demokratikus innovációk a magyar pártok választási programjaiban 7

UNIÓS POLITIKÁK

- *Bíró-Nagy András–Szászi Áron József*: Az Európai Unió közpolitikai hatásának percepciói – A magyarok tudása és preferenciái az EU befolyásáról 31

KITEKINTŐ

- *Kiss Renáta Lilla*: Biztonságiasítás mint szavazatszerző stratégia A magyar kormány 2018-as kampányban folytatott migrációval és Európai Unióval kapcsolatos politikai kommunikációja 73
- *Darabos Ádám*: Az „első nagy realista” nyomdokaiban: Reinhold Niebuhr Szent Ágoston-képe 92

RECENZÍÓK

- *Horváth Attila*: Zárt pártrendszerek, nyitott kérdések (*Fernando Casal Bértoa – Zsolt Enyedi: Party System Closure: Party Alliances, Government Alternatives, and Democracy in Europe*) 115
- *Franczel Richárd*: Kukorelli István – a szabadságszerető tetthazafi (*Kukorelli István: Három István, három nemzeti ünnep, három példakép*) 124

KÖNYVFIGYELŐ 133

ÖSSZEFOGLALÓK 139

Szerkesztők:

Szabó Andrea, (2014–, főszerkesztő 2019–)

Arató Krisztina (2019–)

Gyulai Attila (2022–)

Szerkesztőbizottság:

Szabó Márton (elnök)

Ágh Attila

Balogh István

Balogh László Levente

Bayer József

Boda Zsolt

Bozóki András

Csizmadia Ervin

Enyedi Zsolt

Ilonszki Gabriella

Körösényi András

Kurtán Sándor

Lánczi András

Pálné Kovács Ilona

Szabó Máté

Tóka Gábor

A folyóirat szerkesztői voltak:

Alapító szerkesztők:

Bozóki András (1992–1999)

Szabó Márton (1992–1994)

Szabó Máté (1992–1999)

Balázs Zoltán (2011–2012)

Boda Zsolt (2008–2018)

Csizmadia Ervin (2000–2013)

Fricz Tamás (1994–2013)

Kurtán Sándor (2000–2010)

Lánczi András (2000–2002)

Szűcs Zoltán Gábor (2014–2021)

POLITIKAI INNOVÁCIÓK

Oross Dániel–Kiss Alexandra

Demokratikus innovációk a magyar pártok választási programjaiban

DEMOKRATIKUS INNOVÁCIÓK A MAGYAR PÁRTOK VÁLASZTÁSI PROGRAMJAIBAN

Oross Dániel

(Társadalomtudományi Kutatóközpont, Politikatudományi Intézet)

Kiss Alexandra

(Bibó István Szakkollégium)

*A tanulmány beérkezett: 2022. április 6., opponálás: 2022. április 20. – 2022. május 17.,
véglegesítve: 2022. május 23.*

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány célja egyfelől azonosítani a magyar pártok választási programjaiban megjelenő demokratikus innovációkat, másfelől elemezni azt, hogy az egyes pártok programjai milyen mértékben foglalkoznak azokkal. A demokratikus innovációk és a magyar pártok című kutatás keretében készült dokumentumelemzés azt vizsgálta, milyen mértékben foglalkoznak a magyar pártok a demokratikus innovációkhoz kapcsolható ígéretekkel választási programjaikban a 2006–2018 közötti időszakban. Az eredmények alapján a demokratikus innovációkhoz köthető ígéretek mintegy két százalékát képezik a magyar pártok nyilvánosságra hozott választási programjainak. A vizsgált programokban a képviseleti demokrácia és a közvetlen demokrácia részvételi intézményeinek reformját célzó javaslatok vannak túlsúlyban.

Kulcsszavak: demokrácia ■ demokratikus innovációk ■ választási programok

Jóllehet Magyarországon a képviseleti demokrácia primátusának lehetünk tanúi, amelyet legfeljebb kiegészít a közvetlen demokrácia, de a képviseleti demokráciát érő kihívások, az azzal kapcsolatban felmerült problémák, mind a magyar politika szereplői között, mind a tudományos diskurzusban jelen vannak (Oross, 2020). Miután a magyar demokrácia legfőbb aktorai a pártok, érdemes vizsgálat tárgyává tenni, mit gondolnak a demokratikus intézmények reformjáról, milyen javaslatokat fogalmaznak meg annak kapcsán. Az alábbi tanulmány célja annak empirikus vizsgálata, megjelennek-e a magyar pártok választási programjaiban az állampolgárokat a demokratikus kormányzás folyamataiba a részvételi, tanácskozási és befolyásolási lehetőségek növelésével bevonni igyekvő demokratikus innovációk, és ha igen, milyen mértékben foglalkoztak a magyar pártok ilyen ígéretekkel választási programjaikban a 2006–2018 közötti időszakban? Milyen a különböző típusú demokratikus innovációk aránya egymáshoz viszonyítva a pártok választási programjaiban? E kér-

dések vizsgálata a képviseleti demokráciával kapcsolatos állampolgári elégedetlenség magas szintjén túl (Susánszky és mtsai, 2021) azért is releváns, mert idehaza is tanúi lehetünk új, az állampolgárok döntéshozatalba való bevonásának eszközét jelentő intézményi megoldások (részvételi költségvetés, állampolgári tanács), a demokratikus innovációk megjelenésének.

Tanulmányunkban elsőként a nemzetközi szakirodalom tükrében bemutatjuk a demokratikus innovációk tipológiáját. Ezt követően a pártok programjainak funkcióit azonosítjuk és bemutatjuk a vizsgálat során elemzett hazai választási programokat, amelyeken a tanulmányunkban végzett elemzés alapul. A vizsgálat módszertanának ismertetésekor a vizsgált kategóriák definiálása mellett az ígéretek kódolásával kapcsolatos legfontosabb döntéseket is bemutatjuk. Az eredmények ismertetésekor bemutatjuk a demokratikus innovációk említésének kontextusát valamint a vizsgált demokratikus innovációk említésének arányát, kategóriánként és pártok szerinti bontásban. Tanulmányunk végén áttekintjük kapott eredményeinknek a témakör nemzetközi szakirodalmának eredményeivel való összecsengését valamint iránymutatásokat fogalmazunk meg jövőbeli kutatások számára.

A DEMOKRATIKUS INNOVÁCIÓK FOGALMA ÉS TIPOLÓGIÁJA

A következőkben röviden összefoglaljuk a terület szakirodalmának leggyakrabban használt demokratikus innováció-fogalmait, majd a vizsgálatunkhoz használt tipológiát és annak fogalmi hátterét.

A demokratikus innováció egy olyan újítás, amelynek célja, hogy a demokratikus kormányzás javításának érdekében, megváltoztassa a politika rendszerét vagy folyamatait (Newton, 2012: 4.). A fogalom meghatározása azért is nehézkes, mert a különböző demokrácia-felfogások alapján ennek manifesztációi jelentősen eltérhetnek egymástól. Smith 2009-es definíciója szerint demokratikus innováció „minden olyan intézmény, amelyet kifejezetten azzal a céllal hoznak létre, hogy az állampolgári részvételt elmélyítsék a politikai döntéshozatali folyamatban”. Ezek az intézmények innovációk, mivel továbblépnek az iparosodott országokban kialakult demokráciák rendszerének tradicionális működésén (Smith, 2009: 1.). A demokratikus innovációk gyakran még a 2010-es években is úgy kerültek hivatkozásra különböző tanulmányokban, hogy a szerzők nem definiálták, mi is pontosan a demokratikus innováció.

Graham Smith 2009-es definíciója bizonyos szempontból túl restriktív ahhoz képest, hogy a demokratikus innovációk irodalmában hány alkalommal használják az általa meghatározott fogalmat. Mint azt Smith maga is kiemeli 2019-es cikkében, két ponton is kedvezőtlen a fogalom használata. Csak az állampolgári részvételt foglalja magába, pedig számtalan más intézményi újításra hozható példa a demokratikus gyakorlatokból. Másrészt a demokrati-

kus innovációk és a nyilvánosság „hétköznapiabb” részvételi formái közötti határ nehezen meghatározható (Smith, 2019).

Brigitte Geissel definíciója inkább a demokratikus innovációk kontextusára koncentrál az intézményi státusz helyett. Meghatározása szerint „olyan új gyakorlat, amelyet tudatosan és kifejezetten annak céljából vezetnek be, hogy a demokratikus kormányzás minőségét javítsák, attól függetlenül, hogy az adott innovációt más állam már kipróbálta-e” (Geissel, 2012: 164.). Geissel érvelése szerint az utóbbi kitétel azért fontos, mert egy adott innováció más országban lehet a politika integráns része – például Svájcban a közvetlen demokrácia hagyománya –, de az más államban ez újítást jelenthet. Definíciójában tehát van szerepe az adott politikai-történelmi kontextusnak.

A vizsgálathoz olyan tipológiára volt szükség, amely a lehető legszélesebb áttekintését adja a demokratikus innovációk sokszínű gyakorlatának. Az alábbiakban bemutatott, Elstub és Escobar által kidolgozott tipológia a lehető leg részletesebb képet adja a különböző innováció-típusokról és az értékelésükre alkalmazható szempontokról. Érvelésük alapja, hogy egy politikai koncepció nem írható le kizárólag a kikerülhetetlen, tovább nem redukálható (*ineliminable*) jellemzőivel, ezért megkülönböztetnek kvázikontingens és kontextuális tulajdonságokat: előbbi minden olyan tényező, amely önmagában nem a definíció legalapvetőbb részét képezi, de annak valódi értelmezéséhez elengedhetetlen, míg utóbbiak az innováció környezetére vonatkoznak. Graham Smith (2009) demokratikus innováció-fogalmát, amely intézményként utal az innovációkra, túlságosan leszűkítőnek találják, ugyanis meglátásuk szerint sokszor már egy demokratikus folyamat változása is jelenthet tartalmas demokratikus innovációt, anélkül, hogy az intézményi újításhoz vezetne.

Geissel (2012) definícióját más szempontból bírálják, szerintük az állam, mint az innováció kontextusa túlságosan leszűkítő, míg az „új gyakorlat” meghatározás felveti a kérdést, hogy egy adott innovációnak egy államon belüli többszöri megvalósulása – mint egy helyi innováció terjedésénél ez lehetséges – meddig is számít újításnak. Az általuk kidolgozott definíció más téren is pontosít: nem csak az állampolgárok szerepének elmélyítését, hanem akár teljes újragondolását jelentheti egy demokratikus innováció. A szerzők definíciója szerint a demokratikus innovációk „olyan folyamatok vagy intézmények, amelyek egy politikai kérdésben, szakpolitikai szerepkörben vagy adott kormányzati szinten újak, és amelyeket úgy fejlesztettek ki, hogy újragondolják és elmélyítsék a polgárok szerepét a kormányzási folyamatokban a részvételi, tanácskozási és befolyásolási lehetőségek növelésével” (Elstub–Escobar, 2019: 14.).

Ez a definíció olyan rugalmasságot ad a demokratikus innovációk vizsgálatánál, amelyet a korábban használt 2009-es Smith és a 2012-es Geissel definíció nem tudott biztosítani. Ez, különösen a nagyrészt képviseleti alapon működő politikai rendszerek esetében is, lehetővé teszi az egyes innovációk vizsgálatát az adott rendszer kontextusában.

1. táblázat. A demokratikus innovációk tipológiája

Demokrati- kus innováció típusa	Kvázikontingens tulajdonságok	Kontextuális tulajdonságok					
	Részvevők kiválasztási módja	Részvétel módja	Döntéshozás módja	Hatalom és autoritás mértéke	Policy terület	Kormányzat szintje	Policy folyamat szakasza
Állam polgári tanács (Mini public)	Sorsolás	Diszkurzív kifejezés, szavazás és meghallgatás	Deliberáció és aggregáció	Változó: személyes előnyök, tanácsadás és konzultáció, kommunikáci- ós befolyás, co-governance és közvetlen autoritás	Változatos (pl. egészségügy, környezet, szociális politika és alkotmányos reform	Helyi, regionális, országos és transznacio- nális	Változó (napirend meghatáro- zása, formuláció, kutatás)
Részvételi költség- vetés	Önkiválasz- tás, választás, célutadatos kiválasztás	Szavazás, diszkurzív kifejezés és meghallgatás	Aggregáció	Co- governance és közvetlen autoritás	Közkiadások	Helyi	Formuláció és döntés- hozás

Népszavazás és népi kezdeményezés	Önkiválasztás	Szavazás	Aggregáció	Tanácsadás, konzultáció és közvetlen autoritás	Változatos	Helyi, regionális és országos	Döntéshozás
Kollaboratív kormányzás	Önkiválasztás és céltudatos kiválasztás	Diszkurzív kifejezés és meghallgatás	Deliberáció, egyezkedés és tárgyalás	Változó: személyes előnyök, tanácsadás és konzultáció, kommunikációs befolyás, közvetlen autoritás	Változatos	Helyi, regionális, országos és transznacionális	Többszörös
Digitális részvétel	Önkiválasztás, sorsolás	Diszkurzív kifejezés, szavazás, meghallgatás és megfigyelés	Deliberáció, egyezkedés és tárgyalás, aggregáció, nincs döntés	Változó: személyes előnyök, tanácsadás és konzultáció, kommunikációs befolyás, közvetlen autoritás	Változatos	Helyi, regionális, országos és transznacionális	Változó (crowdsourcing, prioritizálás, kutatás)

Forrás: Elstubb–Escobar, 2019: 25.

A demokratikus innovációk kategorizálása nem egyszerű, már csak a változó definíciók miatt sem. Elstub és Escobar kiemelik, a tipológiák vagy túl restriktívek, vagy pedig túl absztraktak ahhoz, hogy következetesen használhatók legyenek, ez pedig nagyban az adott tipológia fogalmi alapjától függ. Tipológiájuk (1. táblázat) tehát nem csak az eljárást, hanem a demokratikus innováció környezetét is figyelembe veszi olyan módon, hogy mind az adott innováció kontextusát, mind annak eredményeit meghatározó tényezők is részét képezik a leírásnak. A kontextuális tulajdonságoknak három mérője van. Ezek közül az első az adott eszköz által érintett közpolitikai terület, a második a végrehajtásért felelős kormányzati szint, a harmadik pedig a közpolitika formálási folyamat érintett szakasza. A tipológia fő erőssége az, hogy részletes körkép készítését teszi lehetővé, de nem zárja ki a leginnovatívabb újításokat sem, a folyamat és annak eredménye is jellemezhető. A táblázat a megkülönböztetett típusok Elstub és Escobar által meghatározott leírását összegzi (Elstub–Escobar, 2019: 26–27).

A szakirodalom előbbi áttekintéséből tehát látható, hogy a demokratikus innovációk definíciója, különösen az elmúlt évtizedben jelentősen szofisztikáltabbá vált, ezzel a tipologizálást egyre precízebbé és sokszínűen alkalmazhatóvá téve.

A vizsgálatunk középpontjában álló téma, a pártok programjainak demokratikus innovációkra vonatkozó állításai egy speciális területe a demokratikus innovációk elemzésének, ezért kutatásunkban a pártok vonatkozó, konkrét (pl. köztársaságielnök-választásra, az országgyűlési képviselők tiszteletdíjára, a levélszavazásra, a képviselők létszámára stb.) választási ígéreteit elemezzük. Bár nemzetközi összehasonlításban elemző tanulmány még nem született, vizsgálatunkhoz kiindulópontként szolgált Laura Pascolo 2020-ban publikált, a belga pártok választási programjaiban található demokratikus innovációkat feldolgozó kutatása. Az arányos listás választási rendszerre alapuló belga pártrendszer meglehetősen sokszínű, így ideális terepet jelentett a több választáson átívelő tematikus vizsgálathoz, annak eredményei alapján a posztmaterialista, liberális és kozmopolita értékeket valló pártok azok, amelyek elkötelezettek a részvételi demokrácia intézményeinek alkalmazása iránt. A nacionalista és autoriter nézeteket magukénak valló pártok a közvetlen demokrácia alkalmazásának hívei, illetve támogatják a képviseleti demokrácia jelenlegi formáját, valamint a képviselők szerepének megerősítését.

Miután Magyarországon a közvetlen demokrácia, a döntéshozásban való részvétel kevesebb hagyománnyal bír, mint Belgiumban, ahol az efelé forduló tendenciák már az 1970-es évek óta megfigyelhetőek, ezért abból indultunk ki, hogy egy olyan rugalmas keretrendszerre van szükség, amely a nemzetközi szakirodalom által leírt intézmények feltételrendszeréhez képest kiforrotlan javaslatokat is képes felismerni.

A DEMOKRATIKUS INNOVÁCIÓK FELISMERÉSE
A MAGYAR PÁRTOK PROGRAMJAIBAN

Magyarországon a pártok szerepe az érdekartikulációban megkerülhetetlen: a pártok negatív megítélése ellenére szerepük a döntéshozási folyamatok közötti közvetítőként más, a bottom-up társadalmi kezdeményezések, a szak-szervezetek vagy az üzleti érdekképviseltekhez képest továbbra is meghatározó (Horváth–Soós, 2015: 278.), ezért kulcsfontosságú annak vizsgálata, miként jelennek meg a demokratikus innovációk a pártok programjaiban.

A választási programok nem kizárólag a választóknak készülnek, sőt, viszonylag kevesen olvassák el azokat, azonban a médián keresztül – annak esetleges torzításaival együtt is – a kampány témáit befolyásolják, a legtöbb választóhoz ezen keresztül jutnak el az azokban taglalt közpolitikai javaslatok. Harmel 2018-as tanulmányában eltérő szempontokat határoz meg, amelyek alapján a programok célját és közönségét megkülönböztethetjük: a napirend befolyásolása, a pártok belső működésében és a pártok közötti együttműködésben betöltött funkciók, és a törvényhozás számonkérése. Ezeket a szakirodalom áttekintésén keresztül összegzi, és megállapítja, hogy a funkciók gyakran egymástól és a politikai rendszertől is függenek, az idők során pedig változhatnak, ahogy a pártok prioritásai alakulnak (Harmel, 2018: 233.). A demokratikus innovációk vizsgálata kapcsán fontos kiemelni a programalkotás pártok működésében betöltött szerepét. Mint a párt filozófiájának manifesztuma, a program gyakran stratégiai megfontolást igényel, mert a párttagságot és az aktivistákat is befolyásolhatja annak tartalma és őket akár el is idegenítheti a párttól (Harmel, 2018: 231.). Ehhez hasonlóan a program a párton belüli konfliktusok feloldásának, a kifelé közvetített kép egységesítésének is az eszköze lehet. A párton belüli csoportok érdekérvényesítése, egyes szakpolitikák beemelése, jelentősége a különböző csoportok közötti kompromisszumot jelentheti (Thomson és mtsai., 2017: 528.).

A magyar politikatudományban kiterjedt ígéretkutatási munka ment végbe, amelynek eredményeit az elmúlt években a Körösi–Soós szerkesztőpáros (2013), illetve a Soós Gábor szerkesztésében 2015-ben kiadott tanulmánykötetek (Soós, 2015) foglalják össze. Ezen kötetek segítenek konkretizálni a választási programok helyzetét, funkcióit a magyar politikában. Az alábbi fejezetben bemutatandó vizsgálat nem az ígéret teljesítését kutatja, hanem az egyes demokratikus innovációkhoz köthető ígéret hangsúlyossága a kérdés, tehát a hangsúly (saliency) a kutatás alapja. A vizsgálatok szerint nem az egyedi ígéret, hanem egyes témák hangsúlya jellemzi legjobban az adott párt közpolitikai elképzeléseit (Budge, 2015). Ez az alapja például a Comparative Manifesto Projectnek (CMP), amely lehetővé teszi választási programok nemzetközi összehasonlítását is, az egyes témákra szánt szavak számának mérés-

sével. Ennek alkalmazását a vizsgálat kérdése indokolja: azt igyekeznek kimutatni, hogy az egyes pártok milyen hangsúlyt fektettek az adott demokratikus innovációra. E vizsgálat nem azt elemzi, hogy magyar pártok javaslatai miben térnek el egymástól, hanem azt, hogy a program arányában mekkora részt fordítottak az adott témára, illetve, hogy a demokratikus innovációk kategóriáin belül pontosan melyik mellett tették le a voksukat.

A 2010-es kritikus választásokat (Enyedi–Kenneth, 2011) követően a rendszerváltó pártok közül csak a Fidesz és az MSZP maradt a felszínen, míg új pártok – és az azokból kiváló még újabbak – léptek elő és váltak intézményszerűvé. Az előbbi két párt esetében fontosnak tartottuk a 2010 előtti programokkal való összevetést, különös tekintettel arra, hogy a Fidesz 2010 után nem állt elő írott választási programmal (Dobos–Gyulai–Horváth, 2018), ezért a vizsgálat 2006-ig visszamenően elemzi programjaikat. A 2010-es és az azt követő országgyűlési választásokon a legalább 3 százalékot elért pártok programjai kerültek kiválasztásra. Ez az Fidesz 2010-es, az MSZP, LMP, Jobbik 2010-es, 2014-es és 2018-as, a DK, a Párbeszéd – az Együttel közösen kiadott – 2014-es és 2018-as, és a Momentum 2018-as választásokra készített programjait jelentette. A függelékben közölt táblázat bemutatja a vizsgált pártokat, programjaik címét és azok terjedelmét (szószámát – ez utóbbit azért, hogy a demokratikus innovációként kódolt szavak arányát összemérhetővé tegye).

A VIZSGÁLAT MÓDSZERTANA

Gherghina és szerzőtársai 2018-as cikkükben három fő kategóriát különböztetnek meg a kelet-közép-európai régió demokratikus innovációit vizsgálva: 1. közvetlen demokrácia, 2. az állampolgárok bevonása technológiai eszközökkel és 3. deliberatív demokrácia. A kutatás során e tipológiát egészítettük ki további két kategóriával.

A vizsgálat során alkalmazott kódkönyv kidolgozásakor a cél az volt, hogy a lehető legkonzisztensebb és megbízhatóbb rendszer álljon rendelkezésre az elemzéshez.¹ A kódolási munka során a lehető legtöbb információ megtartása érdekében a szemantika szempontjából teljes mondatrészek képezték az elemzési egységet. Három fő kódot (képviselet, közvetlen döntéshozás, tanácskozás) hoztunk létre. A demokratikus innovációk specifikus alcsoportjaihoz kapcsolódó esetek azonosítását külön segédkódok tették lehetővé: a segédkód mindig valamilyen fő kóddal párban szerepelt. Két ilyen segédkód vizsgálta a közösségi költségvetés koncepciójának említését, illetve az e-demokrácia valamilyen szintű bevezetésének javaslatát. Ez utóbbi azért volt fontos, hogy segédkódként kerüljön a kutatásba, mert a különböző pártok sokféle, ám kevésbé specifikált elképzeléssel rendelkeznek arról, hogy a döntéshozás

vagy annak folyamata milyen formában alkalmas az online térben való megvalósulásra. A kutatás tehát összesen öt kategóriát különböztetett meg.

1. *Részvétel (közvetlen demokrácia)*: Magyarország a közvetlen demokrácia módszereinek alkalmazásában a speciális esetek közé tartozik. A népszavazás – mint a direkt demokrácia egyik fő eszköze – szorosan és több szálon kötődik a képviseleti rendszerhez, mi több, ez a kötődés napjainkra hazánkban oly mértékben erősödött, hogy egyes szerzők a közvetlen demokrácia képviseleti intézményrendszer általi „gyarmatosításáról” (van Eeden, 2019; Pállinger, 2018) írnak. A képviseleti rendszer összefonódása a közvetlen döntéshozás folyamatával és szereplőivel nem csak Magyarországon érzékelhető, hanem általánosságban számos képviseleti demokráciában megfigyelhető (Altman, 2019).
2. *Deliberatív demokrácia,² tanácskozás*: a deliberatív demokrácia vizsgálatában (Cohen, 2009) a demokrácia egy olyan politikai rendszer, ahol a döntéshozatalban központi szerepe van a nyilvános vitáknak (Caluwaerts–Reuchamps, 2018). A deliberatív módszerek különösen olyan komplex kérdések megvitatására alkalmasak, amelyekben sok ember érintett, illetve igénylik a kompromisszumot és a hosszútávú megoldásokat. Ezek a modellek azon az elgondoláson alapulnak, hogy a döntéshozatalba bevont állampolgárok egy tanácskozási (deliberatív) folyamaton haladnak végig, hogy az így elért, közösen kialakított konszenzusos álláspontot becsatornázzák az adott kérdésről folyó diskurzusba.
3. *Részvételi költségvetés*: a részvételi költségvetés intézményét Elstub és Escobar korábban ismertetett tipológiája a demokratikus innovációk önálló típusaként határozza meg, s miután napjainkban világszerte az intézmény gyors terjedésének lehetünk tanúi (Dias, 2020), és az intézmény 2016 óta hazánkban is megjelent önkormányzati szinten, úgy véltük, hogy önálló kategóriaként történő vizsgálata indokolt.
4. *A képviseleti rendszer reformjai*: miután hazánkban alapvetően a képviseleti rendszer reformját célozza a legtöbb javaslat, ezért a demokratikus innovációk – mint az állampolgárok nagyobb vagy közvetlenebb szerepe a demokratikus rendszerben, az elszámoltathatóság és az átláthatóság növelése, a tájékozott döntéshozás és a deliberáció elősegítése – céljaival összhangban a képviselet minőségének javítása kapcsán megfogalmazott innovációkat külön kategóriaként kódoltuk.
5. *E-demokrácia*: Elstub és Escobar tipológia alapján a legsokszínűbb eszközként segíti az állampolgárok bekapcsolódását helyi szinttől az országosig, bármilyen policy területen, így feltételezhetően a magyar pártok ígéreteiben is megfigyelhető ennek a széleskörű felhasználása.

EREDMÉNYEK

A vizsgált választási programok kvalitatív elemzése által lehetőségünk adódott megfigyelni azt, hogy a demokratikus innovációk milyen kontextusban jelennek meg, ezért mielőtt a fenti öt kategória megjelenését vizsgálnánk, röviden ismertetjük, melyek a leggyakoribb szavak, kifejezések, amelyekhez kapcsolódnak a demokratikus innovációk. Az első ábrán látható szófelhő a kódolt anyag tíz leggyakrabban előforduló szavait mutatja be azok gyakoriságának arányában

1. ábra. Kódolt szöveg leggyakrabban használt szavai

A leggyakrabban kódolt szó a „civil”, amely valószínűleg azért végzett első helyen, mert nem csak a tanácskozás-, a részvétel-kódnak is szerves részét képezi a pártok civilekkel való kapcsolata, nekik tett ígéreteik. A „civil” szót előfordulásának legnagyobb részében a „szervezetek”, „szféra”, „világ” szavak követik, emellett jellemző még a „kezdeményezés”, amely arra utal, hogyan segítené a civil kezdeményezések felkarolását az adott párt. Ennek lehetséges oka, hogy a tanácskozásra vonatkozó ígéretnek nagy része a civil szervezetekkel, társadalommal való egyeztetéseket jelenti, ezzel az eredmények értékelésénél részletesebben is foglalkozunk.

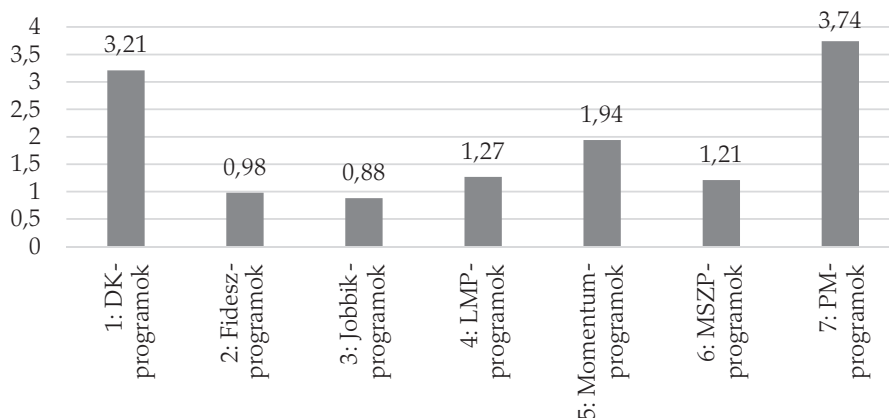
Ezt követően a „helyi” szó következik az előfordulás gyakoriságában, ami főként abból következik, hogy a vizsgált pártok közvetlen politikai részvételre vonatkozó ígéreteiben a helyi, önkormányzati szintet célozták meg leginkább. Gyakran a „helyi” szót követi a „népszavazás”, „kezdeményezés”, illetve a „közösségek”, „önkormányzat”. Gyakorlatilag minden programban megjelenik az önkormányzati döntéshozás feletti közvetlenebb állampolgári kontroll erősítése, illetve a helyi népszavazások folyamatának egyszerűsítése, népszerűsítése, amelyről a képviseleti innovációkra vonatkozó eredmények értékelésénél

részletesebben is kitérünk. Elstub és Escobar tipológiájára visszautalva úgy tűnik, a magyar pártok demokratikus innovációkkal kapcsolatos ígéreteiknél a helyi kormányzati szintet találták a legalkalmasabbnak ezek implikációjára.

A „társadalmi” szó a harmadik leggyakrabban használt a kódolt ígérekben. A szó kontextusát megvizsgálva ez érthető: általában a „konszenzus”, „egyetértés”, „részvétel”, „egyeztetés” szavak követik. A kódolt demokratikus innovációk valamiféle általános társadalmi, törésvonalakon átívelő kezdeményezés igényével jelennek meg a vizsgált programokban. A tanácskozás elsősorban a kollaboratív kormányzáshoz hasonló egyeztető mechanizmusokat jelentette, a nemzetközi szakirodalomban „klasszikus” deliberatív intézmények, mint az állampolgári tanács alig fordult elő.

A továbbiakban a vizsgált kategóriák előfordulásának arányát vizsgáljuk a pártok programjaiban. Elsőként azt mutatjuk be, hogy a demokratikus innovációkról szóló elgondolások összességében a vizsgált programok mekkora részét képezik (2. ábra).

2. ábra. A demokratikus innovációk említésének aránya a pártok programjaiban

Az adatok egészére tekintve azt láthatjuk, hogy a demokratikus innovációkra vonatkozóan megfogalmazott állítások a vizsgált pártok programjainak elenyésző hányadát adják: 2006 és 2018 között átlagosan 1,89%-át teszik ki a demokratikus innovációk ígéretei egy pártprogramnak.

A legmagasabb arányban a Párbeszéd programjai foglalkoznak a témakörrel (3,78 százalék), rajtuk kívül a Demokratikus Koalíció ért el 3 százalék feletti eredményt (3,21 százalék), míg a Momentum 1,94 százalékkal a harmadik legnagyobb arányt érte el. Ezek az eredmények megerősítik azt, hogy hazánkban is a posztmaterialista, kozmopolita és liberális értékeket valló pártok azok, amelyek a leginkább elkötelezettek a demokratikus innovációk alkalmazása iránt. Némiképpen meglepő ebből a szempontból, hogy a Lehet Más a Politi-

ka a fenti pártoktól lemaradva, az MSZP-nél (1,41%) is kisebb mértékben (1,35%) foglalkozott programjaiban ezekkel a javaslatokkal. A nacionalista és autoriter értékeket valló pártok, a Fidesz (1,09%), és legvégül a Jobbik (0,88%) esetében a demokratikus innovációkkal kapcsolatos ígéretek a vizsgált programok alig 1 százalékát teszik ki.

A következőkben elsőként az egyes kategóriák mentén mutatjuk be a demokratikus innovációk megjelenését a pártok programjaiban.

2. táblázat. A demokratikus innovációk említésének aránya (százalék)

	Képviselő	Részvétel (közvetlen demokrácia)	Tanácskozás	E-demok- rácia	Közösségi költéségetés
DK	1,26	1,06	0,54	0,35	0
Fidesz	0,17	0,06	0,75	0	0
Jobbik	0,36	0,22	0,27	0,04	0
LMP	0,42	0,52	0,28	0,01	0,04
Momentum	0,72	0,48	0,72	0,01	0
MSZP	0,48	0,17	0,56	0	0
Párbeszéd	1,56	1,2	0,49	0,44	0,05
Összesen	5	3,71	3,62	0,86	0,08

A vizsgált öt kategóriát tekintve szinte minden párt esetében a képviselői és a közvetlen demokráciára vonatkozó innovációk vannak túlsúlyban, ami alátámasztja, hogy az innovációk e két csoportja, mint a magyar politikai rendszer működéséhez legközelebb álló intézmények, kiemelt figyelmet élveznek a pártok ígéretei között.

Ennek több magyarázó tényezője is lehet: egyrészt kézenfekvő, hogy a politikában eddig is megszokott csatornák megújításával foglalkozzanak, ezek a választók számára is egyszerűbben értelmezhetőek lehetnek. Másrészt a közbeszéd, a politikai napirend szinte minden választás előtt felmutat olyan témákat, amelyek kiemelt szerepet élveznek a kampány során, így arra szinte minden párt reagál programjában. Ezek a témák pedig egyszerűbben merülnek fel olyan kérdések mentén, amelyek a politikai rendszer aktuális problémáira reflektálnak. A következőkben ezek közül szeretnénk néhány példát felmutatni az érvelés alátámasztásaként.

A részvételi innovációk között a leginkább jellemzőek a népszavazás intézményének újításai. Szinte minden párt legalább egy programjában azon álláspontot képviseli, hogy a népszavazás folyamatán könnyíteni kell, a kezdeményezés feltételei és az érvényességi küszöb felülvizsgálandók, illetve a tiltott tárgykörök csökkentése szükséges. Erre vonatkozó javaslat az LMP 2010-es, az Együtt–PM és az LMP 2014-es, a DK, a Jobbik, az LMP és a Párbeszéd 2018-

as programjaiban is felmerült. Emellett a megerősítő népszavazások kérdése is kiemelt figyelmet kapott, különösen az alkotmányozást megerősítő népszavazás bevezetése. A Jobbik 2010-es és 2014-es, az LMP 2014-es, illetve a Momentum és az MSZP 2018-as programjában is előkerül ennek ígérete. A megerősítő népszavazások terén a Jobbik tette a legtöbb ajánlatot a választópolgároknak, 2014-es programjukban a halálbüntetés visszaállításáról, és az Európai Unióból való kilépésről is ügydöntő népszavazást helyeztek kilátásba. A népszavazásra vonatkozó ígérek gyakori keresztmetszete az e-demokrácia, a referendumon való online részvétel lehetőségének biztosításával.

A képviseleti demokrácia kapcsán kiemelt téma a köztársasági elnök közvetlen megválasztásának ígérete, amely által a pártok direkt kapcsolatot teremtenének az államfő és a választók között. A Jobbik mindhárom, a Momentum 2018-as programja is foglalkozik az intézmény bevezetésével. A parlamenti képviselet újragondolásaként a Jobbik 2010-es programjában megjelenik a kétkamarás parlament visszaállításának ígérete, amely a második kamarában biztosítaná a határon túli magyarság, társadalmi szervezetek és egyéb nem pártjellegű egyesületek, illetve a megyék képviselőinek érdekérvényesítését.

A képviseleti demokrácia esetében az ígérek egy másik csoportja a helyi, önkormányzati szintű képviselet minőségének javításával foglalkozik. A helyi fejlesztésekkel kapcsolatos igények és vélemények jobb becsatornázása, a nagyobb helyi kontrollt biztosító ígérek is előkerülnek ebben a kategóriában.

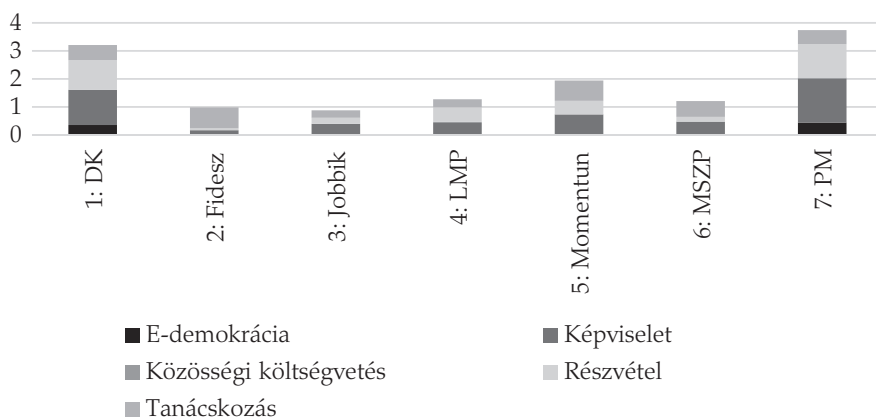
A tanácskozássra épülő demokratikus innovációk csoportja egészen érdekes képet fest a deliberáció Magyarországon való felfogásáról. A tanácskozás kódja szinte kizárólag a szervezetekkel való egyeztetési formákat foglalja magába, a szakirodalomban annyira jellemző deliberatív állampolgári tanács javaslata expliciten csak az LMP 2010-es programjában szerepel. Ez esetben sem történt meg az állampolgári tanács megvalósításának konkrét témához vagy kormányzati szinthez való kötése. Gyakoribb, hogy valamilyen ügyszökhöz kapcsolódó állampolgári egyeztetés folyamatát kínálják fel a programban. A programokban említett állampolgári egyeztetések esetében azonban nem merül fel a résztvevő állampolgárok véletlenszerű és reprezentatív kiválasztása, az edukáció vagy a facilitált tanácskozás kérdése, noha azok esszenciális részei a deliberatív demokrácia megközelítésében születő demokratikus innovációknak. Érdekes, hogy a Fidesz esetében a tanácskozás-kategória kapta a legtöbb figyelmet, vizsgált programjaik 0,75 százalékát dedikálták az ahhoz kapcsolódó javaslatoknak. Ez összefüggésben lehet azzal, hogy a Fidesz számára a 2006–2010 közötti időszak a néppártosodás folyamatának kicsúcsosodását jelentette. Politikájukat 2002 után a Polgári Körök akciójával alapozták meg, amellyel sikerrel mozgósították a népesség addig kevésbé aktív rétegeit is, bevonva a civileket a politika, a kampány folyamatába, ami későbbi sikerük egyik kulcsát jelentette (Greskovits, 2020). 2006-os programjuk esetében a programalkotás folyamatában is alkalmazták ezt a megközelítést.

Noha az e-demokrácia említése elmarad a fenti három kategóriától, több párt, így a Jobbik, az LMP, a DK, a Párbeszéd és a Momentum esetében is konkrét ígéretet találtunk az ügyfélkapun keresztüli azonosítással működő elektronikus szavazás lehetőségének megteremtésére. Ez az e-demokráciát a választásokon bevezető javaslat a szavazási folyamat leegyszerűsítésével inkluzívabbá teszi a választási folyamatot. Habár a mozgóurna kérelmezésével a mozgásképtelen, nehezen mozgó állampolgárok számára jelenleg is biztosítható a részvétel, az, hogy a választásokon való részvétel akár percek alatt, bárholnan megvalósítható legyen, impulzívabban segítené az esetleg a szavazat leadása mellett döntő polgárok részvételét is. Az észtországi választásokat vizsgáló kutatások alapján igazolódni látszik, hogy van egy csoport, akiket csak az internetes szavazási lehetőség biztosításával lehet a választásokon való részvételre rábírní (Lidén, 2013: 241.). A korábban már említett elektronikus részvételi mechanizmusok mellett a Párbeszéd Magyarországért–Együtt 2014-es választási programjában megjelent az online, államtitkári szintre benyújtható petíciók intézménye, illetve, az átláthatóság – ezen keresztül pedig a tájékozottság – javításának érdekében az online felületeken követhető kormányzati, önkormányzati döntéshozatal dokumentációjának biztosítása.

Vizsgálatunkban a részvételi – vagy más néven közösségi – költségvetés koncepciója került elő a legkisebb arányban, ezekkel az LMP és a Párbeszéd foglalkoztak választási programjaikban.

Az egyes részvételi kategóriák előfordulásának gyakorisága mellett azt is érdemes áttekinteni, hogy a különböző hazai pártok miként tekintenek a vizsgált demokratikus innovációkra (3. ábra).

3. ábra. A vizsgált kategóriák megjelenése pártok szerint

A Párbeszéd esetében viszonylag magas a demokratikus innovációk aránya a vizsgált pártok programjaihoz képest. Ezen belül a képviseletre vonatkozó

ígéretet kapták a legtöbb figyelmet (1,56%). Képviselő-kód alatt az átláthatóság javítása mellett megjelenik a női kvóta bevezetésének ígérete is, a 2014-es programjukban 30, a 2018-as programjukban minimum 40 százalékos arány biztosítása szerepel. Mindkét vizsgált programjukban előkerül az elektronikus szavazás lehetőségének biztosítása, emellett a 2018-as programjukban a szavazáson való részvételhez szükséges korhatár 16 évre való leszállítására is ígéretet tettek, ezzel a szavazásra jogosultak körét bővítve. 2018-ban a választási rendszer arányosabbá tétele is szerepelt programjukban. A részvétel-kódba illeszkedik a népszavazások kiterjesztésének, a petíciós jog érdemivé tételének ígérete, illetve 2018-as programjukban az Alaptörvény-módosítást követő megerősítő népszavazás ígérete. A programokban hangsúlyos még a helyi önkormányzatok szerepének és anyagi forrásainak növelése, illetve a helyi civil szervezetek véleményének intézményesített becsatornázása a döntéshozatalba. A Párbeszéd programjában megjelenik a részvételi költségvetés is, amellyel, hogy helyi szinten a közösségi döntéshozatal egyéb módszereit is támogatná. Tanácskozás-kóddal láttuk el az érdemi egyeztető fórumok ígéretét, amely a civil szervezetekkel való együttműködésre, érdekképviseletre alapuló egyeztetésekkel támogatná a kormányzást. Vitás kérdésekről való döntés-előkészítésben pedig az állampolgári tanácsok alkalmazására tesznek ígéretet a 2018-as programjukban. Így a Párbeszéd az LMP mellett a másik párt, amely a szakirodalomban gyakran tárgyalt deliberatív állampolgári tanács és a részvételi költségvetés alkalmazására is ígéretet tett.

A Demokratikus Koalíció a második a demokratikus innovációk említése terén, a programjaikban rögzített javaslatok többsége (1,26%) a képviselői demokrácia reformjával foglalkozik, emellett szintén hangsúlyosan jelenik meg a részvétel (1,06%). Foglalkoznak a választási rendszerrel, amelyet mind országos, mind önkormányzati szinten arányosabbá tennének, illetve az internetes szavazásra is lehetőséget teremtenének. Emellett mindkét vizsgált programban a 30 százalékos női kvóta bevezetését javasolja a párt. Kiemelendő, hogy a Jobbik mellett ők az egyetlen párt, akik csökkentenék a választásra jogosultak számát, mivel a lakcímmel nem rendelkező állampolgárok részvételét nem biztosítanák. Közvetlen részvételiségre vonatkozó ígéreteik közé tartozik a népi kezdeményezés intézményének visszaállításának, a népszavazáson tiltott tárgykörök szűkítése, az alacsonyabb részvételi küszöb bevezetése és az elektronikus szavazás lehetővé tétele. Ígéretet tesznek a közvetlen köztársasági elnök választására. A tanácskozás kategóriájába tartozó ígéreteik programjuk 0,54 százalékát teszik ki. Az egyes ígéretet gyakorlatilag csak civil szervezetekkel való különböző együttműködésekkel foglalkoznak, így például a romák helyzete kapcsán, vagy környezetvédelmi és fenntarthatósági kérdésekben.

A Momentum esetében a képviselőre kódolt ígéretet (0,72%) első csoportját a választási rendszer olyan reformja jelenti, amely állításuk szerint hozzájárulna a konszenzusra épülő demokrácia kialakulásához. Ajánlatuk szerint

egy arányosabb választási rendszerre, illetve az egyéni választókerületekben kétfordulós választásokra van ehhez szükség. A levélben szavazás lehetőségét is kiterjesztenék, minden külföldi magyar állampolgár számára lehetővé téve azt. A köztársasági elnök megválasztását közvetlenül a szavazókra bíznák ígéretük szerint, és nem lenne újraválasztható a pozíciót betöltő személy. Részvételre vonatkozó ígéreteikben a lakosság nagyobb szerepét látják a döntések előkészítésében, illetve infrastruktúrát biztosítanának helyi szervezeteknek a létező problémák megoldásához. A jogalkotási folyamatban is kötelezően kiterjesztenék a civil egyeztetések szerepét. A Momentum esetében is megfigyelhető, hogy a tanácskozás szerepét egyes ügyek mentén tervezik: ilyen esetükben például az oktatás vagy a külföldi magyarok érdekképviselője. Bár az e-demokráciáról keveset írnak, szerepelt ígéreteik között, hogy az átláthatóság növelésének céljával az online elérhető információk körét bővítenék, ezzel nagyobb rálátást biztosítva a jogalkotási folyamatra az állampolgároknak, illetve az online szavazás lehetőségének biztosítására is ígéretet tettek.

Az LMP a programjaiban a részvétel a leghangsúlyosabb elem (0,52%), 2010-es programjuk szerint a jogalkotási eljárásban több ponton is biztosítanák az állampolgárokkal és civilekkel való egyeztetést. Az érvényes és eredményes helyi népszavazási folyamat egyszerűsítése és a népi kezdeményezés mellett 2014-es programjukban ígéretet tettek, hogy kétszázézer aláírás összegyűjtésével kötelezően megerősítő népszavazást kelljen kiírni bármilyen alaptörvény-módosítás kapcsán, illetve meghatároztak olyan témaköröket is, amelyekben kötelezővé tennék a népszavazásokkal való jóváhagyást. A népszavazásra bocsátható kérdések körét is bővítették volna. Emellett, még 2010-es programjuk egyik ígérete, hogy megkezdik az „állampolgári tanácsok, a közösségi tervezés, a részvételen alapuló költségvetés-készítés és más, külföldön bevált részvételi technikák intézményesítését”. Ezzel ők az egyik párt a vizsgáltak közül, akiknél expliciten megjelenik a szakirodalomban olyan jellemző állampolgári tanács és részvételi költségvetés ígérete. A képviselő esetében az egymás után betölthető mandátumok korlátozására tettek ígéretet, mint a fékek és ellensúlyok erősítését szolgáló lépés. Emellett ígéretet tettek az elektronikus szavazás lehetőségének biztosítására. Tanácskozás alatt olyan ígéreteik kerültek kódolásra, amelyekben az informált polgárok részvételének fontosságát, a velük való párbeszédet hangsúlyozzák (helyi vagy országos ügyekben történő egyeztetések, állampolgári tanácsok).

Az MSZP vizsgált programjaiban az innovációk közül magas volt a tanácskozás (0,56%), illetve a képviselő (0,48%) kódjával ellátott ígéretek aránya. A képviselő-kategóriában hangsúlyos ígéretük, hogy 2006-os programjukban az önkormányzati rendszer kiegészítésére választott regionális önkormányzatokat hoztak volna létre, illetve a nemzetiségi képviselők mandátumának rendezésére is ígéretet tettek. 2010-ben programjuk szerint a parlamenti munkában való részvételhez kötötték volna a képviselői tiszteletdíj kifizetését, helyi

szinten pedig ígéretük szerint szavazati jogot adtak volna civil szervezetek képviselőinek az önkormányzat bizottságaiba. 2018-as programjukban ígéretet tettek a külhoni szavazópolgárok számára a levélben való szavazás lehetőségének biztosítására, a külképviseleten való szavazás alternatívájaként. A tanácskozás esetében az ügyek mentén (pl. nyugdíjrendszer reformja, a felsőoktatási ügyek, a fogyatékossgal élők érdekérvényesítő-képessége) civilekkel folytatott egyeztetések a leginkább jellemző ígérek. Az MSZP programjaiban a részvétel kapcsán kevés konkrétum jelent meg, ezek közé tartozik 2018-ban a közvetlen elnökválasztás, illetve egy új Alaptörvény, valamint a paksi atomerőmű bővítésének népszavazáson való megerősítése.

A Fidesz programjaiban egyik vizsgált típus említése sem magasabb 1 százaléknál, esetükben a részvétel- és a képviselet-kóddal ellátott ígérek gyakorlatilag teljesen elhanyagolható szerepet játszanak. Egyedül a tanácskozás-kóddal ellátott innovációk aránya (0,75%) emelhető ki, jellemző ígéretük, hogy nagyobb hangsúlyt fektetnek majd különböző, értékrendjüknek megfelelő érdekképviseleti szervezetekkel való együttműködésre. 2010-es programjukban jellemző ügyek, amelyekben a civil társadalomra számítanak a családok támogatása, a nyugdíjások, az ifjúság, a lakhatás vagy a fogyatékkal élők helyzete. 2010-es programjuk megalkotásában állításuk szerint 3,2 millió állampolgár vett részt „a Nemzeti Petíció, a Nemzeti Konzultáció, a Gazdasági Konzultáció, a Budapest Fórum, az Országértékelő beszélgetések és az Országépítő találkozók alkalmával”. Összességében a Fidesz esetében a második legalacsonyabb a demokratikus innovációk aránya, mindössze 0,98 százalékat teszi ki a két vizsgált programjuknak.

Összességében a Jobbik programjaiban a legalacsonyabb a demokratikus innovációkkal foglalkozó ígérek aránya (0,9%), ezen belül nagyjából kiegyenlítően oszlanak meg az ígérek a képviselet-, illetve az azt követő részvétel- és tanácskozás-kódok között. A részvétel esetében kiemelkedő a népszavazás jelentősége, mind megerősítő formában, mind az eljárás egyszerűsítésén keresztül, illetve az érvényességi küszöb eltörlésével, ami összecseng a nemzetközi kutatások azon eredményével, miszerint a nacionalista és autoriter nézeteket magukénak valló pártok a közvetlen demokrácia alkalmazásának hívei. A párt 2014-es programja a Fidesz által szűkített népszavazásra bocsátható kérdések bővítését ígerte, és a halálbüntetés visszaállításáról tartott referendum megtartásának fontosságát is kiemelték. A közvetlen köztársasági elnökválasztás ígéretét konzisztensen képviselték mindhárom vizsgált programjukban. A tanácskozásként kódolt javaslaikban egyes ügyek mentén ígérnek együttműködést, konzultációt civil szervezetekkel. Ilyen ügyek például a kultúra, a történelem- emlékezetpolitika, az ifjúságpolitika, illetve a környezetvédelem. A képviseletre vonatkozó ígéreteik közül kiemelendő a 2010-es programjukból a kétkamarás parlament visszaállításának ígérete. Emellett hangsúlyozzák a képviseleti rendszer reformja kapcsán a korrupcióval összefüggő változtatások szükségességét, így az összeférhetlenségi feltételek szigorítását, a mentelmi jog felfüggeszté-

sének egyszerűsítését, illetve 2014-től a választási rendszer arányosabbá tételét. Az e-szavazás lehetőségének biztosításával egyszerűsítették volna a választásokon, különösen a külföldi állampolgárok számára való részvételt. Érdekesség, hogy a Jobbik, egyetlen pártként vállalta fel a műveltségi census bevezetésének ígérését 2014-ben, amit azonban demokratikus innovációként semmiképp, sokkal inkább mint az állampolgári részvételt csökkentő elemet lehet számításba venni.

ÖSSZEFOGLALÁS

A demokratikus innovációk szakirodalmát áttekintve azt látjuk, hogy az innovációk meghatározására és értékelésére egyre komplexebb feltételrendszerre alapozott tipológiák születnek. E tipológia fejlődésének köszönhetően egyre inkább konkretizálható, milyen elvárásoknak kell megfelelnie egy-egy demokratikus újításnak. Bár a tipológia egyre fejlettebb, mégis mindezidáig kevés kutatás foglalkozott azzal, hogy a demokratikus innovációk bevezetésének fontos aktorai, a politikai pártok mennyi figyelmet szentelnek a demokratikus innovációkra választási programjaikban. E hiányzó ismeretek bővítése érdekében tanulmányunkban egyfelől bemutattuk azt, hogy a demokratikus innovációkhoz köthető ígéretek a magyar pártok nyilvánosságra hozott választási programjai szövegének mintegy két százalékát képezik, vagyis összességében (különösen a belga pártok programjaihoz képest) a magyar pártok programjaiban ez a témakör nem kiemelkedően fontos terület.

Arra is választ adtunk, hogy a nemzetközi tipológiában meghatározott egyes kategóriák szerint a demokratikus innovációk típusainak említései miként aránylanak egymáshoz: várokozásinknak megfelelően a képviselői demokrácia és a közvetlen demokrácia részvételi intézményeinek reformját célzó javaslatok voltak túlsúlyban a vizsgált programokban. Az állampolgárokkal történő tanácskozás kevésbé bizonyult hangsúlyosnak a pártok programjaiban és a javaslatokból hiányoznak a deliberatív demokrácia nemzetközi szakirodalmában által javasolt módszertani megfontolások (a résztvevők véletlenszerű kiválasztása, facilitáció). Az e-demokráciára vonatkozó javaslatok az említett háromtól leszakadva, főként a választási eljárással kapcsolatban fogalmazódtak meg. Végezetül a részvételi költségvetés intézménye a többi kategóriától nagyságrendekkel elmaradva a két zöld párt programjában került megemlítésre.

Adataink pártok szerinti és időbeli összehasonlítást is lehetővé tettek: megállapítottuk, hogy hazánkban is a posztmaterialista, liberális és kozmopolita értékeket valló pártok (Párbeszéd, DK, Momentum) járnak élen a különböző demokratikus innovációk megfogalmazásában, míg a nacionalista és autoriter nézeteket magukénak valló pártok (Fidesz, Jobbik) kevésbé elkötelezettek azok iránt.

Vizsgálatunk korlátait tekintve fontos leszögezni, hogy a demokratikus innovációk alkalmazásának témaköre a választói magatartás magyarországi trendjei

szempontjából korlátozott jelentőséggel bír. A jelenlegi domináns pártrendszerben a választók magatartását döntően nem a pártok programjaiban és szervezeti működésében mutatkozó különbségek határozzák meg, pontosabban fogalmazva a domináns Fidesz–KDNP-pártszövetség politikai stílusa és erőfőlénye az, amihez valamennyi párt és a szavazók viszonyulnak. Jó példája ennek a 2022-es választás, ahol már nem csupán a Fidesz–KDNP-pártszövetség programja nem volt vizsgálható (mert nem készült), hanem az ellenzéki összefogás pártjainak közös programjából sem volt szétbontható, a program mely részeit mely pártok javasolták, ezért bár a program említett demokratikus innovációkat (például a részvételi költségvetést vagy a közösségi gyűlést), azokat a vizsgálatunk szempontrendszerre mentén nem tudtuk bemutatni.

Jövőbeli kutatások számára lehetséges irány a pártok programjainak országokénti összehasonlító vizsgálata, amiből egyfelől választ kaphatunk arra, hogy a pártrendszerek rendszerszintű különbségei miként hatnak a demokratikus innovációknak az egyes pártok választási programjaiban való megjelenésére. Például ebben a megközelítésben fontos új eredményeket hozhat annak részletes áttekintése, hogy domináns pártrendszerekben milyen módon jelennek meg a demokratikus innovációk a pártok programjaiban. Másfelől lehetőség adódik az egyes (liberális, szociáldemokrata, zöld, konzervatív) pártcsaládok programjainak nemzetközi összevetésére. Ez utóbbi szempontból kifejezetten érdekes lehet továbbá az európai parlamenti választásokra készülő választási programok szisztematikus összehasonlító elemzése.

FÜGGELÉK

A magyar pártok programjai, választási évekre bontva (szavak száma)

	2006-os program	2010-es program	2014-es program	2018-as program
DK			16 pontos program (634)	Sokak Magyarországa (21923)
Fidesz	Hajrá Magyarországnak! A cselekvő nemzet programja (9020)	Nemzeti ügyek politikája (20071)		
Jobbik		Radikális változás (46058)	Kimondjuk. Megoldjuk. (56550)	Magyar szívvel, józan ésszel, tiszta kézzel (28776)
LMP		A fenntartható jövő, a befogadó társadalom és a megújuló demokrácia stratégiája (76295)	LMP Választási program 2014 (27016)	LMP Választási program 2018 (13853)

	2006-os program	2010-es program	2014-es program	2018-as program
MSZP	Biztonság, igazságosság, bátorság. A Magyar Szocialista Párt választási programja (7967)	Nemzeti modernizáció, összetartó közösség. Ajánlat a demokratikus oldal programjára (23891)	Igazság, biztonság, szabadság, jólét. Az MSZP ajánlata Magyarországnak (18593)	Tegyünk igazságot! (6382)
Momentum				Indítsuk be Magyarországot! (84911)
Párbeszéd			A te jövőd – Haza és haladás, szolidaritás és Európa (19907)	Mindenki számít! (18496)

Forrás: pártok választási programjai, NVivo

JEGYZETEK

- ¹ Az ígéreteknél az absztrakció magasabb szintjein is bekerülhettek bizonyos elemek a programokból a kódolt adatbázisba. Ennek oka, hogy a dolgozat ígéretkutatása nem az utólagos számonkérhetőség követelményét priorizálja, mint az sokszor jellemző, hiszen nem kellett költségvetési tételekkel, megvalósult szakpolitikákkal összevetni ezeket. Ugyanakkor a túlságosan absztrakt, elvi kinyilatkoztatások, amelyeket nem követtek konkrét ígérek, nem kerültek kódolásra. Az inkumbens párt politikáját kritizáló, arra visszautaló részek sem kerültek kódolásra, csak az arra reflexióként megfogalmazott konkrét ígérek.
- ² A kódolási munka közben előkerültek olyan ígérek is, amelyek ezeknek a kategóriáknak a határán voltak elhelyezhetőek. Ezért szükségesnek tűnt olyan alapszabályokat is lefektetni, hogy milyen elemek nem tartoznak ezek közé. A tanácskozás kategóriájában nem kerültek kódolásra a zárt tanácskozások – az átláthatóság követelménye miatt –, a kifejezetten szakmai és szakszervezetekkel való egyeztetés mechanizmusai – mivel szükségszerűen csak egy adott gazdasági alapú csoportosulás, és nem mindenki számára nyitott a részvétel –, és a civil szervezetek anyagi támogatásának javaslati sem.

IRODALOM

- Altman, D. (2019): *Citizenship and Contemporary Direct Democracy*. Cambridge University Press.
- Bowler, S.–Donovan, T.–Karp, J. A. (2002): When Might Institutions Change? Elite Support for Direct Democracy in Three Nations. *Political Research Quarterly*, 55(4), 731–754. <https://doi.org/10.2307/3088077>

- Budge, I. (szerk.). (2001): *Mapping policy preferences: Estimates for parties, electors, and governments, 1945–1998*. Oxford University Press.
- Budge, I. (2015): Issue Emphases, Saliency Theory and Issue Ownership: A Historical and Conceptual Analysis. *West European Politics*, 38(4), 761–777. <https://doi.org/10.1080/01402382.2015.1039374>
- Caluwaerts D.–Reuchamps M. (2018): *The Legitimacy of Citizen-led Deliberative Democracy*. London, Routledge.
- Dias, N. (2020): Hope for Democracy. In: *Hope for Democracy*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190084523.001.0001>
- Dobos G.–Gyulai A.–Horváth, A. (2018): Felesleges erőfeszítések? Választási programok és ígéretek 2018-ban. In: Böcskei B.–Szabó A. (szerk.): *Várakozások és valóságok. Parlamenti választás 2018*. Budapest, Napvilág Kiadó–MTA TK Politikatudományi Intézet, 317–339.
- Elstub, S.–Escobar, O. (2019): Defining and typologising democratic innovations. In: S. Elstub–O. Escobar: *Handbook of Democratic Innovation and Governance*. Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781786433862.00009>
- Elstub, S.–Escobar, O. (2017): *A Typology of Democratic Innovations*. 31. <https://www.oidp.net/docs/repo/doc631.pdf>
- Enyedi Zsolt–Kenneth Benoit (2011): Kritikus választás 2010 (Critical Election 2010). In: Enyedi Zs.–Tardos R.–Szabó A. (szerk.): *Új Képlet (The New Formula)*. Budapest, DKMKA, 17–42.
- Geissel, B. (2012): Impacts of democratic innovations in Europe: Findings and desiderata. In: B. Geissel–K. Newton (eds.): *Evaluating democratic innovations: Curing the democratic malaise?* Routledge.
- Geissel, B. (2013): Introduction: On the Evaluation of Participatory Innovations. In: B. Geissel–M. Joas (eds.): *Participatory democratic innovations in Europe: Improving the quality of democracy?* Barbara Budrich Publishers.
- Gherghina, S.–Ekman, J.–Podolian, O. (2018): Democratic innovations in Central and Eastern Europe: expanding the research agenda. *Contemporary Politics*, 25 (1): 1–10.
- Gyulai A.–Ságvári Á. (2016): A politikai pártok jogrendszerre vonatkozó ígéretei a 2014-es választások során. In: Gajduschek G.–Jakab A. (szerk.): *A magyar jogrendszer állapota*. MTA TK JTI.
- Harmel, R. (2018): The how's and why's of party manifestos: Some guidance for a cross-national research agenda. *Party Politics*, 24(3), 229–239. <https://doi.org/10.1177/1354068816678880>
- Horváth A.–Soós G. (2015): Pártok és pártrendszer. In: Körösiényi A. (szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Osiris–MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet.
- Newton, K. (2012): Curing the democratic malaise with democratic innovations. In: K. Newton–Geissel, Brigitte (szerk.): *Evaluating democratic innovations: Curing the democratic malaise?* Routledge.
- Oross D. (2020): Versengő demokraciáfelfogások, új részvételi lehetőségek? Képviselő, részvétel, deliberáció és demokratikus innovációk. *Politikatudományi Szemle*, 29(4).
- Pállinger, Z. T. (2018): Direct democracy in an increasingly illiberal setting: the case of the Hungarian national referendum. *Contemporary Politics*, 25 (1).

- Pascolo, L. (2020): Do political parties support participatory democracy? A longitudinal analysis of party manifestos in Belgium. *ConstDelib Working Paper Series*, Working Paper 9. <https://constdelib.com/wp-content/uploads/2020/10/WP9-2020-CA17135.pdf>
- Smith, G. (2009): *Democratic innovations designing institutions for citizen participation*. Cambridge University Press.
- Soós G.–Papp Z.–Gyulai, A. (2013): Tudhatjuk-e, mit akarnak? Az ígéretek azonosításának és kódolásának módszertana. In: *Azt tették, amit mondtak? Választási ígéretek és teljesítésük*. Magyar Tudományos Akadémia.
- Soós Gábor (szerk.): Ígélet, felhatalmazás, teljesítés: választási programok és kormányzati megvalósításuk, 1998–2010. Budapest, MTA TK Politikatudományi Intézet (2015).
- Susánszky P.–Szabó A.–Oross D. (2021): A demokráciával való elégedettség és a demokrácia értelmezése Magyarországon. *SOCIO.HU: Társadalomtudományi Szemle*, 11(2).
- Thomson, R.–Royed, T.–Naurin, E.–Artés, J.–Costello, R.–Ennser-Jedenastik, L.–Ferguson, M.–Kostadinova, P.–Moury, C.–Pétry, F.–Praprotnik, K. (2017): The Fulfillment of Parties' Election Pledges: A Comparative Study on the Impact of Power Sharing. *American Journal of Political Science*, 61(3). <https://doi.org/10.1111/ajps.12313>
- van Eden, Pepijn (2018): Discover, Instrumentalize, Monopolize: Fidesz's Three-Step Blueprint for a Populist Take-over of Referendums, *East European Politics and Societies and Cultures*, Volume 33, Number 3.

UNIÓS POLITIKÁK

Bíró-Nagy András–Szászi Áron József

Az európai unió közpolitikai hatásának percepciói.
A magyarok tudása és preferenciái az EU befolyásáról

AZ EURÓPAI UNIÓ KÖZPOLITIKAI HATÁSÁNAK PERCEPCIÓI

A magyarok tudása és preferenciái az EU befolyásáról

Bíró-Nagy András

(Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet)

Szászi Áron József

(Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet)

A tanulmány beérkezett: 2022. március 17., opponálás: 2022. március 21. – 2022. április 15., véglegesítés: 2022. május 16.

ÖSSZEFOGLALÓ

E tanulmány a magyar társadalom tudását és preferenciáit térképezi fel az Európai Unió közpolitikai hatásáról. A kutatás keresztmetszeti kérdőíves adatok leíró és regressziós elemzésére épül. Az általános EU-s ismeretekre, illetve az uniós és a tagállami hatáskörökre vonatkozó tudás terén is megállapítható, hogy a megkérdezettek bő harmada tekinthető tájékozottnak. A magyarok többsége nem rendelkezik tehát megfelelő tudással arról, hogy valójában milyen területeken van befolyása az Európai Uniónak a hazai folyamatokra. A kormánypárti választóknak szignifikánsan alacsonyabb az általános EU-s tudásszintje, mint az ellenzéki szavazóknak, de a szakpolitikai tudásszint terén fordított a helyzet. Ennek oka, hogy a fideszes választók kevesebb szakterületről gondolják, hogy tagállami irányítás alatt áll, mint az ellenzéki szimpatizánsok, és ez az érzet közelebb áll az EU és a tagállamok közötti valós hatáskörmegosztáshoz. Eredményeink megerősítik, hogy a kormánypártiság és a jobboldali öndefiníció negatív hatással van az integráció további mélyítéséről alkotott véleményekre. Fontos továbbá, hogy azon szakterületeken, amelyeken Magyarország uniós csatlakozása óta tényszerűen a legnagyobb arányban vannak jelen az európai eredetű jogszabályok, az EU befolyásának támogatottsága is magasabb. Tanulmányunk rámutat arra is, hogy az integráció további mélyítésének komoly korlátai lehetnek a magyar társadalomban, és erős bázisa van a nemzeti szuverenitás politikájának. Az általunk vizsgált 19 közpolitikai területből 8 olyan terület van, ahol a magyarok abszolút többsége szuverenista állásponton van, míg 9 szakpolitika esetén az integrációpártiak vannak abszolút többségben, a bevándorlás és az egészségügy kérdésében pedig egyik oldalnak sincs többsége. Emellett kiemelendő, hogy az Európai Unió kizárólagos hatáskörébe csak a magyar társadalom igen kis része utalna döntéseket: az Európai Egyesült Államok támogatói minden közpolitikai területen 10%-nál kevesebben vannak. A hatásköri kérdésekben tapasztalható megosztottság azt jelzi előre, hogy az EU jövőjével kapcsolatos viták is polarizálhatják a jövőben a magyar közvéleményt.

Kulcsszavak: Magyarország ■ Európai Unió ■ közpolitika ■ Euroszepticismus ■ közvélemény

Magyarország és az Európai Unió kapcsolata nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi közbeszédnek is visszatérő, konfliktusos témája. A 2022. február végén kitört orosz–ukrán háború következményeként az ország külpolitikai orientációja az áprilisi választásokat megelőző kampány egyik központi témájává vált (Farkas, 2022; Dull, 2022). Az európai uniós intézményekben ráadásul sokan úgy érzékelték, hogy évtizedeket felölelő integrációs folyamatok sűrűsödtek össze a háború utáni hetekbe, az orosz agresszió egységbe kovácsolta a korábban megosztott EU-s külpolitikát (Barbaro, 2022). Akármilyen hatással lesz is a háborús konfliktus az EU jövőjére, kiemelkedően időszerű annak a vizsgálata, hogyan jelenik meg az európai integráció a magyar közvéleményben. Tanulmányunk empirikus alapokon azt mutatja be, hogy miként érzékelik az EU közpolitikai hatását a magyar választók.¹ Emellett azt is feltárjuk, hogy közpolitikai szempontból hol húzódnak az európai integráció határai a magyar közvélemény számára. Ahhoz, hogy megértsük a magyarok EU-hoz fűződő viszonyát, úgy véljük, hogy nem elég az európai integrációval kapcsolatos preferenciákat megismerni, de az erre vonatkozó ismereteket is érdemes felmérni.

Az EU-s ismeretek vizsgálatának fontosságára mutat rá az is, hogy a Brexitet gyakran a tömegek tájékozatlanságával, a széleskörű politikai ignorancia jelenségével magyarázzák. Jason Brennan 2017-es nagy vitát kiváltó könyvében a 2016-os népszavazást is annak bizonyítékának tartja, hogy a választók alapvetően tájékozatlanok és képtelenek felismerni a saját érdeküket. Az EU-val kapcsolatos tudásszint az Egyesült Királyságban a Brexit előtt valóban az uniós átlag alatt volt (Hix, 2015), viszont nem egyértelmű, hogy a tájékozatlanság mekkora szerepet játszott a kilépésre szavazók döntésében (Carl–Richards–Heets, 2018). Az Egyesült Királyság kontextusán kívül a politikai tudás EU-s attitűdökre gyakorolt pozitív (Lengyel–Blaskó, 2002; De Vreese, 2016; Verhaegen–Hooge, 2014) és negatív (Marquart et al., 2018) hatásaira is találunk bizonyítékokat a szakirodalomban. A fentiek alapján érdemes az európai integrációval kapcsolatos tudás és a preferenciák vizsgálatát egyben kezelni. Ezt azért is szükségszerűnek érezzük, mivel Magyarországon az EU-val kapcsolatos tudás vizsgálata eddig szinte teljesen kívül maradt a hazai tudományos kutatásokon.²

Tanulmányunkban három kérdésre keressük a választ. Milyen a magyar társadalom Magyarország európai integrációjával kapcsolatos tudásszintje, és ennek mik a meghatározói? Milyen az egyes szakpolitikák európaizációjának támogatottsága, és ez mennyire függ össze a valós integrációs szinttel? Mennyiben határozza meg a szakpolitikai integráció támogatottságát a politikai hovatartozás és az EU-val kapcsolatos tudásszint? Kutatásunk egyedi a szakirodalomban, mivel 19 különböző szakpolitikára fókuszálva méri fel a magyarok európai integrációval kapcsolatos ismereteit és preferenciáit. Ennek céljából a szerzők saját kérdőívet dolgoztak ki, amit egy országos, reprezentatív közvélemény-kutatásban kérdeztek le. A percepciók és a valós integrációs szint összevetésének Bíró-Nagy és Laki (2020) tanulmánya volt az alapja, amelyben

az EU és Magyarország szakpolitikákkal kapcsolatos feladatmegosztását, és az egyes szakterületek európaizáltságát vizsgálták a törvényhozás kontextusában. Eredményeink nem csak a magyar társadalom EU-val kapcsolatos attitűdjeinek mélyebb megértését segítik, de egyben az európai integráció legitimitásáról szóló diskurzushoz is hozzájárulnak.

ELMÉLETI HÁTTÉR ÉS HIPOTÉZISEK

A 2000-es években készült felmérések alapján az európaiak nemzeti politikával kapcsolatos tájékozottsága magasabb volt, mint az EU-val kapcsolatos tudásszintjük (Clark, 2014). A finnek politikai tájékozottságát vizsgáló kutatás hasonló eredményre jutott: a válaszadók kétszer olyan jól teljesítettek az országos és helyi tudást mérő teszten, mint az EU-s kérdéseket illetően (Rapeli, 2014). A kutatás alapján a férfiak, a politika iránt érdeklődő, a demokráciával elégedett és a magasabb végzettségű válaszadók tudtak többet az EU-ról. Több kutatás is azt bizonyította, hogy az EU-s ügyekkel kapcsolatos médiafogyasztás növeli az EU-val kapcsolatos tudást (de Vreese–Boomgaarden, 2006; Marquart et al., 2018). Az EU-s tudásszintet a Brexit kontextusában vizsgáló tanulmányok nem találtak szignifikáns különbséget a kilépésre és a maradásra szavazó választók között az ideológiailag semleges tesztkérdéseket illetően (Carl–Richards–Heets, 2018), vagy csak kismértékű különbséget találtak (Carl, 2019). Egy releváns magyar kutatás készült a témában: Lengyel és Blaskó (2002) azt mutatta ki, hogy az objektív és a szubjektív informáltság egyaránt növelte az uniós csatlakozás támogatottságát. A magyarok EU-s tudásával kapcsolatosan kutatásunk alapvetően feltáró elemzést végez, ugyanakkor tanulmányunk a később bemutatott oksági hipotézisek mellett tesztel egy releváns, deskriptív hipotézist.

H1: A magyarok rosszul mérik fel, hogy mekkora az EU hatásköre: a magyarok többsége nem tudja beazonosítani a szakpolitikák többségének európai integrációs szintjét. Korábbi empirikus bizonyítékok híján az első (deskriptív) hipotézisünk inkább logikai következtetésekre hagyatkozik. Lengyel és Blaskó (2002) kutatásából az uniós csatlakozás előtti magyar társadalom EU-val kapcsolatos tájékozatlansága körvonalazódik. A magyaroknak csak a negyede hallott a közös EU-s útleveletről (26%), és hasonlóan kevesen voltak, akik fel tudtak sorolni legalább 12 EU-s tagállamot (27%). Hozzá kell tenni, hogy a többi kérdésnél jelentősen nagyobb volt a helyes válaszok aránya, pl. 88% tudta, hogy Magyarország kérelmezte a felvételét az EU-ba, 78% hallott az euróról (Lengyel–Blaskó, 2002: 411–412.). Valamivel aktuálisabb képet az Eurobarometer 2015-ös felmérése ad. Ez alapján a magyarok az EU-s tudást illetően az európai középmezőnyben voltak: a lakosságnak valamivel kevesebb, mint a fele tudta az Eurobarometer mindhárom tesztkérdésére a helyes választ (Hix, 2015). Ugyanakkor azt felté-

telezzük, hogy az általunk összeállított, 19 kérdéses szakpolitikai tudásteszt nehezebb az általános kérdéseknél.

H2: A magyarok egyes szakpolitikák európaizációjával kapcsolatos preferenciái függetlenek ugyanazon szakpolitikák tényleges integrációs szintjétől.

A második hipotézisünk részben az első hipotézisre épül. Azt feltételezzük, hogy elsősorban akkor befolyásolná érdemben a szakpolitikák tényleges integrációs szintje a magyarok preferenciáit, ha az integrációs szinttel tisztában lennének az emberek. Elképzelhető ugyanakkor egy fordított oksági kapcsolat is, ha az európai integrációt egy rezponzív, az európai közvéleményt becsatornázó folyamatként képzeljük el. Ebben az esetben azt feltételezzük, hogy nem a szakpolitikák integrációs szintje befolyásolja a közvéleményt, hanem fordítva. Vagyis azokon a szakpolitikai területeken mélyül az integráció, ahol erre már nyitottságot mutatott az európai közvélemény. Ezt a feltételezést támasztja alá De Bruycker (2019) tanulmánya is, amely idősoros elemzéssel mutatta meg, hogy a nyilvánosság előtt tárgyalt EU-s szakpolitikai döntéseket a támogató közvélemény növekedése előzi meg. Ugyanakkor De Bruycker egy negatív visszacsatolási folyamatot is bizonyít: az egyes politikai napirendre került szakpolitikai döntések után csökkenni kezd ugyanezen ügyek európai szintű támogatottsága a közvélemény-kutatások alapján. Vagyis az EU-s szakpolitikai döntéseknek inkább ex ante legitimitációja van, míg ex post legitimitációs deficit keletkezhet. Ez lényegében összhangban áll a második hipotézisünkkel. A rezponzív EU-s döntéshozatalnak további korlátait jelzi, hogy egyrészt az EU-s szakpolitikák meghatározása nem többségi döntéshozatal alapján történik, másrészt a tagállami közvélemény eltérhet és sok esetben el is tér az „összeurópai közvéleménytől”.

H3: A kormánypárti szavazók Magyarországon nagyobb valószínűséggel ellenzik a különböző szakpolitikák EU-s integrációját.

A széleskörű empirikus alátámasztást nyert pártos elfogultság elméletei alapján az egyének a véleményüket sok esetben a politikai lojalitásaikhoz igazítják (Achen–Bartels, 2016; Patkós–Szántó, 2020). Vagyis azt várhatnánk, hogy az emberek akkor lesznek nagyobb valószínűséggel EU-pártiak vagy euroszeptikusok, ha a politikai táboruk vezetői is nyíltan ilyen pozíciót vesznek fel. A 2010 utáni Fideszre az euroszeptikus álláspont minden kétséget kizáróan jellemző. A Chapel Hill adatai alapján 2010 után határozottan integrációellenessé vált a Fidesz pozíciója (Csehi–Zgut, 2021). Hargitai (2020) szerint szakpolitikai szinten a Fidesz euroszeptikus pozíciója az Európai Ügyészség és energiaunió megalkotását illetően, a bevándorlási, munkaügyi és fiskális politikák területein és a Kínához és Oroszországhoz kapcsolódó külpolitikával kapcsolatosan mutatkozik meg. Hargitai (2020: 203–204.) szerint a Fidesz retorikai szinten három fronton támadja az EU-t: (1) a tömeges migrációhoz kap-

csolódóan, (2) az integráció mélyítésének ellenzésével, mivel a „bürokratikus elit” nem az embereket képviseli, valamint ez a nemzeti szuverenitás feladását jelentené, és (3) azzal, hogy az EU belülről való megreformálását hirdeti. A Fidesz euroszkeptikus retorikája nagyban hasonlít a lengyel PiS szólamaihoz, de a magyar kormánypart kommunikációja intenzívebb és szélesebb eszközkészletet használ – ennek példái az EU-t kritizáló plakátkampányok és nemzeti konzultációk (Csehi–Zgut, 2021: 12.). A Fidesz euroszkepticizmusával szemben az ellenzéki pártok határozott EU-párti állásponton vannak – a Demokratikus Koalíció egyenesen föderalista pozíciót képvisel az Egyesült Európai Államok koncepciójának támogatásával (Arató, 2020). Egyedül a Jobbik volt korábban keményen euroszkeptikus, de a párt egy évtized alatt az EU-s zászlóégetéstől eljutott odáig, hogy a 2019-es EP-programját már az EU „alapító atyáinak” képeivel illusztrálták, és az európai bérunió mellett tettek hitet (Arató, 2020; Ágh, 2021).

H4: Minél inkább jobbra helyezkedik el valaki az ideológiai spektrumon, annál nagyobb valószínűséggel fogja ellenezni az EU befolyását a különböző szakpolitikákra.

Az EU-val szembeni ellenállás nemzetközi összehasonlításban nem kizárólag a jobboldali pártok jellemzője, hanem mindkét oldalon a szélsőségeké. A szűk értelemben vett kemény euroszkepticizmus, vagyis az EU feltétel nélküli elutasítása azonban inkább a szélsőjobboldali pártok sajátossága, amelyek a kilépést vagy legalábbis a tagállami hatáskörök növelését szorgalmazzák, míg a szélsőbaloldali pártokra, amelyek az EU belső reformját szorgalmazzák (pl. szociálpolitikai integráció mélyítése), inkább az „eurokriticismus” jellemző (Conti–Memoli, 2012). Ez a jelenség a választók szintjén is megjelenik. Van Elsa és kollégáinak (2016) 2009-es és 2014-es ESS adatokra épülő elemzése alapján az EU-val való elégedetlenség elsősorban a szélsőségesen baloldaliakra jellemző, míg az EU erősítésének ellenzése egyértelműen jobboldali jelenség. Ez alapján azt feltételezzük, hogy a jobboldali ideológiai álláspont Magyarországon is az egyes szakpolitikák európaizációjának elutasításával függ össze. A hipotézisünket erősíti a magyar pártrendszer fent bemutatott jellemzője is, vagyis az ellenzéki pártok erősen EU-párti pozíciójának és a Fidesz euroszkepticizmusának ellentétpárja. Ez a megosztottság gondolati kapaszkodót jelenthet a baloldali és jobboldali értékekről a magyar választók számára. Vagyis a pártok állásfoglalásából és retorikájából a magyar választók is arra következtethetnek, hogy az EU-pártiság egy baloldali, míg a szuverenista álláspont egy jobboldali érték.

H5: A politikai preferencia (H5a: kormánypártiság és H5b: jobboldaliság) hatása az európai integrációval kapcsolatos attitűdökre erősebb azok között, akik kevesebb tudással rendelkeznek az EU közpolitikai hatásáról Magyarországra.

Stoeckel kutatása (2012) azt mutatta ki, hogy az EU-val kapcsolatos politikai tudás magasabb szintje együtt jár az EU komplexebb értékelésével.³ Ez alapján

azt feltételezzük, hogy az EU-t mélyebben ismerő emberek jobban képesek önállóan, az „elit befolyása” nélkül kialakítani a preferenciájukat az európai integrációról. A politikai elfogultság és a tájékozottság kapcsolatáról azonban nincs konszenzus az irodalomban. A hipotézisünkkel konzisztens Anduiza és kollégáinak (2012) kutatása, miszerint a politikai tájékozottság csökkenti a pártos elfogultságot. Tappin és kollégái (2021) arra találtak bizonyítékot, hogy a magasabb kognitív szint az előzetes, tényalapú meggyőződésekre épülő érvelést felerősíti, míg a pártos motivált érvelésre nincs hatása. Ezzel szemben több kutatás arra az eredményre jutott, hogy a politikai szofisztikáltság magas szintje nem csökkenti, hanem épp, hogy növeli a pártos elfogultságot (Achen-Bartels, 2016; Patkós–Szántó, 2020). Az ötödik hipotézisünket alátámasztó másik érünk a tájékozódás módjára vonatkozik. A magasabb tudásszint azt is jelezheti, hogy az egyén EU-val kapcsolatos ismereteit széleskörű, alapos tájékozódás alapozza meg. Vagyis azt feltételezzük, hogy az EU-s integrációt jobban ismerő egyénekre kevésbé jellemző, hogy kizárólag a nézeteikkel azonos hírforrásokból tájékozódnak. Így az információs torzítás alacsonyabb szintje miatt is csökkenhet a politikai hovatartozás hatása az integrációs preferenciákra. Ezt támasztja alá egy Olaszországban végzett kísérlet, amely azt bizonyította, hogy habár a saját politikai nézetekkel konzisztens híreket jobban elfogadják az emberek, a politikailag tájékozottabbak jobban meg tudták különböztetni az igazi híreket az álhírektől (Vegetti–Mancosu, 2020). Azt feltételezzük, hogy a szélesebb körű, hiteles forrásokból való tájékozódás segíthet elfogulatlanabb képet kialakítani az EU-ról, mivel az EU-val kapcsolatos médiafogyasztás pozitív (De Vreese, 2016) és negatív (Marquart et al., 2018) irányba is tud hatni az EU értékelésére.

MÓDSZERTAN Adatfelvétel

Az elemzésünk egy személyes kérdezéssel történt közvélemény-kutatás adataira épül, amelyet a Társadalomtudományi Kutatóközpont megrendelésére a Závecz Research végzett el 2021. augusztus 8. és 19. között. A személyes megkérdezéssel készült felmérés során elért 1000 fő életkor, nem, iskolai végzettség és településtípus szerint az ország felnőtt népességét reprezentálta. A kutatás alapjául szolgáló kérdőív az online mellékletben megtalálható.

EU-s általános tudásszint

Kutatásunk fókuszában ugyan az egyes szakpolitikák integrációjával kapcsolatos ismeretek és preferenciák állnak, viszonyítási pontként bevontunk egy „EU-s általános tudásszintet” vizsgáló változót is. Ezt a változót a kérdőíves

kutatásokban használt sztenderd kérdések alapján számoltuk ki (pl. Eurobarometer, 2012). A válaszadóknak az alábbi három kijelentésről kellett eldönteniük, hogy azok igaz vagy hamis állítások:

- „Az állampolgárok közvetlenül választják meg a képviselőket az Európai Unió Parlamentjébe minden tagállamban” (Igaz állítás)
- „Ursula von Der Leyen az Európai Unió Bizottságának elnöke” (Igaz állítás)
- „Svájc az Európai Unió tagja” (Hamis állítás)

A második állítást mi tettük az általános tudástesztbe, a sztenderd Eurobarometer kérdőívben helyett az szerepel, hogy „az EU-nak 27/28 tagállama van” (a kérdőív időpontjának függvényében a helyes szám). Ezt a kérdést azonban kihagytuk, mivel azt feltételeztük, hogy az Egyesült Királyság kilépése sokakat elbizonytalaníthat. Először az egyes kérdések eloszlását, majd az átfogó „EU-s általános tudásszint” eloszlását szemléltetjük. Utóbbi 0–3 között vesz fel egész értékeket és a válaszadó helyes válaszainak számát jelzi (vagyis a helytelen választ és a válaszmegtagadást is 0 pontnak számoltuk az átfogó értéknél). A változó vizsgálatának utolsó lépéseként regressziós elemzést végeztünk, hogy kiderítsük, milyen tényezők határozzák meg a magyarok általános EU-s tudásszintjét. Ehhez az 1. és 2. egyenletek által leírt lineáris regressziós modelleket futtattuk le.⁴

$$(1) EU \text{ ált. tudás}_i = \alpha + \beta_1 * Pártpref_i + \beta_2 * Teltip_i + \beta_3 * Kor_i + \beta_4 * Kor_i^2 + \beta_5 * Isk_i + \beta_6 * Nem_i + \beta_7 * Pref. szuv. szint_i + \beta_8 * Pref. szuv. szint_i * Pártpref_i + \varepsilon$$

$$(2) EU \text{ ált. tudás}_i = \alpha + \beta_1 * Baljobb_i + \beta_2 * Teltip_i + \beta_3 * Kor_i + \beta_4 * Kor_i^2 + \beta_5 * Isk_i + \beta_6 * Nem_i + \beta_7 * Pref. szuv. szint_i + \beta_8 * Pref. szuv. szint_i * Baljobb_i + \varepsilon$$

A politikai preferenciák és a főbb demográfiai változók, valamint a preferált szuverenitási szint alapján jeleztük előre a válaszadók EU-s általános tudásszintjét. A magyarázóváltozók alapmegoszlásai a Melléklet M1. táblázatában, valamint M1. és M2. ábráin láthatóak. A „Preferált szuverenitási szint” változót az „Integrációs preferenciák” alfejezetben később bemutatott kérdés alapján számoltuk. Ez a változó azt mutatja, hogy a válaszadó 19-ből hány szakpolitikát szeretne kizárólag tagállami hatáskörben látni. A preferált szuverenitási szint és a politikai változók interakcióját is bevontuk a modelljeinkbe. Az (1) és (2) egyenletekkel azonos független változókat vontunk be a későbbi modelljeinkbe, amelyekben a szakpolitikai tudásszint és a szuverenitás érzékelt szintje voltak a függő változók. Az 1–6. egyenletekben az i indexálás a válaszadót jelzi, vagyis az összes változónál ez a megfigyelés egy-egy. Ezeket az elemzéseket nem hipotézisek tesztelésére, hanem feltáró céllal végeztük.

EU-s szakpolitikai tudásszint

A magyar társadalomnak az egyes szakpolitikák európaizáltságával kapcsolatos tudásszintjét (továbbiakban „EU-s szakpolitikai tudásszint”) egy 19 kérdésből álló teszttel mértük fel. A válaszadóknak különböző szakpolitikákról kellett eldönteniük, hogy azok inkább tagállami hatáskörbe, az EU kizárólagos hatáskörébe tartoznak-e, vagy megosztott hatáskörrel beszélünk a két aktor között. Az alábbi kérdést tették fel a válaszadóknak: „Ön szerint mekkora hatása van az Európai Uniónak Magyarország különböző szakpolitikáira? Ön szerint az alábbi ügyekben jelenleg ki dönt? A magyar törvényhozás, az Európai Unió vagy közösen?”⁵ Három válaszlehetőség volt a kérdésre: (1) „teljes mértékben a magyar törvényhozás”, (2) „az EU és a magyar törvényhozás közösen”, valamint (3) „teljes mértékben az EU”. Az egyes szakpolitikák randomizált sorrendben jelentek meg. A kiválasztott szakpolitikák a Comparative Agendas Projekt (Boda-Sebők, 2018) által meghatározott területek voltak. Minden szakpolitikára adott válasz esetében megvizsgáltuk, hogy a válaszadók által adott EU-s integrációs szint megfelel-e az objektív értelemben vett feladatmegosztásnak a tagállami kormányok és az EU intézményrendszere között.

Abban az esetben, ha a válaszadó tudta a tényleges feladatmegosztást, azt találatként értékeltük, míg a többi három válaszlehetőséget (beleértve a válaszmegtagadást is) tévesztésként értelmeztük. A környezetvédelem esetében például az „EU és a magyar törvényhozás közösen” dönt válaszlehetőséget (megosztott hatáskör) találatként értékeltük, míg a többit tévesztésként. A tizenkilenc szakpolitikai terület megvizsgálása után létrehoztunk egy átfogó mutatót, amit „EU-s szakpolitikai tudásszint”-nek neveztünk el. Ez a változó a helyes válaszok számát mutatja, vagyis 0 és 19 között vesz fel egész értékeket. Ebből a mutatóból létrehoztunk egy bináris változót is, amely esetében két részre osztottuk a válaszadókat: azokra, akik kevesebb mint tíz esetben találtak el a tényleges feladatmegosztás szintjét, valamint azokra, akik legalább tíz esetben meg tudták határozni a szakpolitikai integráció valós szintjét.

Az első hipotézisünket a bináris tudásérték változó eloszlásának vizsgálatával teszteltük. Ezt követően a folytonos (0-tól 19-ig értékeket felvevő) tudásérték eloszlását is vizsgáltuk. A változó vizsgálatának utolsó lépéseként regressziós elemzést végeztünk, hogy kiderítsük, milyen tényezők határozzák meg a magyarok szakpolitikai tudásszintjét. Ehhez a 3. és 4. egyenletek által leírt lineáris regressziós modelleket futtattuk le.

$$(3) \text{ EU szakpol tudás}_i = \alpha + \beta_1 * \text{Pártpref}_i + \beta_2 * \text{Teltip}_i + \beta_3 * \text{Kor}_i + \beta_4 * \text{Kor}_i^2 + \beta_5 * \text{Isk}_i + \beta_6 * \text{Nem}_i + \beta_7 * \text{Pref. szuv. szint}_i + \beta_8 * \text{Pref. szuv. szint}_i * \text{Pártpref}_i + \varepsilon$$

$$(4) \text{ EU szakpol tudás}_i = \alpha + \beta_1 * \text{Baljobb}_i + \beta_2 * \text{Teltip}_i + \beta_3 * \text{Kor}_i + \beta_4 * \text{Kor}_i^2 + \beta_5 * \text{Isk}_i + \beta_6 * \text{Nem}_i + \beta_7 * \text{Pref. szuv. szint}_i + \beta_8 * \text{Pref. szuv. szint}_i * \text{Baljobb}_i + \varepsilon$$

A szuverenitás érzékelt szintje

A preferált szuverenitási szintet azért vontuk be az EU-s ismeretek szintjét magyarázó regressziós modelljeinkbe, mivel az EU-s szakpolitikai tudásszint eloszlásának vizsgálata során megfigyeltük, hogy a tudástesztet nem feltétlenül valós ismeretek, hanem az integrációval kapcsolatos vágyak is befolyásolhatják. Ebből a feltételezésből következett, hogy az EU-s szakpolitikai tudásteszt eredményeiből ne csupán a szakpolitikai tudásszintet (vagyis az elért pontszámokat) vizsgáljuk, hanem azt is, hogy a válaszadók általában mit gondolnak arról, hogy mekkora befolyása van az EU-nak. A „szuverenitás érzékelt szintje” változót úgy operacionalizáltuk, hogy megszámoltuk, hány szakpolitika esetén feltételezte a válaszadó, hogy az kizárólag tagállami irányítás alatt áll. Az EU-s szakpolitikai tudásszinthez hasonlóan ez a változó is 0 és 19 között vesz fel egész értékeket. Az EU-s tudásváltozókhöz hasonlóan az érzékelt szuverenitásnak is először az eloszlását vizsgáltuk, majd az 5. és 6. egyenlet által leírt újabb modelljeinkben ez volt az eredményváltozó, míg a magyarázó változók a korábbi modellekkel azonosak voltak.

$$(5) \text{Érzékelt szuverenitás}_i = \alpha + \beta_1 * \text{Pártpref}_i + \beta_2 * \text{Teltip}_i + \beta_3 * \text{Kor}_i + \beta_4 * \text{Kor}_i^2 + \beta_5 * \text{Isk}_i + \beta_6 * \text{Nem}_i + \beta_7 * \text{Pref. szuv. szint}_i + \beta_8 * \text{Pref. szuv. szint}_i * \text{Pártpref}_i + \varepsilon$$

$$(6) \text{Érzékelt szuverenitás}_i = \alpha + \beta_1 * \text{Baljobb}_i + \beta_2 * \text{Teltip}_i + \beta_3 * \text{Kor}_i + \beta_4 * \text{Kor}_i^2 + \beta_5 * \text{Isk}_i + \beta_6 * \text{Nem}_i + \beta_7 * \text{Pref. szuv. szint}_i + \beta_8 * \text{Pref. szuv. szint}_i * \text{Baljobb}_i + \varepsilon$$

Integrációs preferenciák

Az egyes szakpolitikák kívánt integrációs szintjéhez kötődő választói preferenciákat (továbbiakban integrációs preferenciák) egy újabb, szintén 19 kérdésből álló kérdésblokkban mértük fel. A megkérdezetteknek ugyanazzal a 19 szakpolitikával kapcsolatosan kellett válaszolni, mint a korábban bemutatott tudástesztben. Ebben a blokkban azonban nem azt kellett megmondaniuk, hogy szerintük az adott terület jelenleg milyen hatáskörbe tartozik, hanem azt, hogy szerintük milyen hatáskörbe kellene tartoznia (tagállami, megosztott vagy kizárólag EU-s hatáskörbe). Az egyes közpolitikákra vonatkozó kérdések előtt a felvezető általános kérdés a következő volt: „Most ugyanezekről a szakpolitikákról fogjuk kérdezni, de ezúttal az Ön véleményére vagyunk kíváncsiak. Ön szerint mi lenne ideális, a következő területek közül melyekben kellene Magyarországnak egyedül döntenie, melyekben kellene Brüsszellel közösen, összehangoltan határozni, és melyeket utalná teljes egészében az Európai Unió hatáskörébe?” Az ismeretek felmérésére szolgáló kérdéskörhöz hasonlóan, a megkérdezetteknek három válaszlehetőség állt a rendelkezésére: (1) „kizárólag magyar

hatáskör kellene legyen”, (2) „közösön kell szabályozni, összehangolás Brüsszel-szel” és (3) „kizárólag EU-s hatáskör kellene legyen”, valamint kiegészítve a lehetőségeket „nem tudja/nem válaszol” lehetőség is a rendelkezésre állt. A szakpolitikák sorrendje ennél a kérdésbloknál is randomizálva volt.

Az integrációs preferenciákat 19 különálló kérdésben mértük fel, az ezekre adott válaszokat pedig egy változóban egyesítettük. Ehhez át kellett struktúrálni az adatbázisunkat „hosszú” formátumba. Az egyes megfigyeléseket (adat-tábla sorai) az új formátumban már nem a válaszadó, hanem a válaszadó–szakpolitika párosítások alapján lehet beazonosítani. Mivel 19 különböző szakpolitikával kapcsolatosan mértük fel a preferenciákat, ezért az adatbázisunk elemszáma az átstrukturálás után 1000-ról 19 000-re növekedett. A preferenciákat egy új, bináris változóra kódoltuk át („integrációpártiság”), ahol az 1-es azt jelenti, hogy a válaszadó az adott szakpolitikával kapcsolatosan akarja, hogy legyen Brüsszelnek beeszlása (megosztott vagy kizárólagos EU-s hatáskör), míg a 0-s ennek ellenkezőjét jelenti (kizárólag tagállami hatáskör legyen). Az egyes szakpolitikák értékelésénél a nem tudom/nem válaszol értékelést hiányzó adatként kódoltuk.

Az integrációs preferenciákhoz kapcsolódó hipotéziseinket – az ilyen adat-típushoz ajánlott módszerrel (Sommet–Morselli, 2017) – többszintű logisztikus regressziós modellekkel teszteltük.⁶ Mivel többször szerepelt minden válaszadó, a sztenderd hibákat válaszadónként klaszterezttük. A következő egyenletek a hipotézisvizsgálathoz végzett modelleket írják le. Az összes modellben azt prediktáltuk, hogy az egyes válaszadók az adott szakpolitikát illetően mekkora eséllyel lesznek integrációpártiak. Az indexálásban a p a kérdésben szereplő szakpolitika típusát, az i az egyes válaszadót jelzi. Az elemzés első szintje a válaszadó szakpolitika egységekre, míg a második szint a válaszadóra vonatkozik. A β_{10} koefficiens az első szinten lévő változók fix meredekségét, míg a β_{01} a második szinten lévő változók fix meredekségét jelzi. Az α_{00} a fix konstans jelöli. Az ε_{0i} a második szintű hibatermék, vagyis a válaszadó-specifikus konstans eltérése a fix konstanstól.

A második hipotézisünket – vagyis az egyes szakpolitikák integrációs szintje és a magyarok szakpolitikákhoz köthető integrációs preferenciáinak feltételezett függetlenségét – a 7. és 8. egyenletek által leírt modellekkel teszteltük. Mindkét modellben az adott szakpolitika integrációs szintjével prediktáltuk az ugyanazon szakpolitikához köthető integrációpártiság valószínűségét. Először az integrációs szintet egy kategóriaváltozóként vontuk az elemzésbe (tagállami/megosztott/EU-s hatáskör). Ezt követően alternatív, folytonos mérőszámot használtunk, amely az adott szakpolitikát szabályozó magyar törvények közül az EU-s eredetű törvények aránya. Ez az arányszám a 2004–2018 között, a magyar országgyűlésben elfogadott törvényekre vonatkozik, ezeknek az adatoknak a forrása Bíró-Nagy és Laki (2020) tanulmánya.

$$(7) \text{Logit}(\text{Pr}(\text{Integrációpártiság}_{pi} = 1)) = \alpha_{00} + \beta_{10} * \text{Szakpol. integráció kat.}_{pi} + \varepsilon_{0i}$$

$$(8) \text{Logit}(\text{Pr}(\text{Integrációpártiság}_{pi} = 1)) = \alpha_{00} + \beta_{10} * \text{Szakpol. integráció f.}_{pi} + \varepsilon_{0i}$$

A politikai hovatartozás és az integrációs preferenciák kapcsolatáról szóló hipotéziseinket (H3 és H4) a 9. és 10. egyenletek által leírt modellekkel teszteltük. Ezekben a modellekben előbb a pártpreferenciával, majd az 1-től 10-ig tartó, bal-jobb skálán való önbesorolás értékével prediktáltuk az integrációpártiság valószínűségét. Ezekben a modellekben kontrolláltunk az értékelt szakpolitika típusára is.

$$(9) \text{Logit}(\text{Pr}(\text{Integrációpártiság}_{pi} = 1)) = \alpha_{00} + \beta_{01} * \text{Pártpref}_i + \beta_{10} * \text{Szakpol. típus}_{pi} + \varepsilon_{0i}$$

$$(10) \text{Logit}(\text{Pr}(\text{Integrációpártiság}_{pi} = 1)) = \alpha_{00} + \beta_{01} * \text{Baljobb}_i + \beta_{10} * \text{Szakpol. típus}_{pi} + \varepsilon_{0i}$$

Végül azokat a hipotéziseinket, amelyek szerint az EU-s szakpolitikai tudásszint mérsékli a kormánypártiság/jobboldaliság hatását (H5a és H5b), a 11. és 12. egyenlet által leírt modellekkel teszteltük. Ezek lényegében a kilencedik és tizedik modell EU-s szakpolitikai tudásszinttel, valamint a szakpolitikai tudásszint és a politikai preferencia interakciójával kiegészített változatai.

$$(11) \text{Logit}(\text{Pr}(\text{Integrációpártiság}_{pi} = 1)) = \alpha_{00} + \beta_{01} * \text{Pártpref}_i + \beta_{01} * \text{EU sz. tudásszint}_i + \beta_{01} * \text{Pártpref}_i * \text{EU sz. tudásszint}_i + \beta_{10} * \text{Szakpol. típus}_{pi} + \varepsilon_{0i}$$

$$(12) \text{Logit}(\text{Pr}(\text{Integrációpártiság}_{pi} = 1)) = \alpha_{00} + \beta_{01} * \text{Baljobb}_i + \beta_{01} * \text{EU sz. tudásszint}_i + \beta_{01} * \text{Baljobb}_i * \text{EU sz. tudásszint}_i + \beta_{10} * \text{Szakpol. típus}_{pi} + \varepsilon_{0i}$$

Kihagyott megfigyelések és alternatív modellspecifikációk

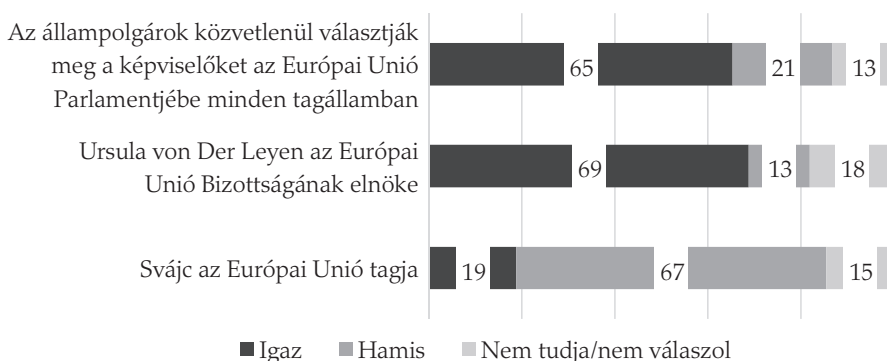
Ahhoz, hogy összehasonlíthatóak legyenek a kormánypártiság és jobboldaliság hatását mérő modelljeink, a (2), (4), (6), (10), és (12) modellekből hiányzó megfigyeléseket (jobb-bal önbesorolás válaszmegtagadói), az (1), (3), (5), (9) és (11) modellekből is kizártuk. A minta leszűkítése nem vezetett jelentős változáshoz, a leszűkített elemszámú modellek teljes elemszámmal végzett változatai az online mellékletben elérhetőek. Az eredményeink megbízhatóságát azzal is teszteltük, hogy a fenti hatásokat más elemzési módszerekkel (egyszintű logisztikus regressziók) és további kontroll változókkal kibővített modellekkel is megvizsgáltuk. Ezek az alternatív modellspecifikációk a későbbiekben bemutatott hatásokkal közel azonos eredményeket mutattak. Ezek a kiegészítő elemzések az online mellékletben szintén elérhetőek.

EREDMÉNYEK

Az EU-s általános tudásszint eloszlása

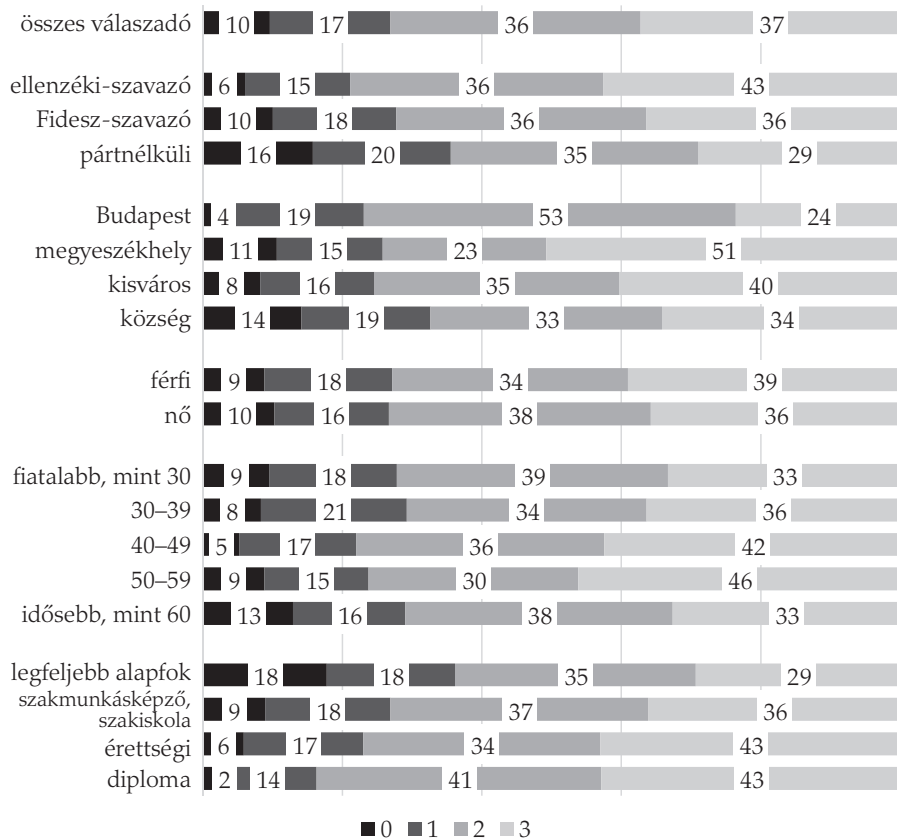
Az általános EU-s tudástesztünk mindegyik kérdése esetén több mint kétharmados volt a helyes válaszok aránya (1. ábra). A legtöbben az Európai Bizottság elnökének személyéről szóló kijelentésre válaszoltak helyesen (69%). Valamivel kevesebben tudták, hogy Svájc nem EU-tag (67%), míg az európai parlamenti választásokra vonatkozó állítás esetén volt a legkisebb a helyes válaszok aránya (65%).

1. ábra. Az általános EU-s tudásteszt kérdéseire adott válaszok eloszlása⁷

A három kérdésből létrehozott, általános EU-s tudásszint eloszlása árnyalja a képet (2. ábra). Ebből kiderül, hogy jóval kevesebben vannak, akik mindhárom kérdésre tudták a helyes választ: a válaszadók 37 százaléka. Közel ugyanennyi megkérdezett adott két helyes választ (36%). Csupán a válaszadók negyedének mondható kifejezetten alacsonynak az alapvető tényeken keresztül mért EU-s tudásszintje: 17% adott egy helyes választ, 10% pedig egyet se. A változó eloszlását politikai-demográfiai bontásban is szemléltettük. Míg a Fidesz-szavazóknak átlagos a tudásszintje, az ellenzékieknél átlag feletti, a párt nélkülieknél pedig átlag alatti ez az érték. A megyeszékhelyeken kimagasló a magas tudásszintűek aránya (3 helyes választ adók aránya 51%), míg Budapesten kiugróan sokan voltak a közepes tudásszintűek (2 helyes választ adók arány 53%). Az életkori csoportok közül a középkorú csoportokban (40–59 évesek) látszik átlag feletti tudásszint. Leginkább látványos mintázatot az iskolázottsági bontás mutat: a magasabb végzettségi kategóriák felé haladva növekszik az átlagos tudásszint.

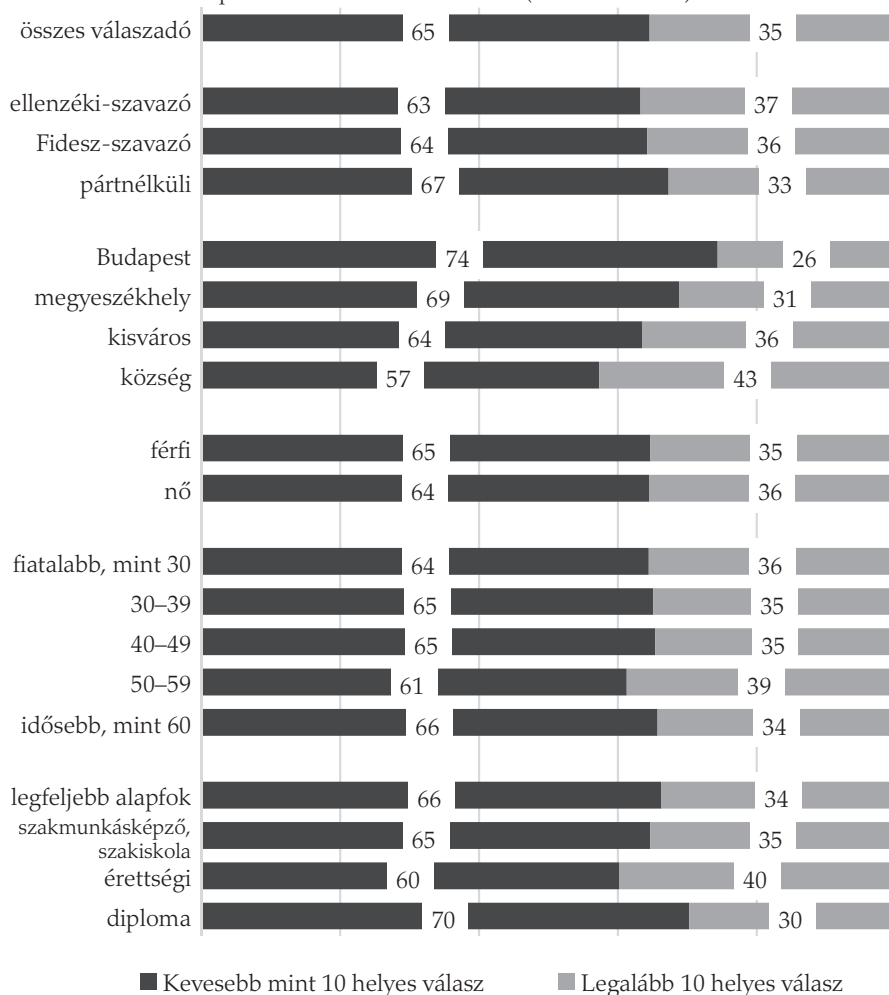
2. ábra. Az EU-s általános tudásszint eloszlása (3 kérdés, helyes válaszok száma)

Az EU-s szakpolitikai tudásszint eloszlása

A megkérdezettek döntő többsége (65%) nem tudta meghatározni legalább tíz szakpolitika esetében az EU-s integrációs szintet (3. ábra). A válaszadóknak alig több mint harmada (35%) tudta meghatározni a szakpolitikák többségében, hogy az adott ügyet vizsgálva az EU és a tagállamok milyen hatáskörrel rendelkeznek, vagyis az első hipotézisünket elfogadhatjuk, miszerint a magyarok többsége rosszul méri fel az EU-s integráció szintjét. Az összes politikai és demográfiai csoportban többségben vannak az alacsony szakpolitikai tudásszinttel rendelkező válaszadók, az egyes csoportok között csupán mérsékelt különbségek mutatkoznak. A részletes bontásból érdemes kiemelni, hogy a nagyobb településkategóriák felé haladva csökken a többségében helyes választ adók aránya. Továbbá a végzettségi kategóriák között érettségizettek körében volt kimagasló a magasabb szakpolitikai tudásszintbe soroltak aránya.

3. ábra. Az EU-s szakpolitikai tudásszint eloszlása (bináris változó)

Megjegyzés: A változót az EU-s szakpolitikai tudásteresztésen elért válaszok alapján számoltuk. 19 szakpolitika esetén kellett a válaszadóknak meghatározni, hogy az adott szakpolitika kizárólag tagállami, megosztott vagy kizárólag EU-s irányítás alatt áll.

A 4. ábrán azt szemléltettük, hogy az egyes ügyek integrációs szintjét mennyire ismerik a magyarok. A megkérdezettek a leghatékonyabban azon szakpolitikai területek EU-s integrációs szintjét tudták megállapítani, amelyek esetében a tagállamoknak önálló hatásköre van, és az EU támogató szereplőként léphet fel. Ilyen szakpolitikai területként azonosítható az oktatási politika (65%), a kormányzati működés (63%) és az egészségügy (61%).

Ezt követően olyan szakpolitikák következnek, amelyek esetében megosztott hatáskörrel beszélhetünk, azonban ebben a szakpolitikai csoportban jelentős szórás figyelhető meg a megkérdezettek helyes válaszai alapján. A megkérdezettek legalább abszolút többsége helyesen állapította meg a környezetvédelem (56%), a védelmi és a biztonságpolitika (50%), valamint az energiapolitika (50%) esetében, hogy a tagállami kormányok és az EU megosztott hatáskörrel rendelkeznek. A válaszadók valamivel kevesebb, mint a fele tudta helyesen felmérni a következő szakpolitikák esetében, hogy megosztott hatáskörrel beszélhetünk: a mezőgazdaság (43%), a közlekedéspolitika (43%), a bevándorlási politika (41%), az igazságügy és bűnüldözés (40%), a gazdaságpolitika és makrogazdasági szabályozások (40%), valamint a polgári jogok (40%).

4. ábra. Azon válaszadók aránya, akik be tudták azonosítani az adott szakpolitika esetén az EU hatáskörét

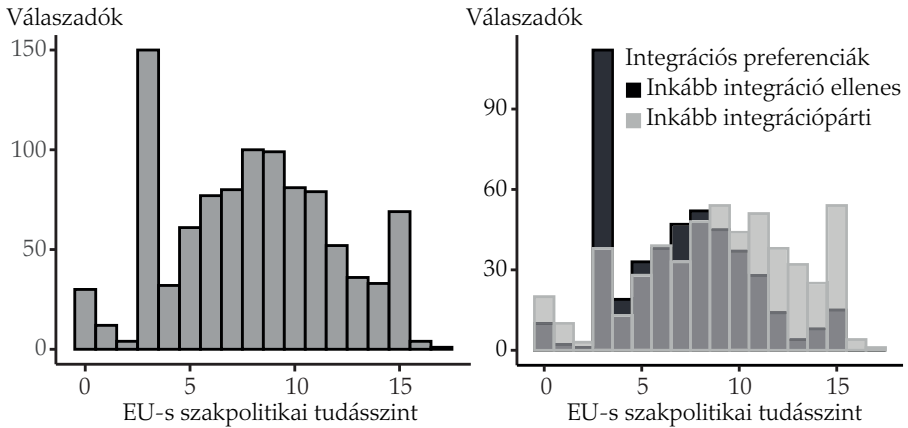

A fennmaradó öt megosztott hatáskörű szakpolitika esetében, az összes megkérdezett kevesebb, mint egyharmada (szociálpolitika, belföldi kereskedelem, bankok és pénzügyi szektor, munkavállalói jogok és munkaügy, valamint állami földtulajdon, vízgazdálkodás) vagy akár kevesebb, mint egynegyede (lakásügy) tudta az EU-s integrációs szintet. Az általunk kiválasztott szakpolitikák között egyedül a külkereskedelem területén rendelkezik az EU kizárólagos hatáskörrel és egyben ennek a szakpolitikának az integrációs szintjét tudták a legkevesebben – csupán a megkérdezettek tizede (11%).

A külkereskedelem esetén az alacsony találati arány abból eredhet, hogy a válaszadók általánosságban nem feltételezik a szakpolitikákról, hogy kizárólagos EU-s irányítás alatt állnának. Az összes szakpolitika esetén alacsony volt azon válaszadók aránya (4–13%), akik az EU kizárólagos hatáskörét feltételezték, és ez alól a külkereskedelem sem volt kivétel, annak ellenére, hogy a felsorolt területek közül ebben az egyben tényleg kizárólagossága van az EU-nak. Az oktatáspolitikai (65%), az egészségügyi (61%) és a kormányzati működés (63%) kiemelkedő találati eredményeit magyarázza, hogy a válaszadók jelentős része (12%) az összes szakpolitika esetén kizárólag tagállami hatáskört feltételezett, ami ennél a három, valóban tagállami irányítás alatt álló területnél számított helyes válasznak.

Külön vizsgáltuk az EU-s szakpolitikai tudásszint folytonos eloszlását is, vagyis azt, hogy 19-ből hány szakpolitika esetén tudták a megkérdezettek helyesen meghatározni az EU hatásköri szintjét (5. ábra, baloldali hisztogram). Az eloszláson látszik, hogy kimagasló a 3 pontszámot szerzők száma. Ezeknek a válaszadóknak a jelentős része (83 százaléka) tagállami irányítást feltételezett az összes szakpolitika esetében és ez a fent említett három szakpolitikánál számított találatnak. A 3-as pontszám az integrációt ellenzők körében kiugróan magas (5. ábra, jobboldali hisztogram). Vagyis az integrációt ellenzők között sokan voltak, akik szerint nincs semmilyen befolyása az EU-nak a magyar szakpolitikákra. Az integrációellenes válaszadók alacsonyabb szakpolitikai tudásszintje adódhat abból, hogy több téves ismerettel rendelkeznek (pl. eltérő médiafogyasztási szokásokból adódóan). Ugyanakkor alternatív magyarázat lehet, hogy létezik egyfajta vágyalapú érzékelés: sokan a válaszadás során inkább a preferenciák szerint jelölhették meg az EU-s integráció feltételezett szintjét, és kevésbé ismereteik alapján válaszoltak. A vágyalapú érzékelésről szóló feltételezésünk rámutat arra, hogy a magyarok EU-s integrációjával kapcsolatos ismereteit nem elegendő az „EU-s tudásteresztés” elért pontszámok alapján vizsgálni, hanem érdemes külön elemezni a tagállami szuverenitás feltételezett szintjét is.

5. ábra. EU-s szakpolitikai tudásszint eloszlása (hisztogram). Átfogó eloszlás és eloszlások az integrációs preferenciák alapján.

Megjegyzés: A változó az EU-s szakpolitikai tudástersten elért pontszám. 19 szakpolitika esetén kellett a válaszadóknak meghatározni, hogy az adott szakpolitika kizárólag tagállami, megosztott vagy kizárólag EU-s irányítás alatt áll. Az értékek a válaszadó helyes válaszainak számát jelzik.

„Inkább integrációellenes”: akik legalább 10 szakpolitika esetén kizárólag tagállami irányítást preferálnak, „Inkább integrációpárti”: akik kevesebb, mint 10 szakpolitika esetén preferálnak tagállami irányítást

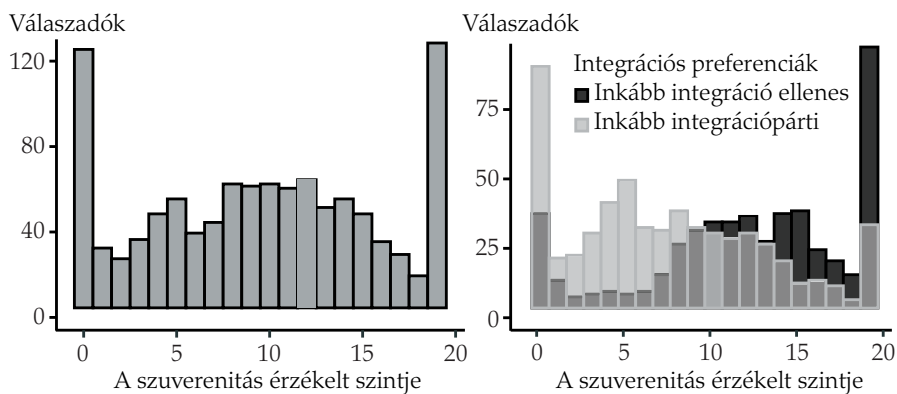
A szuverenitás érzékelt szintjének eloszlása

A 6. ábrán annak az eloszlását ábrázoltuk, hogy hány szakpolitikáról gondolták a válaszadók azt, hogy az kizárólag tagállami irányítás alatt áll (a szuverenitás érzékelt szintje). Az átfogó eloszlást mutató ábrán (baloldali hisztogram) kimagasló a két szélsőérték gyakorisága: hasonlóan sokan vannak azok, akik egy szakpolitikáról sem feltételezték, hogy a tagállamoknak van kizárólagossága (12%), és azok, akik azt gondolták, hogy az összes szakpolitikát kizárólag a magyar törvényhozás irányítja (12%).

Az integrációs preferenciák szerinti alcsoportokat külön vizsgáltuk, mivel a szakpolitikai tudásszintben megmutatkozó különbségek vélhetően abból adódnak, hogy az integrációellenes és integrációpárti válaszadók másként érzékelik a tagállami szuverenitás szintjét. A vágyalapú érzékelésről szóló feltételezésünkéből az következne, hogy az integrációpárti válaszadók alacsonyabb, az integrációellenes válaszadók magasabb szuverenitási szintet érzékelnek. Ezt alátámasztja a szuverenitás érzékelt szintjének eloszlása (lásd: 6. ábra, jobboldali hisztogramok). Az inkább integrációpárti válaszadók eloszlása jobbra el-

nyúlt, vagyis ennek a csoportnak valóban alacsonyabb az érzékelt szuverenitási szintje. Az integrációt inkább ellenző válaszadók eloszlása balra elnyúlt, ami magasabb érzékelt szuverenitási szintet jelez. Habár ezek a mintázatok összhangban állnak a vágyalapú érzékelésről szóló feltételezésünkkel, nem kizárható az sem, hogy a különbségek forrása az alternatív tájékozódásban, téves ismeretekben gyökerezik.

6. ábra. Szuverenitás érzékelt szintjének eloszlása (hisztogram). Átfogó eloszlás és eloszlások az integrációs preferenciák alapján

Megjegyzés: A változó azt jelzi, hogy hány szakpolitikáról gondolta a válaszadó, hogy az kizárólag tagállami irányítás alatt áll. 19 szakpolitika esetén kellett a válaszadónak meghatározni, hogy az adott szakpolitika kizárólag tagállami, megosztott vagy kizárólag EU-s irányítás alatt áll.

„Inkább integrációellenes”: akik legalább 10 szakpolitika esetén kizárólag tagállami irányítást preferálnak, „Inkább integrációpárti”: akik kevesebb, mint 10 szakpolitika esetén preferálnak tagállami irányítást

Az EU-s általános és szakpolitikai tudásszintet, valamint az érzékelt szuverenitást meghatározó tényezők

Az EU-s általános és szakpolitikai tudásszintet, valamint a tagállami szuverenitás érzékelt szintjét meghatározó tényezőket kereső, feltáró elemzésünk eredményeit az 1. táblázat mutatja.⁸ Az életkornak és a nemnek egyik modellben sem volt szignifikáns hatása. A politikai hovatartozás, a lakóhely, a végzettség és a preferált szuverenitási szint mutat szignifikáns összefüggést a vizsgált változókkal.

A regressziós modelljeink alapján a Fidesz-szavazóknak szignifikánsan alacsonyabb az általános EU-s tudásszintje, de magasabb a szakpolitikai tudásszintje, mint az ellenzékieknek. Utóbbi azért is meglepő eredmény, mivel a leíró statisztikákban nem látszott a szakpolitikai tudásszintben a pártpreferenciák szerinti különbség. A kormánypártiak a 3 kérdésből álló általános EU-s tudásteresztlen átlagosan 0,37-tel kevesebb helyes választ adtak. Ugyanakkor a Fidesz-szavazók a 19 felsorolt szakpolitikából közel kétfelével (1,82) több esetben tudták megállapítani a valódi integrációs szintet. A kormánypártiak magasabb szakpolitikai tudásszintjét magyarázza, hogy jelentősen alacsonyabb tagállami szuverenitást érzékelnek, mint az ellenzékiek. A Fidesz-szavazók közel hárommal (-2,8) kevesebb szakpolitikáról gondolták, hogy az tagállami irányítás alatt áll. Más szóval az ellenzékiek nagyobb mértékben alulbecsülik az EU-s integráció szintjét, mint a kormánypártiak. Így a Fidesz-szavazók által érzékelt szuverenitási szint közelebb áll a valós hatáskörmegosztáshoz. A párt-nélkülieknek szintén alacsonyabb az általános EU-s tudásszintje (-0,42) és az általuk érzékelt szuverenitási szint is (-2,05), mint az ellenzékieknek. A párt-nélküliek szakpolitikai tudásszintje azonban nem tér el szignifikánsan az ellenzékiektől. A bal-jobb önbesorolásnak egyedül a szakpolitikai tudásszintre van szignifikáns hatása. 1 pont elmozdulás a 10 fokú bal-jobb skálán a jobb-oldal irányába 0,25-tel több helyes válasszal jár átlagosan együtt. Vagyis egy szélsőségesen baloldali válaszadóhoz képest (1-es érték) egy szélsőségesen jobboldali válaszadó (10-es érték) átlagosan 2,5-tel több szakpolitikának tudta helyesen meghatározni az integrációs szintjét.

A szuverenista attitűdök szignifikáns negatív összefüggésben állnak az EU-s tudás mindkét mérőszámával. Vagyis a szuverenista állásponton lévők között vélhetően valóban elterjedtebbek a téves ismeretek. A különböző EU-s tudásszintekre gyakorolt hatásnál azonban jelentősen nagyobb hatása van a szuverenista attitűdöknek az érzékelt szuverenitásra. A vágyvezérelt érzékelésről való feltételezésünkkel összhangban áll, hogy a preferált szuverenitási szint növekedése az érzékelt szuverenitás jelentős növekedésével jár együtt. Ha valaki egytel több szakpolitikát szeretne tagállami irányítás alatt látni, akkor átlagosan három-négy tizeddel több (0,34–0,37) területről gondolja, hogy az jelenleg is tagállami irányítás alatt áll. Vagyis egy szélsőségesen integrációpárti válaszadóhoz képest egy szélsőségesen szuverenista válaszadó átlagosan 6-7-tel több szakpolitikáról gondolja, hogy annak irányításába nincs beleszólása az EU-nak.

1. táblázat. OLS regressziók, eredményváltozók: EU-s általános és szakpolitikai tudásérték, a szuverenitás érzékelt szintje†

	1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell	6. modell
	EU-s általános tudásszint		EU-s szakpolitikai tudásszint		A szuverenitás érzékelt szintje	
	Referencia		Referencia		Referencia	
Ellenzéki	Referencia		Referencia		Referencia	
Fidesz–KDNP	–0,37**		1,82***		–2,80***	
	(0,12)		(0,48)		(0,71)	
Pártnélküli	–0,42**		0,44		–2,05*	
	(0,15)		(0,59)		(0,87)	
Bal-jobb skála (1-10)		–0,03		0,25***		–0,21
		(0,02)		(0,07)		(0,11)
Preferált szuverenitási szint (0–19)+++	–0,02**	–0,03**	–0,17***	–0,09*	0,34***	0,37***
	(0,01)	(0,01)	(0,03)	(0,04)	(0,05)	(0,07)
Fidesz–KDNP	0,03**		–0,11*		0,13*	
X Preferált szuverenitási szint	(0,01)		(0,04)		(0,06)	
Pártnélküli	0,03		–0,01		0,15	
X Preferált szuverenitási szint	(0,01)		(0,05)		(0,08)	
Bal-jobb skála (1-10)		0,00*		–0,02**		0,00
X Preferált szuverenitási szint		(0,00)		(0,01)		(0,01)
Budapest	Referencia		Referencia		Referencia	
Megyeszékhely	0,23*	0,21*	0,03	0,11	0,41	0,41
	(0,10)	(0,10)	(0,41)	(0,41)	(0,61)	(0,61)
Város	0,21*	0,16	0,55	0,57	–0,01	0,01
	(0,09)	(0,09)	(0,35)	(0,36)	(0,52)	(0,53)
Község	0,09	0,04	1,06**	1,28***	–1,73**	–2,07***
	(0,10)	(0,09)	(0,39)	(0,38)	(0,57)	(0,56)
Férfi	Referencia		Referencia		Referencia	
Nő	0,01	0,00	0,19	0,20	–0,01	–0,04
	(0,06)	(0,06)	(0,25)	(0,24)	(0,36)	(0,36)
Kor	0,01	0,01	–0,00	–0,00	0,10	0,10
	(0,01)	(0,01)	(0,04)	(0,04)	(0,06)	(0,07)

	1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell	6. modell
	EU-s általános tudásszint		EU-s szakpolitikai tudásszint		A szuverenitás érzékelt szintje	
Kornégyzet	-0,00 (0,00)	-0,00 (0,00)	0,00 (0,00)	0,00 (0,00)	-0,00 (0,00)	-0,00 (0,00)
Legfeljebb 8 általános Szakmunkásképző/ szakiskola	Referencia 0,21* (0,09)	Referencia 0,20* (0,09)	Referencia 0,50 (0,37)	Referencia 0,40 (0,36)	Referencia -0,58 (0,54)	Referencia -0,39 (0,54)
Érettségi	0,30*** (0,08)	0,30*** (0,08)	0,88** (0,34)	0,83* (0,33)	-0,76 (0,49)	-0,72 (0,49)
Diploma	0,36*** (0,10)	0,33*** (0,10)	0,54 (0,39)	0,55 (0,39)	-0,34 (0,58)	-0,27 (0,58)
Konstans	1,70*** (0,27)	1,68*** (0,28)	8,31*** (1,09)	7,43*** (1,14)	6,09*** (1,61)	6,19*** (1,69)
R-négyzet	0,063	0,042	0,156	0,149	0,248	0,232
Megfigyelések	887	887	887	887	887	887

Megjegyzések: Koeff: koefficiensek, Sztenderd hibák zárójelben,

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$

† EU-s szakpolitikai tudásszint: a válaszadó „EU-s szakpolitikai tudástesztben” adott helyes válaszainak számát jelzi (0–19 pont). EU-s általános tudásszint: az „EU-s általános tudástesztben” adott helyes válaszok számát jelzi (0–4 pont). A szuverenitás érzékelt szintje: azt jelzi, hogy hány szakpolitikáról gondolta a válaszadó, hogy az kizárólag tagállami irányítás alatt áll.

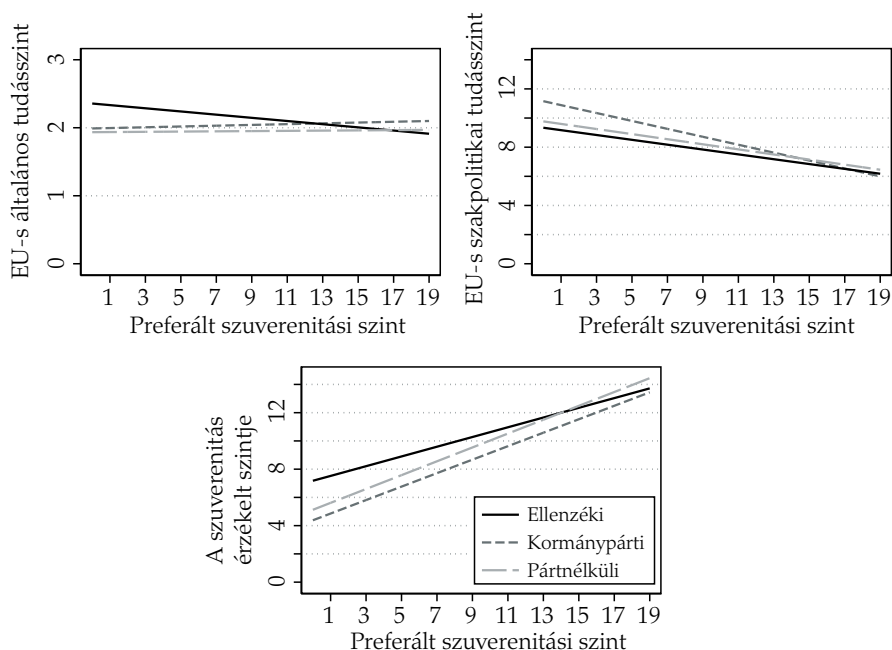
†† A párt nélküli nem tartalmazza a Mi Hazánk, a Magyar Kétfarkú Kutypárt és az Egyéb pártlistára szavazni tervező válaszadókat. Ezen megkérdezettek válaszait bevontuk az elemzésbe, de az alacsony elemszám miatt nem tüntettük fel a fenti táblázatba, de a teljes táblázat az online mellékletben elérhető.

††† Azt jelzi, hogy 19-ből hány szakpolitika esetén szeretne a válaszadó kizárólag tagállami irányítást.

Látszólag ellenmondásnak tűnik, hogy a Fidesz-pártiságnak és a szuverenista attitűdöknek egymással ellentétes irányú hatása van mind a szakpolitikai tudásszintre, mind az érzékelt szuverenitásra vonatkozó modellekben. Ezért a politikai változóknak és a preferált szuverenitási szintnek az interakcióját is vizsgáltuk az összes modellben. A kormánypártiság és a preferált szuverenitási szint interakciója szignifikáns az összes modellben. Ezek az interakciós hatások azt jelentik, hogy a Fidesz-pártiságnak – mind a pozitív, mind a negatív – hatásait csökkenti az, ha valakinek erősebb szuverenista attitűdje van. Ezt az 7. ábrán szemléltettük, ahol az EU-s tudásszintek és az érzékelt szuverenitás becslött értékeit jelenítettük

meg, a szuverenista attitűdök függvényében, külön ábrázolva az egyes politikai táborok értékeit. Az ábrán azt láthatjuk, hogy a Fidesz-szavazók és az ellenzékiek között akkor vannak jelentős különbségek, ha azokat a válaszadókat hasonlítjuk össze, akiknek alapvetően nem fontos a tagállami kontroll (vagyis alacsony a preferált szuverenitás szintje). Vagyis az inkább integrációpárti válaszadók esetében igaz, hogy a Fidesz-szavazóknak alacsonyabb az általános EU-s tudásszintje, magasabb a szakpolitikai tudásszintje és alacsonyabbnak érzik az ország szuverenitási szintjét. Ugyanakkor az is egyértelmű, hogy a szakpolitikai tudásszintet és az érzékelt szuverenitást elsősorban a szuverenista attitűdök határozzák meg – a politikai hovatartozás hatása másodlagos.

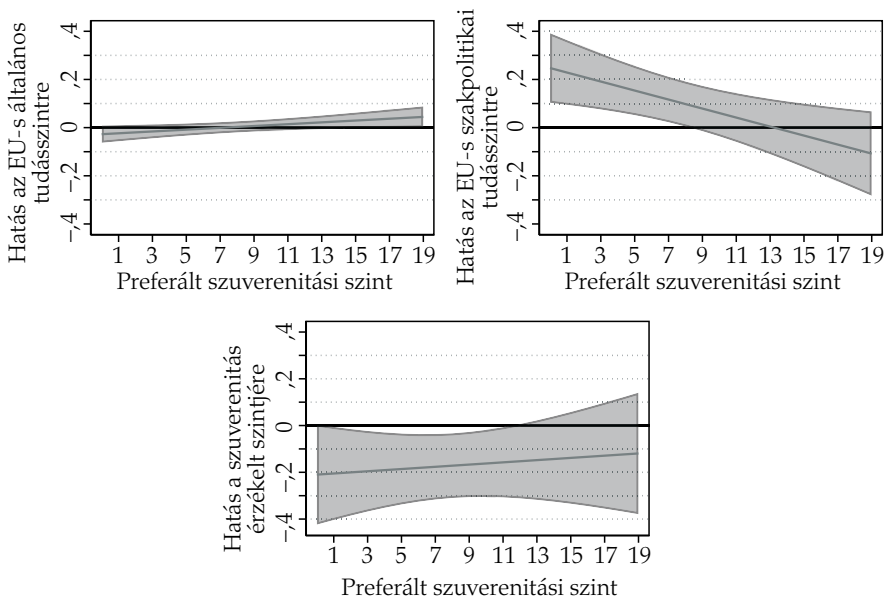
7. ábra. Az EU-s tudásszint és az érzékelt szuverenitási szint becslült értéke, pártpreferencia szerinti csoportokon belül, a preferált szuverenitási szint függvényében

Megvizsgáltuk a jobboldaliság és a preferált szuverenista attitűdök interakcióját is. Ebben az esetben a becslült marginális hatásokat ábrázoltuk a preferált szuverenitási szint függvényében (8. ábra). Az ábrán az látszik, hogy a jobboldaliságnak az integrációpártiak körében gyenge negatív, míg a szuverenisták körében gyenge pozitív hatása van az általános EU-s tudásszintre. Amikor a jobboldaliság szakpolitikai tudásszintre gyakorolt hatását vizsgáljuk, az derül ki, hogy a jobboldaliságnak a pozitív hatása a szakpolitikai tudásszintre a szuverenista attitűdök erősödésével csökken. Vagyis az integrációpárti válasz-

adók körében igaz, hogy minél inkább jobboldali valaki, annál több szakpolitikának tudja a valódi integrációs szintjét. Ez az interakciós tag nem statisztikailag szignifikáns akkor, amikor a szuverenitás érzékelt szintjére gyakorolt hatásokat vizsgáljuk. Ugyanakkor az ábrákon a jobboldaliság hatása a szakpolitikai tudásszintre és a szuverenitás érzékelt szintjére láthatóan szimmetrikus. Vagyis feltételezhető, hogy az integrációpártiak között a jobboldaliaknak részben azért magasabb a szakpolitikai tudásszintje, mert általánosan alacsonyabb szuverenitási szintet feltételeznek (még ha ez az utóbbi különbség statisztikailag nem is szignifikáns).

8. ábra. A jobboldaliság becsült marginális hatása az EU-s tudásszintre és a szuverenitás érzékelt szintjére, a preferált szuverenitási szint függvényében

A három kérdésből álló, általános EU-s tudástersten a budapestiekhez képest szignifikánsan jobb eredményt értek el a megyeszékhelyeken (+0,23 és +0,21), valamint a kisebb városokban (+0,21). A szakpolitikai tudásszintet illetően a falvakban élők átlagosan kb. eggyel (1,06 és 1,28) több szakpolitikának tudták helyesen meghatározni az integrációs szintjét, mint a budapestiek. Ezt magyarázhatja, hogy szintén a falvakban átlagosan kb. kettővel (-1,73 és -2,07) kevesebb szakpolitikáról gondolták, hogy az tagállami irányítás alatt áll.

Az általános EU-s tudásszint a legfeljebb alapfokú végzettségűekhez képest az összes többi iskolázottsági csoportban szignifikánsan magasabb volt. A szakmunkás végzettségűek átlagosan 0,20–0,21 ponttal, az érettségizettek

0,3 ponttal, a diplomások 0,36–0,33 ponttal értek el jobb eredményt. Az érettségizett válaszadók szintén kb. eggyel (0,88 és 0,83) több szakpolitika esetén adtak helyes választ, mint a legfeljebb 8 általánost végzett megkérdezettek.

Szakpolitikák európaizációjával kapcsolatos preferenciák eloszlása

Először azt vizsgáltuk, hogy az egyes szakpolitikák esetén milyen az integrációs preferenciák eloszlása (2. táblázat). 8 olyan terület van, ahol a magyarok abszolút többsége szuverenista állásponton van (kizárólag tagállami hatáskört szeretne), míg 9 szakpolitika esetén az integrációpártiak vannak abszolút többségben (vagyis azok, akik szeretnék, hogy megosztott vagy kizárólag EU-s hatáskörben legyen az adott szakpolitika).

A megkérdezettek abszolút többsége szerint kizárólag tagállami hatáskörben kellene lennie a lakásügynek (64%), az állami földtulajdon és vízgazdálkodásnak (64%), valamint a belföldi kereskedelem és pénzügyi szektor szabályozásának (58%), az oktatáspolitikának (58%), a kormányzati működésnek (57%), a munkaügynek (54%), a szociálpolitikának (51%) és a mezőgazdaságnak (50%). Érdemes kiemelni, hogy a bevándorlási politika esetében az ellenzőkkel (49%) közel azonos arányban vannak azok, akik szeretnék, hogy legyen az EU-nak valamilyen szintű beleszólása a magyar bevándorlási politikába (47%). Hasonlóan kiegyenlített a szuverenisták és integrációpártiak aránya az egészségügyet illetően (49%–48%). Az integrációpártiak vannak abszolút többségben a környezetvédelem (67%), a technológiafejlesztés (63%), az energiapolitika (62%), a külkereskedelem (61%), a biztonságpolitika (60%), a közlekedéspolitiká (54%), az igazságügy és bűnüldözés (53%) és a polgári jogok (51%) területein. Az integrációpárti válaszadóknak viszont a döntő többsége megosztott hatáskört szeretne, míg a magyaroknak csak a töredéke (2–8%) szeretne kizárólag EU-s hatáskört az egyes szakpolitikák esetén. A legtöbben a környezetvédelem területén adnák át teljes mértékben az EU-nak az irányítást (8%).

A 2. táblázatban a válaszok eloszlása mellett azt is feltüntettük, hogy milyen az EU valódi hatásköre az adott területen, és ez egyezik-e a relatív többség preferenciáival. Közel azonos számú szakpolitikai területen egyezik és tér el egymástól a válaszadók relatív többségének preferenciája, valamint az EU valódi hatásköre. 9 szakpolitika esetén van egyezés, míg 10 szakpolitika esetén eltérés. Az eltérés minden esetben abból adódik, hogy a relatív többség a valósánál alacsonyabb integrációs szintet választana. A magyarok relatív többsége a megosztott hatáskörű közpolitikák jelentős részét (15-ből 9-et) inkább kizárólagosan tagállami hatáskörbe rendelné. Emellett a külkereskedelem esetében preferálná az abszolút többség a megosztott hatáskört (57%), szemben a ténylegesen megvalósuló, kizárólagos EU-s hatáskörrel.

2. táblázat. Az EU szakpolitikai kompetenciái és a magyarok ezzel kapcsolatos preferenciái

	Az EU kompetenciája az adott szakterületen	Kizárólag magyar hatáskör kellene legyen	Preferencia			Relatív többség preferenciája és a tényleges hatáskör egyezik
			Közösen kell szabályozni	Kizárólag EU-s hatáskör kellene legyen	Nem tudja/nem válaszol	
Lakásügy	Megosztott	64%	30%	2%	4%	Nem
Állami földtulajdon, vízgazdálkodás	Megosztott	64%	31%	2%	4%	Nem
Belföldi kereskedelem, bankok és pénzügyi szektor	Megosztott	58%	35%	3%	4%	Nem
Oktatási politika	Támogató (tagállami hatáskör)	58%	35%	3%	4%	Igen
Kormányzati működés	Támogató (tagállami hatáskör)	57%	36%	3%	4%	Igen
Munkaügy, munkavállalói jogok	Megosztott	54%	39%	3%	4%	Nem
Szociálpolitika	Megosztott	51%	40%	5%	4%	Nem
Mezőgazdaság	Megosztott	50%	44%	3%	4%	Nem
Bevándorlási politika	Megosztott	49%	42%	5%	4%	Nem
Egészségügy	Támogató (tagállami hatáskör)	49%	43%	5%	4%	Igen
Gazdaságpolitika, makrogazdaság	Megosztott	47%	46%	4%	4%	Nem
Polgári jogok	Megosztott	45%	45%	6%	4%	Nem
Igazságügy, bűnüldözés	Megosztott	44%	50%	3%	4%	Igen
Közlekedéspolitika	Megosztott	43%	51%	3%	3%	Igen
Védelmi és biztonságpolitika	Megosztott	36%	54%	6%	3%	Igen
Külkereskedelem	Kizárólagos EU-s hatáskör	35%	57%	4%	4%	Nem
Energiapolitika	Megosztott	34%	58%	4%	3%	Igen
Technológiafejlesztési politika	Megosztott	33%	58%	5%	4%	Igen
Környezetvédelem	Megosztott	29%	59%	8%	3%	Igen

Az EU-s integrációval kapcsolatos preferenciák
és a valós integrációs szint kapcsolata

A 3. táblázat az integrációpártiság és tényleges integráció feltételezett függetlenségét (H2) vizsgáló modelleket mutatja be. A hipotézisünkkel ellentétes eredményeket találtunk: az EU-s integráció mindkét mérőszáma azt mutatta, hogy a magasabb integrációs szint növeli az integrációpártiság esélyeit. A könnyebb értelmezés érdekében a többszintű logisztikus regresszióink koefficiensai mellett a vizsgált változók átlagos marginális hatásait is megbecsültük.

3. táblázat. Többszintű logisztikus regressziók, eredményváltozó: szakpolitika integrációjának támogatása, † magyarázó változó: szakpolitika integrációs szintje

	7. modell		8. modell	
	Koeff.	ÁMH	Koeff.	ÁMH
Támogató (tagállami kompetencia)	Referencia			
Megosztott (tagállami és EU-s közös kompetencia)	0,62***	0,08***		
Kizárólagos EU-s kompetencia	(0,06)	(0,01)		
	1,65***	0,21***		
	(0,12)	(0,01)		
EU-s eredetű törvények aránya az adott szakpolitikát illetően††			0,13***	0,02***
			(0,02)	(0,00)
Konstans	-0,54***		-0,45***	
	(0,10)		(0,10)	
Megfigyelések	18341		18341	
Csoportok (válaszadók)	973		973	

Megjegyzések: Koeff: koefficiensok, ÁMH: átlagos marginális hatás

Sztenderd hibák a zárójelekben, válaszadónként klaszterezve

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$

† Az eredményváltozó 1-es értéket vesz fel, ha a válaszadó az adott szakpolitikát szeretné EU-s vagy megosztott hatáskörben látni. 0-s értéket vesz fel, ha kizárólag tagállami hatáskörben szeretné látni.

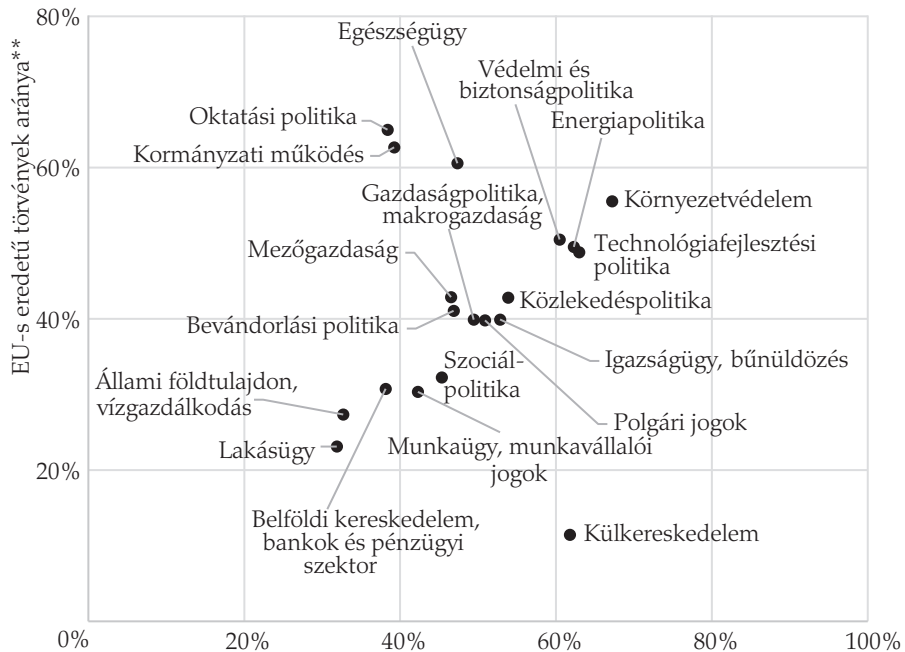
†† A magyar országgyűlésben 2004–2018 között elfogadott törvények alapján. A százalékos arányok 0-tól 10-ig terjedő skálára vannak átkonvertálva, így az ÁMH 10 százalékpontos növekedéssel járó valószínűség-növekedést jelez.

Megosztott hatáskörbe tartozó szakpolitikák esetében átlagosan 8 százalékponttal nagyobb eséllyel támogatják az emberek, hogy az EU-nak legyen beleszólása az adott a szakpolitikába, összehasonlítva a tagállami irányítás alatt álló területekkel. A kizárólag EU által irányított területen (a felmérésünkben csak a külkereskedelem tartozott ide) 21 százalékponttal nagyobb eséllyel tá-

mogatják, hogy az EU-nak legyen beleszólása az adott területbe. Az EU-s eredetű törvények arányának is szignifikáns pozitív hatása volt. Ha egy szakpolitikai területen 10 százalékponttal magasabb az EU-s eredetű törvények aránya, akkor 2 százalékponttal nagyobb az esély arra, hogy az emberek támogatják az adott szakpolitika európaizációját.

Ezt, a feltételezésünknek ellentmondó kapcsolatot az aggregált adatok vizsgálata is alátámasztja. A 9. ábrán azt szemléltettük, hogy az egyes szakpolitikák európaizáltságának valós szintje (európai eredetű törvények aránya az Országgyűlésben elfogadott összes törvény között) és az adott szakpolitika európaizációjának támogatottsága között is mutatkozik-e a korábban bemutatott pozitív kapcsolat. Az ábrán látható az együttmozgás, bár viszonylag alacsony a korrelációs együttható (0,17). Ennek egyik oka, hogy lefelé jelentősen kilóg a külkereskedelem, aminél nagyon alacsony az EU-s eredetű törvények aránya, annak ellenére, hogy ez a terület kizárólag EU-s irányítás alatt áll. Vagyis a külkereskedelem esetén az EU-s eredetű törvények aránya egy félrevezető mutató lehet. Ezt a szakpolitikát kihagyva már jelentősen megnő a korrelációs érték is (0,40).

9. ábra. A szakpolitikák integrációs szintje és az integráció támogatottsága*

Megjegyzés: * Azok aránya, akik az adott szakpolitikát tagállami és EU-s megosztott irányítás, vagy kizárólag EU-s irányítás alatt szeretnék látni. ** A magyar országgyűlésben 2004–2018 között elfogadott törvények alapján.

A politikai preferenciák hatása a szakpolitikák európaizációjával kapcsolatos preferenciákra

A 4. táblázat azt vizsgálja, hogy valóban csökkenti-e az integrációpártiság esélyeit a kormánypártiság (H3, 5. modell) és a jobboldaliság (H4, 6. modell), valamint azt, hogy a politikai hovatartozás hatását csökkenti-e a magasabb EU-s szakpolitikai tudásszint (H5a, 7. modell és H5b, 8. modell). Az eredményeink igazolják a hipotéziseinket.

4. táblázat. Többszintű logisztikus regressziók, eredményváltozó: a szakpolitika integrációjának támogatását

	9. modell		10. modell		11. modell		12. modell	
	Koeff.	ÁMH	Koeff.	ÁMH	Koeff.	ÁMH	Koeff.	ÁMH
Ellenzéki	Referencia				Referencia			
Fidesz–KDNP	-2,57***	-0,29***			-4,16***	-0,28***		
	(0,21)	(0,02)			(0,52)	(0,02)		
Pártnélküli††	-1,74***	-0,20***			-2,87***	-0,19***		
	(0,27)	(0,03)			(0,68)	(0,03)		
Bal-jobb skála (1-10)			-0,29***	-0,03***			-0,55***	-0,03***
			(0,03)	(0,00)			(0,08)	(0,00)
EU-s szakpoliti- kai tudásszint					0,21***	0,03***	0,14*	0,04***
					(0,04)	(0,00)	(0,06)	(0,00)
Fidesz–KDNP X					0,21***			
EU-s szakpoliti- kai tudásszint					(0,05)			
Pártnélküli X					0,15*			
EU-s szakpoliti- kai tudásszint					(0,07)			
Bal-jobb skála (1-10) X							0,03***	
EU-s szakpoliti- kai tudásszint							(0,01)	
Konstans	1,28***		1,58***		-0,54		0,33	
	(0,17)		(0,24)		(0,38)		(0,54)	
Megfigyelések	16542		16542		16542		16542	
Csoportok (válaszadók)	875		875		875		875	

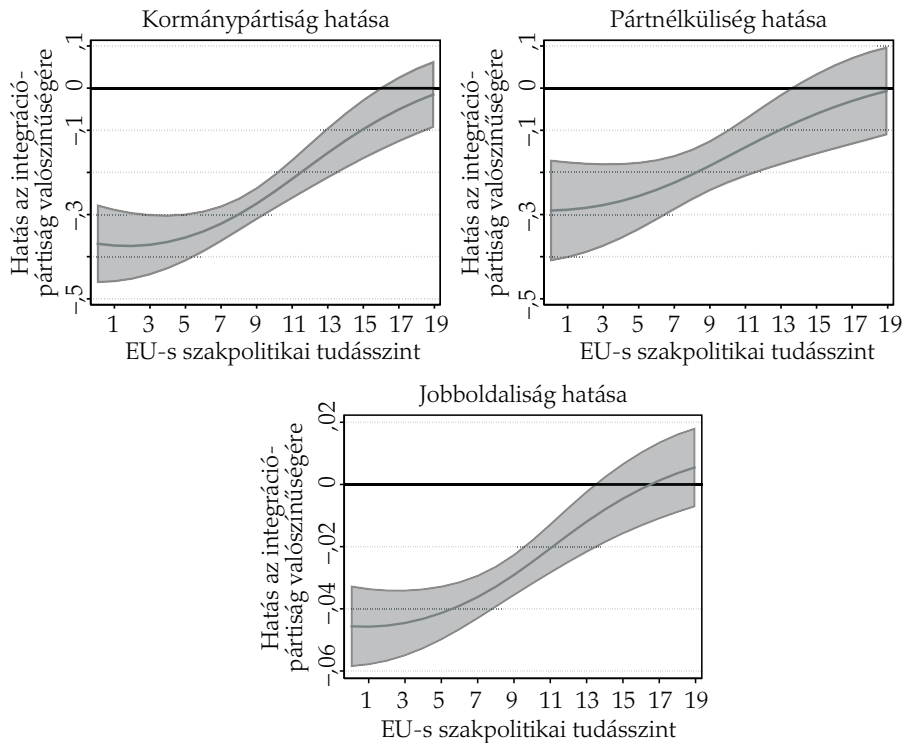
Koeff: koefficiensek, ÁMH: átlagos marginális hatás. Sztenderd hibák a zárójelekben, válaszadónként klaszterezve. * p<0,05 ** p<0,01 *** p<0,001

† Az eredményváltozó 1-es értéket vesz fel, ha a válaszadó az adott szakpolitikát szeretné EU-s vagy megosztott hatáskörben látni. 0-s értéket vesz fel, ha kizárólag tagállami hatáskörben szeretné látni.

†† A pártnélküli nem tartalmazza a Mi Hazánk, Magyar Kétfarkú Kutyapárt és az Egyéb pártlistára szavazni tervező válaszadókat. Ezen megkérdezettek válaszait bevontuk az elemzésbe, de alacsony elemszám miatt nem tüntettük fel a fenti táblázatban.

A kormánypártiak átlagosan 29 százalékponttal kisebb eséllyel lesznek integrációpártiak az egyes szakpolitikák esetén, mint az ellenzékiek. Az is kiderül az elemzésünkből, hogy a pártnélküliek is 20 százalékponttal kisebb eséllyel lesznek integrációpártiak. A bal-jobb tengelyen való elhelyezkedés hatása közel lineáris (lásd: M3. ábra a mellékletben). Ha egy válaszadó egy ponttal inkább a jobboldal irányába sorolja magát egy 1-től 10-ig tartó bal-jobb skálán, akkor 3 százalékponttal kisebb eséllyel fogja támogatni, hogy egy szakpolitikába legyen Brüsszelnek beeszólása. Vagyis egy szélsőségesen baloldali emberhez képest (1-es érték) egy szélsőségesen jobboldali ember (10-es érték) körülbelül 30 százalékponttal kisebb eséllyel lesz integrációpárti.

10. ábra. A politikai preferenciák marginális hatása az EU-s szakpolitikai tudásszint függvényében

Megjegyzés: A kormánypártiság és pártnélküliség hatása azt jelzi, hogy átlagosan mekkora eséllyel lesznek inkább/kevésbé integrációpártiak ezek a válaszadók, mint az ellenzékiek. A jobboldaliság marginális hatása azt jelzi, hogy a bal-jobb önbesorolás alapján (1-10) átlagosan mennyivel növeli/csökkenti az integrációpártiság esélyeit az, ha valaki 1 ponttal jobbra helyezkedik el.

Az EU-s szakpolitikai tudásszint moderáló hatásáról szóló feltételezésünket is igazolta az elemzésünk. Minél magasabb az egyén EU-s szakpolitikai tudásszintje (vagyis a helyesen eltalált szakpolitikák száma az EU-s tudástesztben), annál kisebb lesz a kormánypártiság és a pártnélküliség marginális hatása is. Vagyis annál kisebb a különbség az ellenzékiek és kormánypártiak, valamint az ellenzékiek és a pártnélküliek között (lásd: M4. ábra a mellékletben). Ugyanezt figyeljük meg a jobboldaliság feltételes hatását illetően is. Ezeket az interakciós hatásokat szemléltettük a 10. ábra felső részén.

Megvizsgáltuk azt is, hogy vajon a hagyományos, 3 általános kérdést tartalmazó teszt eredménye alapján is hasonló moderáló hatása van-e az EU-s tudásszintnek. Itt azonban ellentétes mintát figyelhetünk meg (lásd az M3. ábra a Mellékletben): minél magasabb az általános EU-s tudásszintje az egyéneknek, annál erősebb a kormánypártiság, pártnélküliség és jobboldaliság hatása, tehát ellentmondásos eredményeket kaptunk az EU-s ismeretek pártos részrehajlásra gyakorolt hatását illetően. Ahogyan fent bemutattuk, a szakpolitikai tudásszint magasabb szintje gyengíti a politikai preferenciák integrációs attitűdökre gyakorolt hatását, vagyis az ötödik hipotézisünket (H5a és H5b) technikailag elfogadjuk. Ugyanakkor az általános EU-s tudásszint ezzel ellentétben felerősíti a politikai preferenciák hatását. Vagyis az objektívabb tájékozottság növeli az EU-val kapcsolatos véleményeket illetően is a pártos/ideológiai befolyást. Ugyanakkor, ha az egyén szakpolitikai integrációkról alkotott képe közelebb áll a valósághoz – legyen ez az elképzelés ismeretalapú vagy vágyvezérelt – akkor kevésbé határozza meg a politikai hovatartozás azt, hogy az egyén inkább integrációpárti vagy szuverenista lesz.

KONKLÚZIÓ ÉS TANULSÁGOK

Az EU-tagság közpolitikai hatásának percepcióit vizsgáló kutatásunkban két különböző tudástesztel is felmértük, hogy az európai integráció tekintetében a magyar társadalom mekkora része tekinthető tájékozottnak. Az általános EU-s ismeretekre, valamint az uniós és a tagállami hatáskörökre vonatkozó tudás terén is megállapítható, hogy a megkérdezettek bő harmada rendelkezik biztos tudással. Az EU-val kapcsolatos mindhárom bevezető szintű kérdésre (amelyek az Európai Bizottság elnökére, az EP közvetlen választására, valamint Svájc uniós tagságára kérdeztek rá) 37% adott helyes választ (az egyes kérdéseknél, külön-külön a találatok aránya 65–69% között mozgott). Ehhez nagyon hasonló arányt mutatott (35%) azok aránya, akik a vizsgált közpolitikai területek legalább felében jól válaszolták meg azt, hogy az EU és a tagállamok milyen hatáskörökkel rendelkeznek. A magyarok többsége nem rendelkezik tehát megfelelő tudással arról, hogy valójában milyen területeken van

befolyása az EU-nak a hazai folyamatokra. Ez minden politikai és demográfiai csoportra igaz: egyik társadalmi rétegben sincsenek többségben azok, akik helyesen határoznák meg az uniós és tagállami hatáskörök szintjét a szakterületek legalább felében. Az iskolázottság ugyanakkor egyértelmű hatással van az általános EU-s tudásra. A felsőfokú végzettségűek 84%-a a három teszt-kérdésből legalább kettőre helyesen válaszolt (43% mindegyiket eltalálta), míg az alacsonyabb végzettségűek között ez az arány csak 64% (és 29% adott jó választ valamennyi kérdésre).

Politikai preferenciák szerint is érdemi különbségeket tapasztaltunk. A fideszeseknek szignifikánsan alacsonyabb az általános EU-s tudásszintje, mint az ellenzéki szavazóknak, de fordított a helyzet a szakpolitikai tudásszint terén a többváltozós elemzésünk alapján. Utóbbi oka, hogy a kormánypárti szavazók gyengébbnek érzékelik az aktuális tagállami szuverenitás kiterjedtségét, mint az ellenzékiek. Más szavakkal, az ellenzéki szavazók nagyobb mértékben becsülik alá az egyes szakpolitikák európaizáltságának szintjét, mint a kormánypártiak. A fideszes választók kevesebb szakterületről gondolják, hogy tagállami irányítás alatt áll, mint az ellenzéki szimpatizánsok, és ez az érzet közelebb áll az EU és a tagállamok közötti valós hatáskörmegosztáshoz.

Az érzékelt szuverenitás szintjét azonban a politikai hovatartozáshoz képest is erősebben határozzák meg a szuverenista attitűdök. Ezek alapján azt feltételeztük, hogy elterjedt a vágyvezérelt gondolkodás: a szélsőségesen integrációpártiakhoz képest a szélsőségesen szuverenisták átlagosan a 19 vizsgált szakterületből 6-7-tel több szakterületről gondolják azt, hogy annak irányításába az EU-nak nincs beleszólása. Ugyanakkor az is magyarázhatja ezt a mintázatot, hogy az integrációpárti válaszadók alaposabban vagy hitelesebb forrásokból tájékozódnak, míg a szuverenisták között elterjedtebbek az EU-s hatáskörökről a téves ismeretek. Vélhetően a két magyarázat kiegészíti egymást. Az „ismeretalapú” magyarázatot támasztja alá, hogy a szuverenista attitűdök nem csak a szakpolitikai, de az általános tudásszintet is csökkentik. Ugyanakkor a vágyalapú magyarázatot támasztja alá, hogy a szuverenista attitűdöknek jelentősen nagyobb hatása van a szuverenitás érzékelt szintjére, mint a tudásszintet mérő változókra. A pártszimpátiák szerinti különbségek az EU-s integrációt támogató válaszadók között jelennek meg. Az valójában inkább az európai integrációval szemben nem ellenséges fideszesekre igaz, hogy alacsonyabbnak érzik Magyarország nemzeti szuverenitásának szintjét, mint az ellenzéki EU-pártiak (és ezáltal az EU valós befolyását a magyar közpolitikai folyamatokra is nagyobb mértékben találják el). Ennek a meglepő eredménynek egy lehetséges magyarázata, hogy a „több EU-t akaró” fideszesek ezen a téren is inkább elégedettek, és ezért feltételezik azt, hogy már most is több területbe van beleszólása az EU-nak, mint amit az européer ellenzékiek érzékelnek.

Eredményeink megerősítik a kormánypártiságnak, illetve a jobboldali öndefinícióknak az integráció további mélyítésére gyakorolt hatásáról szóló hipotéziseinket. A Fidesz választói átlagosan 29 százalékponttal kisebb eséllyel lesznek integrációpártiak az egyes szakpolitikák esetén, mint az ellenzékiek (a párt nélküliek körében is jelentős a különbség: ők 20 százalékponttal kisebb valószínűséggel lesznek integrációpártiak). A bal-jobb tengelyen való elhelyezkedés hatása szintén egyértelmű: a tíz fokú skálán minden egyes, a jobboldal irányába tett lépés 3 százalékponttal csökkenti annak támogatottságát, hogy az EU-nak legyen beleszólása az adott szakpolitikába. Egy szélsőségesen baloldali emberhez képest egy szélsőségesen jobboldali ember közel 30 százalékponttal kisebb eséllyel lesz integrációpárti. Arra a kérdésre, hogy a magasabb tudásszint csökkenti vagy sem a politikai hovatartozás hatását, ambivalens eredményeket kaptunk: míg a szakpolitikai tudásszint magasabb szintje gyengíti a politikai preferenciák integrációs attitűdökre gyakorolt hatását, addig az általános EU-s tudásszint erősítette ezt a hatást. Fontos ugyanakkor, hogy a magyarok egyes szakpolitikák európaizációjával kapcsolatos preferenciái nem függetlenek ugyanazon szakpolitikák tényleges integrációs szintjétől. Ez azt jelenti, hogy azon szakterületeken, amelyeken Magyarország uniós csatlakozása óta tényszerűen a legnagyobb arányban vannak jelen az európai eredetű jogszabályok, az EU befolyásának támogatottsága is magasabb. Számításaink szerint, ha egy közpolitikai területen 10 százalékponttal magasabb az európai eredetű törvények aránya, akkor 2 százalékponttal nagyobb az esély arra, hogy a magyarok támogadják az adott szakpolitika európaizációját. Nem egyértelmű, hogy mi lehet az okság domináns iránya. A magyarok preferenciái tükrözik az európai közvéleményt, és azokon a területeken mélyül az integráció, ahol arra már nyitottabbak az emberek? Vagy az egyes szakpolitikákban a mélyülő integrációs szintet követi a közvélemény támogatottsága? Ezek a jövőbeli kutatások fontos kérdései lehetnek.

Az uniós tagság magas támogatottsága Magyarországon közismert, az EU-tagságot támogatók aránya mindig is többszörösen meghaladta az EU-ból való kilépést szorgalmazókat. Tanulmányunk azonban rámutat arra, hogy az integráció mélyítésének már komoly korlátai lehetnek a magyar társadalomban. Az egyes szakpolitikai területeken a döntéshozatal szintjét tekintve erős bázisa van a nemzeti szuverenitás politikájának. Az általunk vizsgált 19 közpolitikai területből 8 olyan terület van, ahol a magyarok abszolút többsége szuverenista állásponton van (kizárólag tagállami hatáskört szeretne), míg 9 szakpolitika esetén az integrációpártiak vannak abszolút többségben (vagyis azok, akik szeretnék, hogy megosztott vagy kizárólag EU-s hatáskörben legyen az adott szakpolitika). Emellett kiemelendő, hogy az EU kizárólagos hatáskörébe csak a társadalom igen kis része utalna döntéseket: a kizárólagos uniós hatáskörök támogatói minden közpolitikai területen 10%-nál keveseb-

ben vannak. A lakhatási, a földtulajdoni, a mezőgazdasági, az oktatási, a munkaügyi és a szociálpolitikai kérdésekben 50% feletti arányban válaszolták azt a megkérdezettek, hogy kizárólag magyar nemzeti hatáskör kellene legyen. Ugyanakkor egyértelmű többsége van az integrációpártiaknak többek között a környezetvédelem, az energiapolitika, a biztonságpolitika és a bűnüldözés kérdéseiben. Azt hogy ez egy stabil attitűd lehet a magyar társadalomban, egy 2019-es adatfelvétel is alátámasztja, amelyben ez a négy kérdés szintén integrációpárti többséget tudhatott maga mögött (Bíró-Nagy–Laki, 2019). A bevándorlás és az egészségügy témái azok, amelyekben egyik tábornak sincs abszolút többsége.

Az európai integráció hazai korlátainak vizsgálatához megnéztük azt is, hogy milyen az EU valódi hatásköre az adott területen, és ez egyezik-e a relatív többség preferenciáival. Közel azonos számú szakpolitikai területen egyezik és tér el egymástól a válaszadók relatív többségének preferenciája, valamint az EU valódi hatásköre. Az eltérés minden esetben abból adódik, hogy a relatív többség a valósnál alacsonyabb integrációs szintet választana. A hatásköri kérdésekben tapasztalható megosztottság azt jelzi előre, hogy az EU jövőjével kapcsolatos viták – amelyek erősödése várható a következő években – is polarizálhatják a jövőben a magyar közvéleményt. Ha az EU jövőjéről folytatott diskurzus középpontjában ugyanis nem maga az uniós tagság megítélése áll, hanem az, hogy több Európára vagy több nemzeti szuverenitásra van szükség, akkor a magyar társadalom már jóval megosztottabb.

MELLÉKLETEK

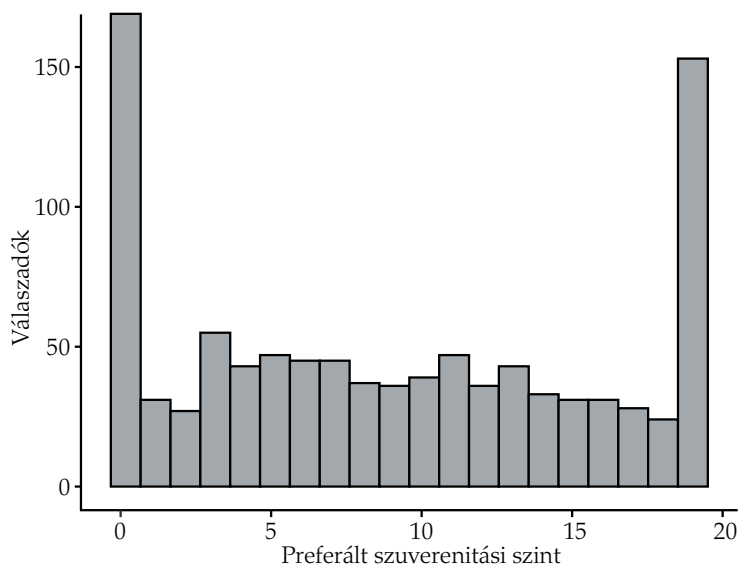
M1. táblázat. A magyarázó változók alapmegoszlásai

Pártpreferencia		Lakhely		Nem		Életkor		Iskolázottság	
Fidesz	37%	Budapest	18%	Férfi	45%	Fiatalabb, mint 30	17%	Legfeljebb alapfok	30%
Ellenzéki együttmű- ködés	39%	Megye- székhely	17%	Nő	55%	30–39	19%	Szakmun- kasképző, szakiskola	24%
Mi Hazánk	1%	Város	35%			40–49	15%	Érettségi	31%
Kutyapárt	1%	Község	29%			50–59	17%	Diploma	15%
Más lista	0%					Idősebb, mint 60	32%		
Pártnélküli	22%								

M2. táblázat. A válaszadókat jellemző folytonos, ordinálisan skálázható és dichotóm változók korrelációs táblázata

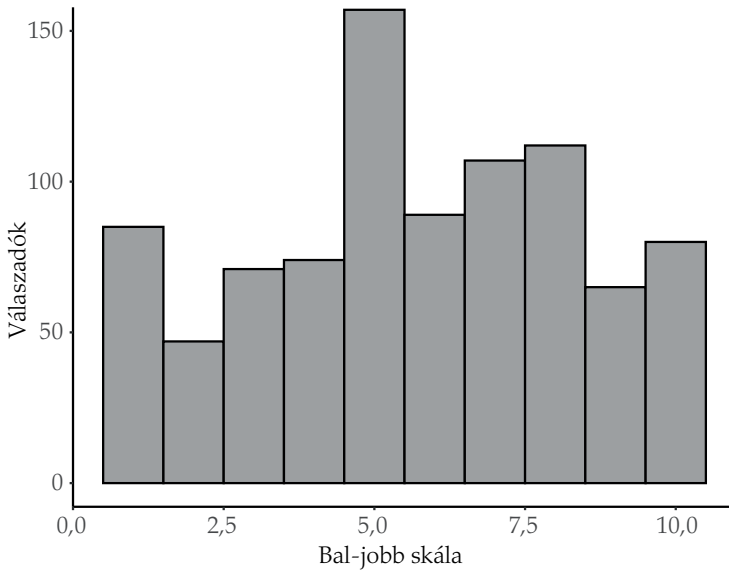
	Település-típus	Nem	Életkor	Iskolázottság	Preferált szuverenitási szint	Bal-jobb skála	EU-s szakpolitikai tudásszint	EU-s általános tudásszint
Település-típus	1,0000							
Nem	-0,0289	1,0000						
Életkor	-0,0176	0,0665	1,0000					
Iskolázottság	-0,3289	-0,0106	-0,1929	1,0000				
Preferált szuverenitási szint	-0,1050	-0,0302	0,0084	0,0775	1,0000			
Bal-jobb skála	0,1131	0,0069	-0,0755	0,0071	0,2100	1,0000		
EU-s szakpolitikai tudásszint	0,1467	0,0293	-0,0282	-0,0069	-0,3426	-0,0004	1,0000	
EU-s általános tudásszint	-0,0299	-0,0025	-0,0030	0,1377	-0,0525	0,0143	0,1217	1,0000

M1. ábra. A preferált szuverenitási szint eloszlása (hisztogram).

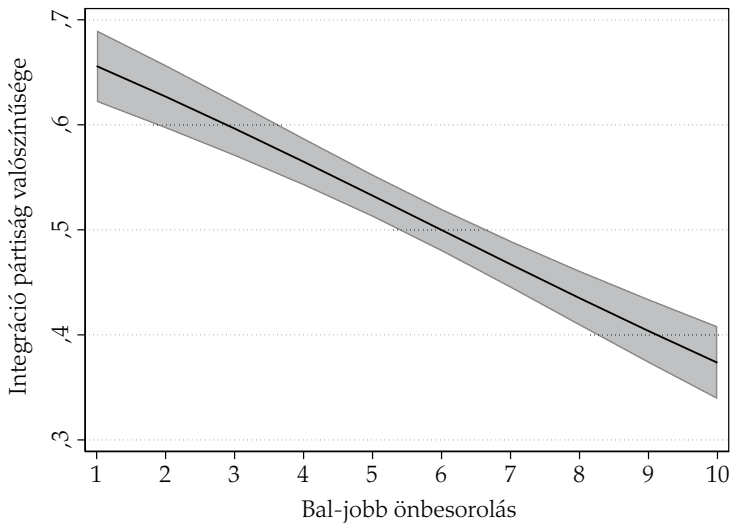

Megjegyzés: A változó azt jelzi, hogy a 19 felsorolt szakpolitikából hány darabot szeretne a válaszadó kizárólagos tagállami hatáskörben látni.

M2. ábra. A politikai bal-jobb önbesorolás eloszlása (hisztogram).

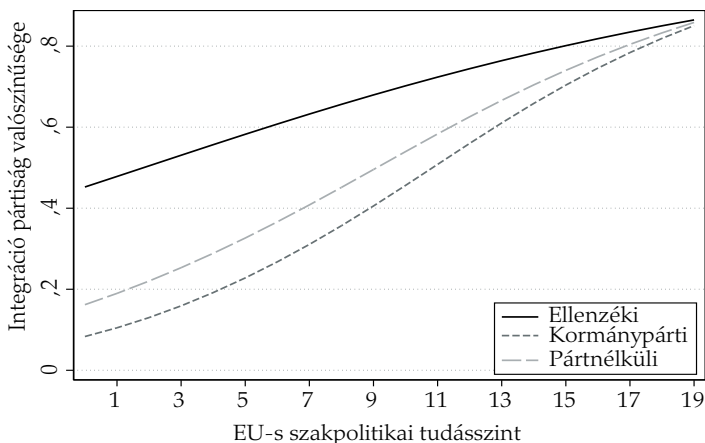

M3. ábra. Az integrációpártiság becült valószínűsége a bal-jobb önbesorolás függvényében

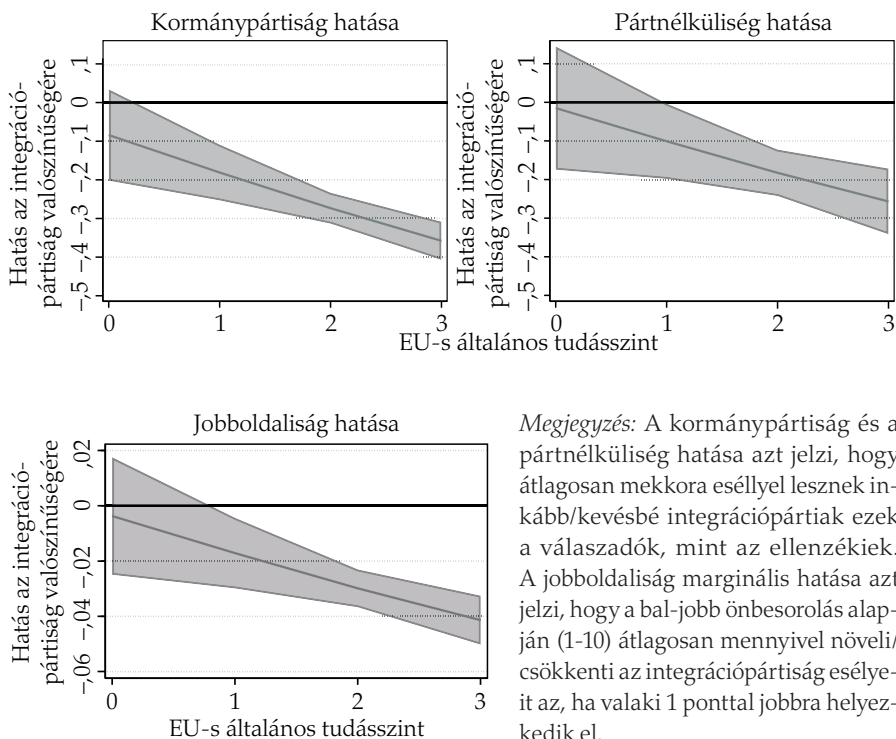
Megjegyzés: A 10. modell alapján becült valószínűségek.

M4. ábra. Az integrációpártiság becslt valószínűsége pártpreferencia szerinti csoportokon belül, az EU-s szakpolitikai tudásszint függvényében

Megjegyzés: A 9. modell alapján becslt valószínűségek.

M5. ábra. A politikai preferenciák marginális hatása az EU-s általános tudásszint függvényében

Megjegyzés: A kormánypártiság és a párt nélküliség hatása azt jelzi, hogy átlagosan mekkora eséllyel lesznek inkább/kevésbé integrációpártiak ezek a válaszadók, mint az ellenzékiek. A jobboldaliság marginális hatása azt jelzi, hogy a bal-jobb önbesorolás alapján (1-10) átlagosan mennyivel növeli/csökkeni az integrációpártiság esélyeit az, ha valaki 1 ponttal jobbra helyezkedik el.

További információk találhatóak a tanulmányunk online mellékletében, ami az alábbi címen érhető el: <https://osf.io/w9y3m/>

JEGYZETEK

- ¹ A tanulmány az NKFIH K 135347 kódszámú *Az Európai Unió közpolitikai hatásának percepciói: a magyar közvélemény európaizációja* kutatási projekt keretében készült.
- ² Tudomásunk szerint a legutóbbi tanulmányt a témában Lengyel és Blaskó írta (2002), aminek fókuszában az integráció támogatottsága állt, míg az EU-val kapcsolatos tájékozottság objektív és szubjektív szintje magyarázó változók voltak.
- ³ Stoeckel (2012) megkülönbözteti az EU-val kapcsolatos semlegességet (indifferens álláspont) az EU ambivalens értékelésével. Előbbi azt jelenti, hogy az egyén nem társít semmilyen jelentést az EU-hoz, míg utóbbi fogalom azokra vonatkozik, akik pozitív és negatív jelentéstartal-
makat is társítanak az EU-hoz. Stoeckel az ambivalenciát – a semlegességgel szemben – az EU komplex értékelésének tekinti. Elemzésében kimutatta, hogy a magasabb EU-s tudásszint csökkenti az EU-val kapcsolatos semlegességet és növeli az ambivalencia szintjét.
- ⁴ A kereszt táblákat Excelben ábrázoltuk, a hisztogramokat az R-Studio használatával hoztuk létre, a statisztikai modelljeinkhez és a becslőt hatások ábrázolásához a Stata-16 szoftvert használtuk.
- ⁵ Az elemzésünk alapjául szolgáló kutatás kérdőívének releváns kérdései az online mellékletben megtalálhatóak: <https://osf.io/w9y3m/>
- ⁶ A Sommet és Morselli (2017) által javasolt elemzési módok közül az első szinten lévő változók random meredekségét nem tartalmazó modelleket használtuk, mivel azok nem javították a modellek illeszkedését.
- ⁷ Az első két állítás igaz, a harmadik állítás hamis.
- ⁸ A modellekben a multikollinearitást az egyes változókra vontakozó VIF-mutatók kiszámolásával vizsgáltuk. Azon változók kivételével, amiket egymásból számoltunk ki, természetesen korrelálnak (kor egyszerű és négyzetes alakja, interakciós tagok és bizonyos modellekben az interakció alapjául szolgáló változók). A többi változó esetében azonban nem voltak az elfogadható 5-ös értéknél nagyobbak a VIF-mutatók. Az egyes változók együttmozgását is vizsgáltuk, de nem voltak kimagaslóak a korrelációs értékek (lásd: M2. táblázat a mellékletben).

IRODALOM

- Achen, C. H.–Bartels, L. M. (2016): *Democracy for Realists: Why Elections Do Not Produce Responsive Government*. Princeton University Press.
- Ágh, A. (2021): The Emergence of the Europeanized Party Systems in ECE: The Turning Point at the 2019 EP Elections in Hungary. *Journal of Comparative Politics*, Ljubljana, Vol. 14, No. 1, 20–41.
- Anduiza, E.–Gallego, A.–Muñoz, J. (2013): Turning a Blind Eye: Experimental Evidence of Partisan Bias in Attitudes Toward Corruption. *Comparative Political Studies*, Vol. 46, No. 12, 1664–1692. <https://doi.org/10.1177/0010414013489081>

- Arató, K. (2020): Hungary (Chapter 6). In: Vít Hloušek–Petr Kaniok (eds): *The European Parliament Election of 2019 in East-Central Europe. Second-Order Euroscepticism*. eBook, Palgrave Macmillan.
- Barbaro, M. (2022): How Europe Came Around on Sanctions (Podcast epizód). *The Daily. The New York Times*, 2022. március 2., <https://www.nytimes.com/2022/03/02/podcasts/the-daily/russia-ukraine-invasion-eu-sanctions.html> [Elérés ideje: 2022. március 7.]
- Bíró-Nagy A.–Laki G. (2019): *15 év után. Az Európai Unió és a magyar társadalom*. Budapest, Friedrich-Ebert-Stiftung–Policy Solutions.
- Bíró-Nagy A.–Laki G. (2020): Európaizáció és a törvények minősége Magyarországon. In: Sebők Miklós–Gajdusчек György–Molnár Csaba (eds): *A magyar jogalkotás minősége: Elmélet, mérés, eredmények*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Boda Zs.–Sebők M. (szerk.) (2018): *A magyar közpolitikai napirend. Elméleti alapok, empirikus eredmények*. Budapest, MTA TK PTI.
- Brennan, J. (2017): *Against Democracy*. Princeton, Princeton University Press.
- Carl, N.–Richards, L.–Heath, A. (2018): Leave and Remain voters' knowledge of the EU after the referendum of 2016. *Electoral Studies*, Vol. 57, 90–98. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2018.11.003>
- Carl, N. (2019): *Comparing EU Knowledge Among Leave and Remain Voters: A Replication Study*. SocArXiv. <https://doi.org/10.31235/osf.io/t6acp>
- Clark, N. (2014): The EU's Information Deficit: Comparing Political Knowledge across Levels of Governance, *Perspectives on European Politics and Society*, Vol. 15, No. 4, 445–463., <https://doi.org/10.1080/15705854.2014.896158>
- Conti, N.–Memoli, V. (2012): The multi-faceted nature of party-based Euroscepticism. *Acta Politica*, Vol. 47, No. 2, 91–112.
- Csehi, R.–Zgut, E. (2021): 'We won't let Brussels dictate us': Eurosceptic populism in Hungary and Poland, *European Politics and Society*, Vol. 22, No. 1, 53–68.
- De Bruycker, I. (2020): Democratically deficient, yet responsive? How politicization facilitates responsiveness in the European Union. *Journal of European Public Policy*, Vol. 27, No. 6, 834–852. <https://doi.org/10.1080/13501763.2019.1622587>
- De Vreese, C. H.–Azrout, R.–Moeller, J. (2016): Cross Road Elections: Change in EU Performance Evaluations during the European Parliament Elections 2014. *Politics and Governance*, Vol. 4, No. 1, 69–82. <https://doi:10.17645/pag.v4i1.462>.
- De Vreese, C. H.–Boomgaarden, H. (2006): News, Political Knowledge and Participation: The Differential Effects of News Media Exposure on Political Knowledge and Participation. *Acta Politica*, Vol. 41, 317–341. <https://doi.org/10.1057/palgrave.ap.5500164>
- Dull Sz. (2022): Új kampány kezdődött a háború kitörése után – öt pontban. *Telex.hu*, március 6., <https://telex.hu/valasztas-2022/2022/03/06/uj-kampany-kezdodott-a-haboru-kitorese-utan-ot-pontban> [Elérés ideje: 2022. március 7.]
- Eurobarometer (2012): ZA5612 Eurobarometer 77.3 Country Questionnaire Hungary (kérdőív). Letöltés helye: <https://dbk.gesis.org/dbksearch/download.asp?db=D&id=49324>
- Farkas Gy. (2022): A háború átírta a kampányt, fej fej melletti a csata. *24.hu*, 2022. március 1., <https://24.hu/belfold/2022/03/01/haboru-kampany-republikon-kutatas/> [Elérés ideje: 2022. március 7.]

- Hargitai, T. (2020): How Eurosceptic is Fidesz actually? *Politics in Central Europe*, Vol. 16, No. 1, 189–209.
- Hix, S. (2015): Brits know less about the EU than anyone else. LSE EUROPP Blog, november 27., <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2015/11/27/brits-know-less-about-the-eu-than-anyone-else/> [Elérés ideje: 2022. január 26.]
- Lengyel Gy.–Blaskó Zs. (2002): Kik félnek az európai integrációtól? In: Kolosi Tamás, Tóth István György és Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 2002*. Budapest, TÁRKI, 404–420.
- Marquart, F. et al. (2019): Knowing is not loving: media effects on knowledge about and attitudes toward the EU. *Journal of European Integration*, Vol. 41, No. 5, 641–655. <https://doi.org/10.1080/07036337.2018.1546302>
- Patkós V.–Szántó A. (2020): Jobban tudják-e az okos szavazók? Az iskolázottság, a hírfogyasztás és a politikai érdeklődés szerepe a pártos elfogultság alakulásában. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 29, No. 4, 55–81.
- Rapeli, L. (2014): Comparing Local, National and EU Knowledge: The Ignorant Public Reassessed. *Scandinavian Political Studies*, Vol. 37, No. 4, 428–446.
- Sommet, N.–Morselli, D. (2017): Keep Calm and Learn Multilevel Logistic Modeling: A Simplified Three-Step Procedure Using Stata, R, Mplus, and SPSS. *International Review of Social Psychology*, Vol. 30, No. 1, 203–218. <http://doi.org/10.5334/irsp.90>
- Stoeckel, F. (2012): Ambivalent or indifferent? Reconsidering the structure of EU public opinion. *European Union Politics*. Vol. 14, No. 1, 23–45.
- Tappin, B. M.–Pennycook, G.–Rand, D. G. (2021): Rethinking the link between cognitive sophistication and politically motivated reasoning. *Journal of Experimental Psychology: General*, Vol. 150, No. 6, 1095–1114. <https://doi.org/10.1037/xge0000974>
- Van Elsas, E.–Hakhverdian, A.–Van der Brug, W. (2016): United against a common foe? The nature and origins of Euroscepticism among left-wing and right-wing citizens. *West European Politics*, Vol. 39, No. 6, 1181–1204. <https://doi.org/10.1080/01402382.2016.1175244>
- Vegetti, F.–Mancosu, M. (2020): The Impact of Political Sophistication and Motivated Reasoning on Misinformation. *Political Communication*, Vol. 37, No. 5, 678–695.
- Verhaegen, S.–Hooghe, M. (2015): Does more knowledge about the European Union lead to a stronger European identity? A comparative analysis among adolescents in 21 European member states. *Innovation. The European Journal of Social Science Research*, Vol. 28, No. 2, 127–146.

KITEKINTŐ

Kiss Renáta Lilla

Biztonságiasítás, mint szavazatszerző stratégia
A magyar kormány 2018-as kampányban folytatott migrációval
és Európai Unióval kapcsolatos politikai kommunikációja

Darabos Ádám

Az „első nagy realista” nyomdokaiban: Reinhold Niebuhr
Szent Ágoston-képe

BIZTONSÁGIASÍTÁS MINT SZAVAZATSZERZŐ STRATÉGIA

A magyar kormány 2018-as kampányban folytatott migrációval és Európai Unióval kapcsolatos politikai kommunikációja¹

Kiss Renáta Lilla
(ELTE Állam- és Jogtudományi Kar)

*A tanulmány beérkezett: 2021. február 28., opponálás: 2021. április 1. – 2021. július 31.,
véglegesítés: 2022. február 23.*

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmányban a biztonsági diskurzuselemzés módszertanát használva arra a kérdésre keresem a választ, hogy a magyar kormányzati oldal hogyan biztonságiasította a migráció kérdését a 2018-as magyarországi országgyűlési választáson. A szakirodalom szerint a magyar kormány sikeresen biztonságiasított, mivel a magyar polgárok legitimálták a migráció biztonsági kérdését. A tanulmány elemzését a koppenhágai iskola által meghatározott biztonságiasítás módszertana szerint végzem, amelyben meghatározom a biztonságiasító szereplőt és az általa egzisztenciális fenyegetésnek vélt tényezőt, illetve vizsgálom, hogy a biztonságiasítást végző aktor a fenyegetettség üzenetével milyen eszközön keresztül és milyen megnyilvánulásokat alkalmazva mobilizálja a célközönséget. Megállapításom szerint a magyar kormány a migráció biztonsági kérdését kimerítően alkalmazta és ennek megfogalmazását populista elemekkel és euroszeptikus retorikával kommunikálta a választópolgárok felé.

Kulcsszavak: biztonságiasítás ■ populizmus ■ euroszepticismus ■ migráció

A tanulmány célja választ adni arra a kérdésre, hogyan használta a biztonsági diskurzust a kormányzati oldal a 2018-as választáson az Európai Unióval és a migrációval kapcsolatban. A 2018-as magyarországi országgyűlési választás kampánya abból a szempontból számít kivételesnek, hogy a kampány legfőbb témáit sokkal inkább nemzetközi események határozták meg mint a hagyományos értelemben vett belpolitikai konfliktusok. A kormánypártok kampányának témái jellemzően az Európai Uniót érintő „migrációs válságra” fókuszáltak, de nem volt olyan mainstream párt, amely ne foglalkozott volna valamilyen módon a migrációval (Bíró-Nagy, 2018: 269–270.). A migrációval kapcsolatban számos különböző diskurzus létezik, és ezek egyike a biztonsági diskurzus, amelynek lényege a migrációt biztonsági kérdésként megfogalmazni, melynek

keretében a biztonságiasítás tárgyát a migráció képezi (Den Boer, 2008: 53.). Biztonságiasítás alatt azt a folyamatot értjük, amikor „egy politikai szereplő egy kérdést biztonsági jelentőségűvé nyilvánít, és a politikát ezáltal a megszokott szabályokon kívülre helyezi” (Marton–Balogh–Rada, 2015: 21.).

A magyar kormány diskurzusával foglalkozó szakirodalom megállapította, hogy a kormánypártok populista és biztonsági diskurzust folytattak a szavazatok maximalizálása érdekében (Szalai–Göbl, 2015: 2.). Fontos azonban megjegyezni, hogy a kormányzati biztonsági diskurzus nem magyar sajátosság, ugyanis ez megtalálható más rezsimek kommunikációjában is (Geddes, 2014: 139.). Ezek a megállapítások jelentik a tanulmányom kiindulópontját. A kutatásom pedig arra fókuszál, hogy ezt a biztonsági diskurzust a kormánypártok hogyan használták a 2018-as választáson.

Különösen fontos megindokolni, hogy miért volt érdemes vizsgálni a 2022-es választáshoz közeledve a 2018-as választás biztonsági diskurzusát. (A tanulmány szerkesztése 2022. február 23-án zárult le. – *A szerk.*) A biztonságiasítás stratégiáját világszerte használják a pártok a hatalom megszerzése, megtartása és növelése érdekében (Szalai–Göbl, 2015: 12–13.). A biztonsági diskurzus a mai napig nagymértékben jellemzi a magyar kormány kommunikációját és bár nagy figyelem irányul a kormány migrációval és Európai Unióval kapcsolatos álláspontjaira, az ezekkel kapcsolatos diskurzusokat kevésbé kutatják. A migráció biztonságiasítása központi eleme a 2018-as kampánynak és a magyar kormány a biztonsági diskurzust már többször alkalmazta aktuális érdeke érvényesítésére (Canveren, 2017: 864–867.). A magyar kormány a koronavírus-járvány alatt sem engedi el a migráció, az EU bírálata és a „Soros”-diskurzust, ezért feltételezhető, hogy a 2022-es választás is hasonló stratégia mentén fog zajlani a kormány részéről (Bene–Farkas–Merkovity, 2020: 151–168.).

A tanulmány elméleti részében a populizmus, az euroszkepticizmus és a biztonságiasítás fogalmak jelentését tisztázom, illetve, hogy milyen kapcsolat fűzi össze a három fogalmat a magyar kormány biztonsági diskurzusában. Az alapvető koncepció és a fogalmak bemutatása után, meghatározom a szövegelemzésem gyakorlati módszerét. A koppenhágai iskola által meghatározott biztonságiasítás módszertana szerint fogom a szövegelemzést végezni (Buzan–de Wilde, 1998: 23–28.; Marton–Balogh–Rada, 2015: 35–38.). „A biztonságiasítás az a folyamat, amelynek során egy politikai szereplő egy kérdést biztonsági jelentőségűvé nyilvánít, és a politikát ezáltal a megszokott szabályon kívül helyezi” (Buzan–Waeber–de Wilde, 1998: 23–24). A biztonságiasítást végző aktor a beszédaktus formájában határozza meg a fenyegetést és a fenyegetés tárgyát, ezzel elérve azt, hogy a társadalmi kontextusban a fenyegetés nagy jelentőségűvé váljon és a meghozott rendkívüli intézkedések elfogadottak legyenek. A biztonságiasítás gyakorlati alkalmazása során egy több lépcsős modellt használok, kiemelve a témám szempontjából aktuális beszédaktus-részt. Az elemzés során felhasználtam a kampányidőszakban elhangzott migráció

és EU-val kapcsolatos megnyilvánulást. Az empirikus vizsgálatban saját adatokra, illetve a TK Politikatudományi Intézetben a „Politikai kommunikáció a közösségi médiában” című kutatási projekt részeként a 2018-as kampányban gyűjtött közösségi médiaadatokra támaszkodom.² A tanulmány elemzésének első részében a magyar kormány migrációval és az Európai Unióval kapcsolatos diskurzusát vizsgálom. Először meghatározom a biztonságiasító szereplőt és az általa egzisztenciális fenyegetésnek vélt tényezőt. Ezt követően elemzem, hogy a biztonságiasítást végző aktor a fenyegetettség üzenetével milyen eszközökön keresztül és milyen megnyilvánulásokat alkalmazva mobilizálja a célközönséget.

A FOGALMAK SZINTETIZÁLÁSA

A populizmus az euroszkepticizmus és a biztonságiasítás fogalma nem evidens módon kapcsolódik egymáshoz, ezért fontos tisztázni, hogy miért e fogalmakat használom és milyen kapcsolódási pontok vannak a terminusok között. Korábbi kutatások már megmutatták, hogy a 2018-as választáson a Fidesz–KDNP koalíció politikai kommunikációjában populista elemeket alkalmazott, annak sokféle eszközét a szituációnak megfelelően használta (Tóka, 2018: 9–10.). A kormánypártok kommunikációjához köthető az euroszkepticizmus is, ugyanis egy általuk konstruált kép alapján az Európai Unió (későbbiekben EU) bürokratikusnak vélt vezetőit kritizáló retorikát folytattak. Ugyanakkor nem az EU-tagságot kérdőjelezi meg, hanem inkább annak működését és vezetését. A magyar kormány a populista és euroszkeptikus kommunikációt a biztonságiasítás diskurzusának keretében alkalmazta. A három fogalom tehát a magyar kormány biztonsági diskurzusában kapcsolódik össze, kutatásomban pedig azt mutatom be, hogy ez hogyan is ment végbe a 2018-as kampány során.

Az elméleti részben a populizmus, azon belül pedig a jobboldali populizmus irodalmait helyeztem centrumba, és ehhez rendelem az euroszkepticizmus és a migráció biztonságiasítása irodalmait. Ezzel az elméleti részben kialakított kapcsolattal fogom magyarázni a Fidesz diskurzusában alkalmazott módszereket.

A populizmus elemei a politikai kommunikációban

A magyar kormány biztonsági kommunikációjában folyamatosan megjelentek populista elemek, amelyek főként azt a célt szolgálják, hogy minden rendkívüli intézkedést a nép érdekében tett lépésként indokolhassanak. A szakértők a populizmus fogalmát kontextustól függően, számos jelentéstartalommal tárják, ráadásul egyes kutatók a populizmus problematikusnak tartott jelentéstartalma miatt csupán utaló jelleggel használják a fogalmat, és nem hatá-

rozzák meg, hogy mit is értenek pontosan populizmus alatt (Laclau, 1997: 143.; Canovan, 2004: 244.; Pavlovic, 2018: 5–14.).

A jobboldali populizmus egyik legismertebb és legtöbbet hivatkozott szakértője Cas Mudde, akinek a populizmusról írt definícióját fogom használni a továbbiakban, mivel ő határozta meg legrészletesebben és széles körben alkalmazható módon a jobboldali populizmus jellemzőit a *The populist Zeitgeist* című művében. Mudde szerint a populizmus egy olyan ideológia, amely az elit és a nép közötti viszonyról beszél. A populizmus ideológiája világosan ketté osztja a társadalmat a kiszolgáltatott népre és a hatalmat gyakorló, erkölcstelen és korrump elitre (Mudde, 2004: 542.). A populizmus fókuszában az egységesen felfogott nép áll, és a populisták úgy tüntetik fel magukat, mint akik a nép érdekét viszik véghez a hatalma megőrzésére törekvő elittel szemben. A populisták határozottan megkülönböztetik a *mi* és az *ők* csoportját és hangsúlyozzák, hogy az elnyomott nép nevében cselekednek, ugyanis álláspontjuk szerint az elit nemcsak más értékkel és eszmével rendelkezik, de a nép elleni ártó szándék is jellemzi. A populizmus ideológiája más ideológiákkal van átfedésben, emiatt gyakran kombinálható is azokkal, így például az euroszkeptizmussal (Mudde, 2004: 542–548.).

Mudde alapján tehát azt mondhatjuk, hogy a populizmus általános értelemben a nép akarata szerint történő politizálást jelenti a hatalmon lévő elit struktúrájával, eszméivel és értékeivel szemben. A „nép akarata” idea a legfőbb szempont, ami legitimitást ad a populizmusnak (Canovan, 2004: 244.). Laclau szerint a nép mindig egy adott társadalmi osztályt jelöl, akik elkeseredettek és kiszolgáltatottak a hatalmon lévő elittel szemben (Laclau, 1997: 144.).

A populisták retorikája érzelmekkel túlfűtött már-már lázadásra buzdító, ugyanis folyamatos extrém érzelmi hangulatot igyekeznek fenntartani céljaik eléréshez (Canovan, 1999: 2–3.). Retorikájuk gyakran szándékoltan homályos, hogy minél általánosabban tudják képviselni a nép diffúz érdekeit. A populisták üzenetének stílusa a nép felé egyszerű, közvetlen és könnyen megérthető, hatalomra kerülésük után inkább ennek ellentéte válik gyakorlattá, ugyanis Canovan szerint nagyon gyakoriak például a titkos szerződések, a nép számára átláthatatlan működés és a népet be nem avató döntések sorozata. A populizmus mindenre hatással tud lenni, legyen az gazdaság, politikai színtér, média vagy akár az akadémiai világ (Canovan, 2004: 244–245.).

A Fidesz populizmusa

A szakirodalom a magyar kormányt a jobboldali populista pártok közé sorolja (Minkenberg, 2013: 8.; Antal, 2017: 155.). A jobboldali populizmus legfőbb jellemzői a nacionalista álláspont, az etnikailag homogén nemzet méltánylása, a globalizáció kritikája és a nemzeti kultúra védelme. A jobboldali populizmus

személyre szabottan határozza meg az ellenségképet és a folyamatos konfliktus fenntartására törekszik. Elutasítja a különböző kultúrák egy helyen történő együttélését és a kívülállókkal szemben félelmet kelt a társadalomban (Baier, 2016: 71–72.).

A magyar kormány a populizmust több ideológiával kombinálja. Egyes szakértők az Empire-populizmust vélik felfedezni a párt diskurzusában (Antal, 2017: 155.). A veszélyt leginkább a kívülállók jelentik, így fontos a fizikai területmeghatározás és a külső határok katonai védelme. Az államhatalom minden szinten megnő, hiszen az állam sosem lehet teljes mértékben biztonságban (Moore, 2003: 112–121.). Antal Attila szerint a magyar kormány folyamatosan feszültséget és konfliktust generál, majd ezeket a megkonstruált konfliktusokat látványosan megoldja, amivel felfokozott érzelmi hangulatot tud fenntartani (Antal, 2017: 159.). Ennek oka minden bizonnyal az lehet, hogy a társadalom számára ezen keresztül képes hangsúlyozni a „szükség van rám” gondolatát.

Összességében megállapítható, hogy Orbán Viktor biztonsági diskurzusában populistá elemnek számítanak a „mi és az ők” csoport hangsúlyos megkülönböztetése, a vissza kell szerezni a hatalmat az elittől ideája, ahol az elit jelen esetben az EU bürokratikus vezetőit jelenti. A kormány retorikáját jellemzi továbbá az extrém hangulat szavakkal és stílussal történő fenntartása és az egyszerű, könnyen megérthető beszéd, amelyek szintén populistá elemeknek tekinthető. Ahhoz, hogy az elemzés során vizsgálni tudjam a párt euroszeptikus retorikáját, fontos meghatározni, hogy a populizmus milyen kapcsolatban áll az euroszepticismussal, és milyen módon lehet összekapcsolni e fogalmakat.

Az euroszeptikus retorika alkalmazása

Az euroszepticismus és a populizmus fogalma hasonló tulajdonságokkal bír. Egyrészt mind a két fogalom vitatott és meghatározásuk több szempontból is problémás. Másrészt mindkettő az elégedetlen közhangulatra adott válaszként van jelen, ugyanis mind az euroszepticismus, mind a populizmus leginkább olyan közösségeknél lelhető fel, amelyek úgy érzik, hogy a hatalmon lévő elit által nincsenek meghallgatva (Leconte, 2015: 255.).

Az euroszepticismus fogalmának definiálásánál figyelembe kell venni a kutatók által nyomatékosított módszertani problémát, miszerint az euroszepticismus mind politikailag mind érzelmileg túlfűtött téma, ezért problémássá válik a szónak a mindenki által elfogadott meghatározása (Leconte, 2015: 251–254.; Daddow, 2006: 313.). Általános értelemben az euroszepticismus jelentéstartalma egyfajta ellenállást jelent az Európai Unióval és/vagy az európai integrációval szemben (Leconte, 2015: 251.).

Az EU-val kapcsolatos kérdések a nemzeti pártok politikáiban tagállamként változnak, azonban minden pártnál valamilyen szinten jelen vannak.

A legtöbb párt nem teljesen euroszkeptikus, hanem csak egy-egy szakpolitikai döntéssel vagy üggyel nem értenek egyet. Egyes populista pártok pedig az euroszkepticizmust használják fel a választásokon elért szavazataik maximalizálása érdekében. Tehát az euroszkepticizmus jelenléte és az erre hivatkozott toborzás lehetőséget ad a populista pártoknak arra, hogy céljaikat minél hatékonyabban elérjék, ugyanis a menekültügy és a bevándorlás egyre nagyobb feszültséget kelt az állampolgároknak és az Európai Unióban is, a populista pártok e feszültségre építenek a kampányuk során (Ladrech, 2002: 396–400.). A magyar kormány szerint elfogadhatatlan az EU álláspontja és hozzáállása a migrációhoz, mivel ez veszélyezteti az állampolgárokat. Magyarország emiatt kezdte el a biztonságiasítás diskurzusának fokozottabb alkalmazását oly módon, hogy rendkívüli intézkedésekkel igyekezett helyreállítani a rendet az országban, amire jó példa a déli határzár kerítésének megépítése (Canveren–Durakçay Akgül, 2017: 864–865.).

A Fidesz által folytatott diskurzus az Európai Unióról és az európai integrációról a radikális jobboldal diskurzusához hasonlítható. A radikális jobboldali populizmust pedig nagymértékben jellemzi az erős euroszkeptikus álláspont (Antal, 2017: 169–170.). Dúró József 2008-tól egészen a harmadik Orbán-kormány hivatalba lépéséig elemezte a Fidesz–KDNP viszonyulását az Európai Unióhoz. A szerző munkája alapján megállapítható, hogy az európai pártok főként a politikai stratégia, vagy gazdaságpolitikai konfliktusok miatt válnak nyíltan az EU bírálójává. A Fidesz–KDNP pártszövetség 2010 előtt kiemelten támogatta az EU-t, azonban hatalomra kerülésük után nem sokkal számos konfliktus alakult ki az EU intézményei és a kormány között. Ezek kezdetben eltérő gazdaságpolitikai, illetve költségvetési nézetek miatt robbantak ki, később azonban a konfliktusok számos egyéb területre kiterjedtek, mint a jogállamiság, a migráció vagy éppen az LMBTQ-jogok kérdése. A szerző megállapítása szerint a kormány a politikai kommunikációjában erősen bírálja az Európai Uniót, azonban egy erős Európa szükségességét is hangoztatja (Dúró, 2017: 167–171.).

Az euroszkepticizmus megítélése tehát nem egyszerű, és sokféle formában jelenhet meg. Az irodalmak alapján, politikai trendnek tűnik a Fidesz által is alkalmazott retorika, hiszen számos populista párt használja ki az európai migrációs válságot a célközönség mobilizációja érdekében a biztonságiasítás alkalmazásával. A következő fejezetben a migráció biztonságiasítás fogalmát és folyamatát mutatom be.

Az euroszkepticizmus és a migráció kapcsolata

A szakirodalom már régóta foglalkozik az euroszkepticizmus és a migráció összefüggésével (Hobolt, 2011; Vreese és Boomgaarden 2005). A 2015-ös me-

nekülválság hatására további tanulmányok és felmérések készültek, amik arra a kérdésre kerestek választ, hogy a migrációs hullám mennyire erősíti az euroszkepticizmust. Az eredmények azonban megosztóak, míg egyes tanulmányok szerint a migrációs válság növelte az euroszkeptikus pártok támogatottságát (Nicoli–Reinl, 2019: 384–419), más következtetések szerint nem befolyásolta a bevándorlóellenesség az euroszkepticizmus növekedését (Stockemer, 2019: 883–912). Általánosságban elmondható, hogy egyéni szinten az iskolázottság, az életkor és az anyagi helyzet meghatározóak az attitűdök kialakításában, például a bevándorlók leginkább a városokban koncentrálnak, ezért a kisebb lélekszámú településeken kevésbé alakul ki a feléjük irányuló tolerancia és nyitottság (Czaika–Di Lillo, 2018: 2453–2479).

A 2015-ös menekültválság migrációellenes kampányának magyarországi elemei a nyugat-európai és észak-amerikai jobboldali pártok bevándorlóellenes kampányán alapszik, aminek célja az ellenségképzés, a populista és nacionalista logika mentén. A populista pártok a menekültválság körül kialakult feszültségre építettek a kampányuk során (Demeter, 2018: 183–192).

A migráció biztonságiasítása

A biztonságiasítással foglalkozó szakirodalmak jellemzően arra keresnek választ, hogy mi a biztonság és mitől lesz valami biztonsági kérdés. Buzan és szerzőtársai szerint a biztonságiasítás egy folyamatot jelent, amikor „egy politikai szereplő biztonsági kérdést fogalmaz meg és a politikát a megszokott szabályoktól eltérően alkalmazza” (Buzan–Waeaver–de Wilde, 1998: 23–24.). A biztonságiasítás célja a referens objektumnak, tehát a védelem tárgyának a túlélése és megvédése az egzisztenciális fenyegetéstől. Ilyenkor a biztonságiasítást végző aktor nézőpontja szerint minden különleges és rendkívüli intézkedés igazoltnak vehető. A rendkívüli helyzetben a normál szabályok felfüggesztésre, az erőforrások pedig átcsoportosításra kerülnek, ameddig a referens objektum nem lesz újra biztonságban. Hagyományosan az állam a biztonságiasító szereplő, mivel legitim módon az állam rendelkezik egyedül az erőszak monopóliumával (uók. 23–26.).

A sikeres biztonságiasítás kulcsfontosságú eleme a biztonság veszélyeztettségének megfogalmazása, és az a retorika, amivel jogi szempontból is igazolható a különleges intézkedések alkalmazása. Ezek elégtelensége esetén a társadalom számára hiteltelen lesz a veszély, az emberek nem egyeznek bele a rendkívüli helyzetbe, emiatt pedig a biztonságiasítás sikertelen lesz. A fenyegetést tehát olyan félelemként kell megfogalmazni a társadalom számára, hogy valósnak és mérvadónak tűnjön. Előfordul, hogy a célközönség a nem megfelelően megfogalmazott retorika miatt egy tényleges veszélyt alaptannak vél, ahogy ez a környezetvédelmi kérdéseknél gyakran meg is esik, de az is

előfordulhat, hogy a társadalom túlzóan reagál részben alaptalan tényezőkre (uők. 23–29).

A populista pártok nacionalista retorikájuk segítségével kihasználják a migráció okozta konfliktust, mondván a migráció veszélyezteti a nép szuverenitását és kultúráját. E retorika számos példája fellelhető Orbán Viktor miniszterelnök beszédeiben (Orbán, 2018. február 18.). A kollektív identitás biztonságának fenyegetése alatt leginkább a nyelvi, etikai, kulturális és társadalmi szabályok értendők. A biztonságiasítást végző aktor ilyenkor különbséget tesz a védendő közösség tagjai és a veszélyt jelentő kívülállók között (Karyotis–Patrikios, 2010: 44.).

A koppenhágai iskola szerint a politikai és a társadalmi elit olyan kiterjedt ismeretekkel rendelkezik a társadalmat alakító folyamatokról, amelynek segítségével sikeres biztonságiasítást tudnak elérni (Karyotis–Patrikios, 2010: 44–45.). A migráció biztonságiasításának célja a szuverén identitás, a kultúra és az egyén megvédése, továbbá annak elérése, hogy a választópolgárok ne csak ellenezzék a migrációt, hanem olyan migrációra vonatkozó – akár drasztikus – intézkedéseket is támogassanak, amelyeket normális esetben nem pártolnának. A rendkívüli intézkedések következtében a kollektív szereplő az addigi etikai és politikai kereteket túllépve hoz intézkedéseket (Alexseev, 2011: 510–511.).

Ebben az alfejezetben ismertettem a biztonságiasítás fogalmát és annak indítékait. Véleményem szerint a migráció tematizálása önmagában nem jelent biztonságiasítást, ugyanis mint fentebb bemutattam ez egy politikai döntés, illetve egyéb politikai diskurzusok is lehetségesek a téma kapcsán. A magyar kormány véleményem szerint meglátta a politikai lehetőséget a migrációban és a migráció biztonságosításával kívánta maximalizálni szavazatait a 2018-as választáson. Mivel a biztonságiasítás adta a keretet a migráció biztonsági diskurzusának, ezért a biztonságiasítás módszertana szerint elemzem a magyar kormány 2018-as magyarországi országgyűlési választási kampányában folytatott diskurzusát, kimondottan az EU-val és a migrációval kapcsolatban. A következő fejezetben ismertetem a tanulmányom módszertanát és elemzem a magyar kormány diskurzusát.

MÓDSZER

A szövegelemzést a koppenhágai iskola által meghatározott biztonságiasítás módszertana alapján végzem (Buzan–Wæver–de Wilde, 1998: 23–28.; Marton–Balogh–Rada, 2015: 35–38.). A módszer segítségével vizsgálom meg a kormánypártok politikai kommunikációját a 2018-as magyarországi országgyűlési választáson.

A biztonságiasítási modell alapján vizsgálom a magyar kormányzat biztonsági diskurzusát, kiemelve a módszertan beszédaktus elemét. A biztonsá-

giasító aktor a beszédaktus folyamán tudja az általa meghatározott veszélyt fenyegetésnek implementálni a közönség felé: „a beszédaktus a közönségnek címzett, következetes kommunikáció, amelynek révén a biztonságiasító aktor az adott fenyegetésre kívánja irányítani a közfigyelmet; tehát legtöbbször a biztonságiasítást nem csinálják, hanem beszélnek” (Marton–Balogh–Rada, 2015: 31.). A beszédaktusnak kulcsfontosságú szerepe van a sikeres biztonságiasításban, ugyanis a biztonságiasító aktor a politikai kommunikációval tudja elérni a fenyegetés hitelességét és ezáltal mozgósítani a célközönséget. Beszédaktusnak tekinthető minden biztonsági témájú írott vagy íratlan megnyilvánulás, amit a biztonságiasító aktor az elemzett időszakban közzétesz: sajtónyilatkozat, kampányflyer, interjúk, beszédek, plakátok, dokumentumok (Marton–Balogh–Rada, 2015: 34.). A szövegelemzés során példákkal illusztrálom a biztonságiasító aktornak a fenyegetés elhárítása érdekében tett stratégiai javaslatait.

A legtöbb felhasznált forrás a már fentebb említett „Politikai kommunikáció a közösségi médiában” című kutatási projekt adataiból származik. Az adatbázis tartalmazza az összes Facebook-posztot, amit a kampány alatt a képviselőjelöltek tettek közzé és szerepel bennük a bevándorló, bevándorlás, kvóta, menekült, iszlám, muszlim, betelepít, határzár, kerítés vagy migráns szavak vagy azok ragozott változatának bármelyike (N = 2051 poszt).

A szövegelemzés során a posztokon kívül 24 darab hivatalos beszédet és interjút, 1300 darab kampányflyert és -videókat, 240 darab sajtóban megjelent kampánytartalmat és 15 darab óriásplakátot dolgoztam fel. Az elemzett adatok a kampányidőszakban jelentek meg és tartalmaztak populista vagy euroszeptikus elemeket, vagy migrációval kapcsolatos tartalmakat.

Az elemzés során azokat a szavakat fogom használni, amelyeket a magyar kormány is használ a diskurzusában: a magyar kormány a bevándorló és migráns szavakat használja, így nem fogok különbséget tenni e fogalmak között, függetlenül attól, hogy egyébként ezen szavak jelentései eltérnek (Bruijne–Meijders–Héau, 2017: 4–6.). A szövegek elemzésében arra fókuszálok, hogy a magyar kormány, miként alkalmazta a migrációval kapcsolatban a biztonsági diskurzust.

ELEMZÉS

A biztonságiasító aktor meghatározása

Biztonságiasítást végző aktorként azonosítható az, aki fenyegetésként kezd el értelmezni egy bizonyos tényezőt és erre az értelmezésre politikai diskurzust épít (Buzan–Waever–de Wilde, 1998: 23–24.). A diskurzuselemzés alapján megállapítható, hogy a magyar kormányzathoz köthető szereplők biztonságiasító aktornak tekinthetőek, így a magyar kormány, a Fidesz és a KDNP és azok

képviselőjelöltjei, illetve kormányzathoz informálisan kötődő személyek, mint például Bayer Zsolt. Ezek a szereplők a migrációt egzisztenciális fenyegetésként fogalmazták meg, ami szerintük veszélyezteti a magyar állampolgárok biztonságát, identitását és kultúráját.

A magyar kormány személyközpontú politikai kommunikációt alkalmaz, ami azt jelenti, hogy Orbán Viktor miniszterelnök személyére koncentrálódott a Fidesz-kampány kommunikációja. Orbán Viktor a legtöbbször egyes szám első személyben beszélt a választópolgárokhoz, amikor a Fidesz közös álláspontját közölte, ezzel érezteti a személyközpontú „vezér” kultuszát és „a szükség van rám” ideáját a választópolgárok felé, ami az Empire populizmus diskurzusában gyakori elemnek számít (Moore, 2003: 112–121.). A migrációval kapcsolatos diskurzus formálásában is kiemelt szerepet játszott a miniszterelnök.

A Fidesz–KDNP koalíciónak a migráció biztonságiasító értelmezése domináns témájává vált a 2018-as választási kampány időszakában. A biztonságiasító szereplők számára számos csatorna és erőforrás állt rendelkezésre a diskurzus terjesztéséhez (Tóka, 2018: 26–27.). A mozgósításhoz szükséges erőforrásait a magyar kormány már a 2014-es választások után megnövelte, így sikerült elérnie például azt is, hogy a 2018-as választáson nagyszámban rendelkezzen általuk befolyásos médiumokkal, amik a kampány időszakában a kormány álláspontját közölték (Tóka, 2018: 26–27.). A sikeres kampányolást nagymértékben segítették az állami hirdetőtevékenységek és az önkormányzatok is, ugyanis ők dönthettek arról, hogy melyik párt, mennyi óriásplakátot kaphat kampányhirdetésre (Tóka, 2018: 10.).

A biztonságiasító szereplő kommunikációjának jellege

A kormányoldal a társadalmi biztonsági szektorban biztonságiasít, azonban diskurzusában vegyíti a szociális biztonságot a társadalmi biztonsággal. Míg a társadalmi biztonság a kollektív közösségre fenyegető kockázatokra koncentrálna, addig a szociális biztonság az egyént veszélyezteti (Buzan–Waever–de Wilde, 1998: 119–122.).

A magyar kormány biztonsági diskurzusában egyértelműen megfogalmazza a fenyegetettséget és a referens objektumot. A fenyegetettség a kormány szerint a migráció, ami veszélyezteti jelen esetben a magyar nemzetet és annak biztonságát, szuverén identitását, vallását és kulturális értékeit. Orbán Viktor szerint, ha a migráció tovább fenyegeti a referens objektumot, akkor „megszűnnek azok létezni” (Orbán, 2018. február 18.). Továbbá Orbán Viktor hangsúlyozza, hogy a migráció kapcsolatban áll a terrorral és a bűnözéssel, mint említi „Nem akarunk bevándorlóországgá válni, mert akkor itt is terror lesz, bűnözés, az asszonyok és lányok nem lesznek biztonságban, és a kulturális identitásunk is meggyengül, majd szép lassan elpárolog, ez nagy veszély”

(Orbán, 2018. március 2.). A magyar kormányoldal diskurzusát megfigyelve megállapítható, hogy csaknem minden cselekvést a migrációval és a bevándorlással indokolnak.

A magyar kormány nyelvezete és kommunikációja egyértelműen közvetlen és egyszerűen érthető. Orbán Viktor igyekszik mindennapi emberek nyelvén beszélni, ahogy az a populisták politikai szereplők körében megszokott, hogy éreztesse a választópolgárokkal, hogy „ő egy a nép közül” (Canovan, 1999: 2–3.). Gyakran alkalmaz személyes példabeszédeket is, amikben ezt az érzést még jobban erősíteni kívánja (Orbán, 2018. február 18.). A miniszterelnök populisták retorikájában mindig attól függően alkalmazza a „mi” csoportot, amikor éreztetni akarja a választópolgárokkal, hogy közösen lépünk fel valami mellett vagy ellen, kihangsúlyozva az együttműködés jellegét. Ebben az esetben nem csak a dicsőséget osztja meg, hanem az esetleges felelősséget is. Szintén a populisták eleméhez tartozik, hogy Orbán Viktor nagyon hangsúlyosan külön választja a „mi” és az „ők” csoportját. A diskurzusok által megfigyelhető „mi” csoportjába a miniszterelnök, a Fidesz párt és általános értelemben a magyar nép tartozik, akik velük egyetértenek, míg az „ők” csoportja a kívülállókat jelöli, akik a veszélyt jelentik, vagy akik a fenyegetést támogatják „A veszély ma nyugatról fenyeget bennünket. Ezt a veszélyt a brüsszeli, berlini és párizsi politikusok hozzák a fejünkre” (Orbán, 2018. február 18.).

A magyar kormány folyamatosan használ visszatérő kifejezéseket és szavakat, melyekben egyértelműen fellelhető a sürgető hangnem. Ez szintén a biztonsági nyelvezet egyik eleme, miszerint most rögtön, azonnal kell megoldani a veszélyt: „nincs idő, a politikában az idő a legfontosabb” (Orbán, 2018. február 18.). Ennek fő üzenete az, hogyha nem Orbán Viktort és a Fideszt választják a választáson, akkor a magyarok mindent elbukhatnak és mindent elveszíthetnek, amiért eddig dolgoztak és felépítettek. A magyar kormány retorikájában gyakran használ – főleg negatív kontextusban – érzelemtöltetű szavakat, mint például: migráns, bevándorló, bűncselekmény és illegális. Ezekkel a szavakkal tartja fent és fokozza a miniszterelnök a feszültséget a magyar polgároknál. A párt szlogenje a kampányflyereken kívül a kampányvideók és beszédek végén is a legtöbbször elhangzik: „Hajrá magyarok, hajrá Magyarország” (Orbán, 2018. február 18.) és a „Nekünk Magyarország az első” (Index, 2018).

A biztonságiasítást végző aktorok ellenségekpei

A magyar kormány politikai kommunikációinak logikai kapcsolatát vizsgálva megállapítható, hogy a migrációs fenyegetéssel kapcsolatban három fő ellenségekpet mutat fel a magyar választópolgárok számára: az első az Európai Unió bürokratikus vezetői, a második Soros György, a harmadik a magyarországi ellenzék. A három ellenségekpet a kormányzati szereplők politikai retorikájának

köszönhetően önmagukban képesek felidézni a fenyegetettséget a társadalom számára. A retorikában észrevehető egy bizonyos logikai kapcsolat, amely mentén szinte minden megnyilvánulás felépül. A kormánypárti szereplők gyakran az Európai Unió vezetésének bírálataival indítanak, majd az EU bürokratikusként leírt vezetését összekapcsolják Soros Györggyel, akit pedig összekötnek a magyar ellenzékkel, ahogy azt Orbán Viktor az évértékelő beszédében is tette (Orbán, 2018. február 18.). A következőkben e logikai kapcsolatot elemzem a kormányoldal diskurzusában.

Orbán Viktor és a Fidesz megnyilvánulásaira jellemző az euroszkeptikus retorika. Szerintük a fenyegetést a nyugati politikusok és az Európai Unió bürokratikus vezetése jelentik, akik bevándorlóországgá akarják tenni Magyarországot. A populisták az elittel szemben lépnek fel a nép akaratát érvényesítve (Mudde, 2004: 542.). Ebben az esetben az elit az EU bürokratikus vezetése, akivel szemben a kormány erőteljesen fellép a politikai kommunikáció szintjén. Véleményük szerint „a Nyugat” rá akarja kényszeríteni Magyarországra az EU vezetés által támogatott migránsbarát politikát, ami a kormányzati szereplők szerint az európai keresztény kultúra és identitás hanyatlását jelentené. A Fidesz euroszkeptikus politikai kommunikációt alkalmaz, azonban nem az Európai Unió tagságot kérdőjelezi meg, hanem az Európai Unió bürokratikus és korrump vezetőit, akik véleménye szerint rossz irányba vezetik Európát.

A magyar kormány EU-képe egy olyan integrációt vetít előre, amely tiszteletben tartja a nemzeti értékeket és visszatér a kezdeti alapelvekhez, tehát a közös politikai döntéshozatal helyett, kimondottan a gazdasági együttműködést részesíti előnyben. Ahogy Orbán Viktor is fogalmazott: „Mi sohasem leszünk szolidárisak azokkal az európai vezetőkkel, akik posztkeresztény és posztnemzeti korszakba akarják léptetni Európát” (Orbán, 2018. február 18.). A kormány nem csak bírálja az EU vezetését és jelenlegi irányát, hanem alternatív javaslatokat is tesz, hogy milyennek kellene lennie Európának. A kormány szerint akkor lesz újra erős Európa, ha az „Európai elvnel” marad, tehát a keresztény vallásnál és nem enged teret az iszlámnak. Az iszlámmal szembeni politikai kommunikáció szintén a modern Empire populizmus egyik eleme, amely az USA 9/11-es terrortámadásra adott reakciója után került leginkább a jobboldali populisták diskurzusába, és amely által a terrorizmus is meghatározó téma lett a populisták számára a bevándorlóellenesség és az euroszkepticizmus mellett (Moore, 2003: 112–121.).

Orbán Viktor egyik kampányvideójában a miniszterelnöki csúcsra készülődve elmondja, hogy szövetségeseiket kíván keresni más nemzetállami vezetőkkel és politikusokkal, akik az Európai Unióba való bevándorlók tudatos betelepítése ellen küzdenének Magyarországgal. Brüsszelben véleménye szerint bevándorlást elősegítő döntések születtek, amivel a magyar kormány nem

ért egyet és erre fel fogja hívni a miniszterelnöki csúcson a figyelmet. A videó végén szintén sürgető hangnemben köszön el a választópolgároktól, ezzel is fokozva a feszültséget és jelezve a választóknak, hogy nem lehet elodázni a megfelelő döntést: „Nos itt az idő, indulunk Brüsszelbe, hajrá magyarok!” (Orbán, 2018. március 22.).

A magyar kormány szimbolikus politikai kommunikációt alkalmaz az Európai Unió bírálataival kapcsolatban, ugyanis az EU vezetését „Brüsszel” városával azonosítja: „Brüsszel” alatt tehát a magyar kormány nem a várost érti, hanem a korrupt és bürokratikus „nyugati” vezetést: „A szájkosarat visszaküldtük Brüsszelnek, a pórázt pedig az IMF-nek” (Orbán, 2018. február 18.); „Egy esélye van Brüsszelnek” (Orbán, 2018. március 2.); „Brüsszel fizessen” (Orbán, 2018. március 6.). Ezzel a magyar kormány nem kimondottan az EU ellen kommunikál a választópolgárok felé, ezért nem is ad hangot a kemény euroszeptikizmusnak, viszont a „Brüsszel” szó testesíti meg azokat a döntéseket és a vezetést, amely ellentmond a magyar kormány álláspontjának. Brüsszelben találhatóak meg az EU intézményei, ezért a magyar kormány a retorikájában elvont fogalomként szerepelteti „Brüsszelt”, amely egyirányú kommunikáció, hiszen „Brüsszel”, mint elvont fogalom nem tud „visszaszólni” a kormánypartóknak.

A magyar kormány az euroszeptikus kommunikációjában nem csak megfogalmazza a fenyegetettséget, hanem alternatív javaslatot is mond Európa és Magyarország jövőjéről. A kormány kommunikációjából megállapítható, hogy az Európai Uniót kettéválasztja, a hanyatló Nyugat-Európára és a fejlődő Közép-Európai térségre. Szerintük Közép-Európa az Európai Unió gazdasági motorja és itt a legnagyobb a gazdasági fejlődés, ezért az Európai Uniónak sokkal nagyobb figyelmet kell fordítania Közép-Európa vezetőinek döntéseire, akik ugyanakkor ellenzik a migrációt. Emellett hangsúlyozza a V4-ek szövetségének fontosságát, annak legerősebb állama Lengyelország, amely szintén erősen ellenzi a migrációt.

Orbán Viktor és a Fidesz az Európai Unió vezetését párhuzamba vonja Soros Györggyel: „Az Európa Tanács emberjogi főbiztosa elkottyantotta, hogy titokban már évekkel ezelőtt meghirdették a Soros-féle embertípus kitenyészésének programját” (Orbán, 2018. február 18.). Soros György személye már korábban is megjelent a kormány diskurzusában, viszont a 2018-as kampányban a Soros Györgyöt mint ellenségképet átültették a migráció és az euroszeptikus politikai kommunikációba is. A magyar kormány a 2018-as választáson megalkotta a „Stop Soros”-törvénycsomagot, amely három fő pontra vonatkozik: a Soros által támogatott illegális migrációra, a bevándorlás finanszírozására és az idegenrendészeti távolságtartásra (Orbán, 2018. április 1.). A magyar kormány szerint az Európai Unió korrupt vezetése szövetséget kötött Soros Györggyel, hogy közösen bevándorlóországgá tegyék Magyarországot úgy, hogy külföldi pénzeket keresztül támogatják a „migránsbarát” NGO-kat. A magyar

kormány szerint Soros György célja a magyar kormány megbuktatása, ezért a magyarországi ellenzéki pártokat anyagilag is segíti, akik szintén ennek a nyugat-európai akciónak a részesei. Magyarországon szerintük egy Soros-hálózat működik, amely a magyar kormány ellen dolgozik: cenzúrázzák a migrációról és a bevándorlókról szóló híreket, illetve minden olyan intézkedést megakadályoznak, amit a magyar állampolgárok védelmére hozott a kormány. A magyar kormány kommunikációjában Soros György személyében testesül tehát meg a magyarok ellenségképe, aki minden veszély mögött áll.

1. ábra. Zsigó Róbert által közzétett kampányflyer. Forrás: Zsigó Róbert, 2018. március 28., kampányflyer.

<https://www.facebook.com/333136826797847/posts/1504858512959000>,

Letöltés dátuma: 2020. április 30.

A kormánypárt retorikája tehát a magyarországi ellenzékot Soros György személyéhez köti. A kormánypártok célja ezzel vélhetőleg az, hogy az ellenzék bármilyen kormányzattal kapcsolatos kritikáját egy külső erő által diktált támadásként tudja kommunikálni a választópolgárok felé. Ezáltal a magyar kormány Magyarországnak és a magyar állampolgároknak ártani kívánó erőként tudja bemutatni az ellenzékot. Megfigyelhető, hogy leginkább olyan személyek karaktereit állították be negatívan és kötötték össze a migrációval, akik az ellenzéki oldalon népszerűbbek voltak. A magyar kormány az egyik leglátványosabb formában Vona Gáborral szemben alkalmazta a negatív kampányt: „Vona–Gyurcsány-paktum szerintem létezik” (Orbán, 2018. április 1.). Vona Gábort a kormányhoz közeli médiumok gyakran hozták összefüggésbe az iszlámmal, mint például „Megszólt a műezzin Vona Gábor sajtótájékoztatóján” (Mandiner), „Vona Gábor Allah mellett tett hitet” (ORIGO), „Vona Gábor »Allahu Akbar« feliratú kocsival közlekedik” (Figyelő).

2. ábra. Az Index internetes hírportál cikkében szereplő plakát. Forrás: Index, 2018. https://index.hu/belfold/valasztas/2018/01/30/soros_olelgeti_a_teljes_ellenzeket_a_fidesz_uj_plakatjan/, Letöltési ideje: 2020. április 30.

KONKLÚZIÓ

A tanulmányban a magyar kormányoldal migrációval és Európai Unióval kapcsolatos biztonsági diskurzusát elemeztem a 2018-as magyarországi országgyűlési választási kampányban. Elmondható, hogy a 2018-as kampány abból a szempontból számít különlegesnek a korábbiakhoz képest, hogy eddig belpolitikai konfliktusokra épültek a kampánytémák, azonban a migráció és a bevándorlás a nemzetközi fókuszot állította előtérbe. A magyar kormány a migrációt fogalmazta meg fenyegetésként, ami a magyar állampolgárok biztonságát, identitását, kultúráját és vallását veszélyezteti.

A tanulmány elméleti keretében szintetizáltam az általam használt fogalmakat: a populizmust, az euroszkepticizmust és a biztonságiasítást. E három fogalmat a magyar kormány által folytatott biztonsági diskurzuson keresztül kötöttem össze. Kijelenthető, hogy a magyar kormány retorikájában a populizmus elemei alapján az EU bürokratikusként bemutatott vezetőivel szemben bíráló retorikát folytatott, mindezt pedig a magyar kormány a biztonságiasítás folyamatán keresztül végezte. A 2018-as kampányban a fent említett három fogalom összekapcsolásával tudott a kormány magas részvételt elérni, és ezzel elsőprő győzelmet szerezni a választáson (Bíró-Nagy, 2018: 269–291.).

A populizmus, az euroszkepticizmus és a biztonságiasítás együttes használata a kormányzati kommunikációban összpontosult. A magyar kormányzat a migráció tematizálását a biztonságiasítás modell alapján alkalmazta: a biztonságiasítás-modell egyik kulcsfontosságú eleme a beszédaktus, amelyben a magyar kormányzat a biztonsági diskurzus eszközével populista elemekkel és

euroszkeptikus retorikával legitimálta az általa meghatározott fenyegetést és az erre vonatkozó intézkedéseket a célközönség felé. A populista elemekkel a magyar kormányzat el tudta érni, hogy a célközönség magáénak érezze a fenyegetést, ezzel elérve a biztonságiasítás sikerét. Populista elemekkel határozta meg a nemzeti identitást, mint a védelem tárgyát, ezt fenyegeti a migráció, amelyet a biztonsági diskurzusban fogalmaz meg a célközönség felé. Az euroszkeptikus retorikával pedig hangsúlyosabbá tudta tenni a külső és belső színtereket, amivel teret adott a fenyegetésnek, hiszen a biztonsági diskurzusban „Brüsszel” támogatja a migrációt.

Biztonságiasító szereplőnek határozta meg elsősorban a magyar kormányt, másodsorban a Fidesz–KDNP-koalíciót és 2018-ban induló képviselőjelöltjeit, illetve a koalícióhoz köthető befolyásos személyeket, akik részt vettek a migráció biztonságiasításában. A magyar kormány diskurzusa alapján elmondható, hogy nagyon sok intézkedését a migrációra hivatkozva indokolja (pl.: a tömeges bevándorlás okozta válsághelyzet 2015 óta tartó meghosszabbítása, a déli határzár megépítése, a Soros Györgyhöz köthető NGO-k külföldről érkező támogatásainak átvilágítása). Orbán Viktor kommunikációja alapvetően közvetlen és könnyen megérthető. Túlfűtött érzelmekre appellál, amivel szélsőséges érzelmeket igyekszik kiváltani a magyar állampolgárokban, ugyanis magát és a Fideszt, bár szerényen, de dicséri, míg az ellenzékéről degradáló hangnemben beszél. Ezzel erősíteni szeretné a választópolgárokban azt a gondolatot, hogy egyedül a Fidesz és Orbán Viktor képes megvédeni a magyarokat és Magyarországot a fenyegetéstől, míg az ellenzék erre képtelen, sőt az ellenzék is ahhoz a csoporthoz tartozik, akik a veszélyt jelentik. A magyar kormány élesen különválasztja a „mi” és az „ők” csoportját. A „mi” csoportba tartozik a miniszterelnök, a Fidesz és minden magyar állampolgár, akik velük egyetért. Az „ők” csoportja alkotja az ellenzékét, Soros Györgyöt és az EU bürokratikus vezetését, akik közösen Magyarországot veszélyeztetik. A magyar kormány kommunikációjában sürgető hangnemben beszél, mondván azonnal meg kell oldani a veszélyt, nincs idő, nincs több lehetőség. A biztonságiasítást végző aktorok ugyanazt a sémát követve, a migrációval és a bevándorlással kampányoltak hasonló kontextusban és stílusban. Egyes aktorok személyes, helyszíni látogatásukkal nyomatékosították a kampányuk fő üzenetét.

A magyar kormány három fő ellenségképet használ, akikről rendszeresen beszél megnyilvánulásaiban. Az első az EU bürokratikus vezetői, akik rá akarják kényszeríteni Magyarországra a bevándorlókat, pedig a kormány szerint a magyar emberek ezt nem akarják. A nyugati bevándorlóbarát politikusok veszélyeztetik az európai keresztény vallást és nemzeti identitást. Fontos megjegyezni, hogy nem az EU-tagság ellen kampányol a Fidesz, hanem az EU vezetőinek leváltását sürgetik, ezért sem emelkedik jelentősen Magyarországon az euroszkepticismus. A „Brüsszel” szó a Fidesz kommunikációjában nem Brüsszelre, mint városra utal, hanem szimbolikus értelemben az EU vezetésé-

re és az ott született döntésekre utal. A kormánynak sikerült elérni azt, hogy pusztán szavakkal képesek legyenek előidézni a fenyegetést. „Brüsszel” egy elvont fogalom jelen esetben, ami nem tud visszaszólni. A második ellenségkép Soros György személyében testesül meg. Orbán Viktor szerint Soros György áll minden veszély mögött, aki összefogott az EU bürokratikus vezetőivel, hogy közösen migránsokat telepíthessenek Magyarországra, ezzel gyengítve a magyarokat és a magyar kormányt. A harmadik ellenségkép az ellenzék, amelyet Soros Györgyhez kapcsol. Eszerint Soros György támogatja az ellenzékot, annak érdekében, hogy bevándorlóország legyen Magyarország.

JEGYZETEK

- ¹ A tanulmány a TK PTI Alkotói pályázat keretében készült. Köszönettel tartozom Dr. Bene Márton tudományos főmunkatársnak, aki tanácsaival és észrevételeivel segítette a munkámat és köszönöm a lehetőséget az Alkotói pályázat munkatársainak.
Köszönöm a szakdolgozat témavezetőjének Dr. Szalai Andrásnak a segítségét és támogatását.
- ² Az adatbázis felhasználását Bene Márton tudományos főmunkatárs engedélyezte, amit ezúton is nagyon szépen köszönök.

IRODALOM

- Alexseev, A. Mikhail (2011): Societal security, the security dilemma, and extreme anti-migrant hostility in Russia. *Journal of Peace Research*, Vol. 48, No. 4, July, 511–512. <https://doi.org/10.1177/0022343311406155>
- Antal, Attila (2017): *A populista demokrácia természete. Realizmus és utópia határán*. Budapest, Napvilág Kiadó. 155, 159; 169–170.
- Baier, Walter (2016): Europe at the crossroads: right populism and reactionary rebellion. In: *The politics of the right by Leo Panitch and Greg Albo*. NYU Press, 71–72.
- Bene Márton–FarkasXénia–Merkovity Norbert (2020): Válságcsörték – A koronavírus-válság kormányzati, ellenzéki és médiakommunikációja. In: Körösenyi András–Szabó Andrea–Böcskei Balázs (szerk.): *Vírusba oltott politika: Világjáróvány és politikatudomány*. Budapest, Napvilág Kiadó. 151–168.
- Bíró-Nagy András (2018): Politikai lottóötös: a migráció jelentősége a magyar politikában, 2014–2018. In: *Várákázások és valóságok. Parlamenti választás 2018*. Budapest, Napvilág–MTA TK PTI. 269–270; 288–289.
- Bruijine, de Kars–Meijders, Mike–Héau, Laurine (2017): *Migration*. Wassenaar, Clingendael Institute, 4–6.
- Buzan, Berry–Weaver Ole–Wilde de Jaap (1998): *Security: A new framework for analysis*. London, Lynne Rienner Publishers, 23–28; 35–38; 119–122.

- Canovan, Margaret (1999): Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy. *Political Studies*, Vol. 47, No. 1, March, 2–7. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.00184>
- Canovan, Margaret (2004): Populism for political theorists? *Journal of political ideologies*, Vol. 9, No. 3, October, 244–245. <https://doi.org/10.1080/1356931042000263500>
- Canveren, Önder–Durakçay Akgül, Fulya (2017): The Analysis of the Hungarian Government’s Discourse towards the Migrant Crisis: A Combination of Securitization and Euroscepticism. *Yönetim Ve Ekonomi*, Vol. 27, No. 3, July, 864–869. <https://doi.org/10.18657/yonveek.307339>
- Czaika, Mathias–Armando Di Lillo (2018): The Geography of Anti-Immigrant Attitudes across Europe, 2002–2014. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 44, No. 15, January, 2453–2479. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2018.1427564>
- Daddow, J. Oliver (2006): Euroscepticism and the Culture of the Discipline of History. *Review of International Studies*, Vol. 32, No. 2, April, 313. <https://doi.org/10.1017/S0260210506007042>
- Demeter, Márton (2018): Propaganda against the West in the Heart of Europe. *Central European Journal of Communication*, Vol. 11, No. 2, November, 177–197. [https://doi.org/10.19195/1899-5101.11.2\(21\).5](https://doi.org/10.19195/1899-5101.11.2(21).5)
- Den Boer, Monica (2008): Immigration and Its Effect on the Security Discourse in Europe: Time for Demystification. *Amsterdam Law Forum*, Vol. 1, No. 1, September, 53. <https://doi.org/10.37974/ALF.37>
- Dúró József (2017): *Ellenzők, kritikuskok, kételkedők: A pártalapú euroszepticismus arcai*. Budapest, Századvég Kiadó. 165–171.
- Figyelő (2018): <https://figyelo.hu/hirek/allahu-akbar-feliratu-kocsival-kozlekedik-vona-16916/>, megtekintés: 2020. április 30.
- Geddes, Andrew (2014): *The European Union’s international-migration relations towards Middle Eastern and North African countries*. In: Migration from the Middle East and North Africa to Europe, by Michael Bommes–Heinz Fassmann–Wiebke Sievers. Amsterdam, University Press, 139–143.
- Hobolt, Sara B.–Wouter Van der Brug–Claes H. De Vreese–Hajo G. Boomgaarden–Malte C. Hinrichsen (2011): Religious Intolerance and Euroscepticism. *European Union Politics*, Vol. 12, No. 3, 359–379. <https://doi.org/10.1177/1465116511404620>
- Index (2018): https://index.hu/belfold/2018/03/19/elobujt_orban_viktor/, megtekintés: 2020. április 30.
- Karyotis, Georgios–Patrikios, Stratos (2010): Religion, securitization and anti-immigration attitudes: The case of Greece. *Journal of Peace Research*, Vol. 47, No. 1, January, 44–45. <https://doi.org/10.1177/0022343309350021>
- Laclau, Ernesto (1977): *Politics and Ideology in Marxist Theory: Capitalism, Fascism, Populism*. London, NLB, 143–144; 194–195.
- Ladrech, Robert (2002): Europeanization and Political Parties: Towards a Framework for Analysis. *Party Politics*, Vol. 8, No. 4, July, 393–401. <https://doi.org/10.1177/1354068802008004002>
- Leconte, Cécile (2015): From pathology to mainstream phenomenon: Reviewing the Euroscepticism debate in research and theory. *International Political Science Review*, Vol. 36, No. 3, June, 254–255.
- Mandiner (2018): https://mandiner.hu/cikk/nyomtatás/20180220_muezzin_szakitotta_felbe_vona_gabor_beszedet, megtekintés: 2020. április 30.

- Marton Péter–Balogh István–Rada Péter (2015): *Biztonsági Tanulmányok. Új fogalomkeretek, és tanulmányok a visegrádi országok számára*. Budapest, Antal József Tudásközpont, 19–46.
- Minkenberg, Michael (2013): From Pariah to Policy-Maker? The radical right in Europe, West and East: Between Margin and Mainstream. *Journal of Contemporary European Studies*, Vol. 21, No. 1, May, 8. <https://doi.org/10.1080/14782804.2013.766473>
- Moore, David (2003): Hardt and Negri's Empire and Real Empire: The terrors of 9/11 and after 1. *ACME*, Vol. 2, No. 2, January, 112–121.
- Mudde, Cas (2004): The populism Zeitgeist. *Government and Opposition*, Vol., 39, No. 4, Autumn, 542–548. <https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.2004.00135.x>
- Nicoli, Francesco–Ann-Kathrin Reinl (2019): A Tale of Two Crises? A Regional-Level Investigation of the Joint Effect of Economic Performance and Migration on the Voting for European Disintegration. *Comparative European Politics*, Vol. 18., No. 2, May, 384–419: <https://doi.org/10.1057/s41295-019-00190-5>
- Orbán Viktor (2018. február 18.): *Orbán Viktor évértékelő beszéde*. Budapest. <https://miniszterelnok.hu/orban-viktor-evertekelo-beszede-2/>, megtekintés: 2020. április 30.
- Orbán Viktor (2018. március 2.): *Orbán Viktor a Kossuth Rádió „180 perc” című műsorában*. <https://miniszterelnok.hu/orban-viktor-a-kossuth-radio-180-perc-cimu-musoraban-26/>, megtekintés: 2020. április 30.
- Orbán Viktor (2018. március 6.): *Orbán Viktor beszéde a Magyar Kereskedelmi és Iparkamra gazdasági évnnyitó rendezvényén*. Budapest. <https://miniszterelnok.hu/orban-viktor-beszede-a-magyar-kereskedelmi-es-iparkamara-gazdasagi-evnyito-rendezvenyen/>, megtekintés: 2020. április 30.
- Orbán Viktor (2018. március 22.): *Brüsszel. Harcra fel!* <https://www.facebook.com/watch/?v=10156059567791093>, megtekintés: 2020. április 30.
- Orbán Viktor (2018. április 1.): *Interjúja az Echo Televízió „Bayer Show” című műsorában*. <https://miniszterelnok.hu/orban-viktor-interjuja-az-echo-televizio-bayer-show-cimu-musoraban/>, megtekintés: 2020. április 30.
- ORIGO (2018): <https://www.origo.hu/itthon/20180125-vona-gabor-allah-izlam.html>, megtekintés: 2020. április 30.
- Pavlovic, Fedja (2018): *Towards and Elite Theory of Populism*. Leuven, Institute of Philosophy, KU, 5–14.
- Stockemer, Daniel–Niemann Arne–Unger Doris–Speyer Johanna (2019): The ‘Refugee Crisis,’ Immigration Attitudes, and Euroscepticism. *International Migration Review*, Vol. 54, No. 3, October, 883–912. <https://doi.org/10.1177/0197918319879926>
- Szalai, András–Góbl, Gabriella (2015): Securitizing Migration in Contemporary Hungary. Center for EU Enlrgement Studies. Budapest, *Central European University*, 12–14.
- Tóka Gábor (2018): A 2018. évi országgyűlési választás. In: Kolosi Tamás–Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport*. Budapest, TÁRKI Társadalomkutató Intézet Zrt, 2–10; 26–27.
- Vreese, Claes H. de–Hajo G. Boomgaarden (2005): Projecting EU Referendums: Fear of Immigration and Support for European Integration. *European Union Politics*, Vol. 6, No.1, March, 59–82. <https://doi.org/10.1177/1465116505049608>

AZ „ELSŐ NAGY REALISTA” NYOMDOKAIBAN: REINHOLD NIEBUHR SZENT ÁGOSTON-KÉPE*

Darabos Ádám

(BCE Politikatudományi Doktori Iskola, NKE EJKK Vallás és Társadalom Kutatóintézet,
Danube Institute)

*A tanulmány beérkezett: 2021. április 1., opponálás: 2021. május 4. – 2022. január 21.,
véglegesítés: 2022. április 7.*

ÖSSZEFOGLALÓ

Az angol nyelvű szakirodalomban Reinhold Niebuhr (1892–1971) politikai gondolkodása iránt élénk az érdeklődés. Ennek ellenére nem tiszta, hogy Niebuhr pontosan milyen eszmetörténeti hatások érték politikai gondolkodásának megformálásakor, illetve milyen szerepe van a témakörben (Szent) Ágostonnak, aki a szakirodalmi konszenzus alapján jelentős hatással volt eszméire. Egy rövid fogalmi bevezetést és irodalmi áttekintést követően amellet érvelek, hogy Niebuhr Ágoston-képének ismerete szükséges a kérdéskör átfogó megértéséhez. A tanulmányban Niebuhr könyveinek felhasználásával, öt alkotói korszakon keresztül mutatom be és értelmezem Niebuhr Ágoston-képét a – Niebuhr által megfogalmazott, Ágostont érintő – központi gondolatok tartalmára, kontextusára, a változások okára, és az alkotói korszakok jellegzetességeire fókuszálva.

Kulcsszavak: Reinhold Niebuhr ■ (Szent) Ágoston ■ politikai eszmetörténet ■ kereszténység és politika

Reinhold Niebuhr (1892–1971) politikai gondolkodása iránti érdeklődés az elmúlt fél évszázadban állandó, sőt, az évezred elejétől nagyjából másfél évtizedig reneszánszát élte az angolnyelvű Niebuhr-kutatás. Szakkönyvek és szakmai folyóiratcikkek mellett számos interjú, televízió- és rádióbeszélgetés jelent meg a közéleti teológus munkásságáról. A Niebuhrhöz fűződő általános érdeklődési szintet fokozta a 9/11 utáni amerikai külpolitikai kérdések fontossá válása, a 2008-as gazdasági válság okozta útkeresés, a társadalmi osztályok közötti különbségek növekedése, valamint Barack Obama 2007-es nyilatkozata. A már akkor komoly népszerűséggel bíró fiatal amerikai szenátor a New York Times újságírójának azon kérdésére, hogy „olvasott-e már Reinhold Niebuhrt”, rögtön válaszolt: „kedvelem őt, ő az egyik kedvenc filozófusom” (Brooks, 2007). Értelemszerűen, Obama egy évvel későbbi elnökké választása

* A tanulmány a TK PTI Alkotói pályázat keretében készült.

lényegesen megnövelte a nyilatkozat jelentőségét; ezt követően sorra érkeztek azon újság- és folyóiratcikkek, amelyek Obama beszédeiben, kormányzásában, de különösen külpolitikájában a niebuhri gondolatokat keresték (pl. Julian, 2009; Holder–Josephson, 2013; Rhodes–Hlavacik, 2015). Bár Donald Trump elnöksége alatt ez a típusú vizsgálódás megszűnt, Niebuhr gondolatai iránt továbbra is jelentős a kutatói érdeklődés. A megjelent publikációk mennyisége miatt nehéz tisztázni, a kutatási területekkel kapcsolatosan kölcsönösen kizáró kategóriákat alkotni, azonban az elmúlt húsz év alapján (az említett obamai vonalon kívül) két irányzat is elkülöníthető.

Az egyik a klasszikus eszmetörténeti vizsgálódás, amelyben egy-egy adott, Niebuhr gondolataihoz tartozó témát (jellemzően keresztény realizmus, igazságos háború elmélete, demokrácia, bűn, szocializmus kérdésköre) járnak körül a szerzők. Ezek az írások deskriptív jelleget öltenek és többségében arról szólnak, hogy miképpen értelmezhető Niebuhr társadalometikája, teológiája, politikai gondolkodása, milyen szellemi hagyatékkal rendelkezik. A teljesség igénye nélkül, a jelentősebbek közé tartoznak Langdon Gilkey (2001), Stanley Hauerwas (2001), Larry Rasmussen (2005), Robin W. Lovin (2007), Charles Lemert (2011) és Daniel Rice (2013) írásai. A másik – ugyancsak termékeny – kutatási irányvonal kifejezetten azzal foglalkozik, hogy mit üzen Niebuhr a XXI. század számára. Felhasználható-e (vagy nyersen fogalmazva: hasznos-e) Niebuhr teológiája, politikai gondolkodása, és ha igen, akkor hogyan érdemes azokat alkalmazni az aktuális társadalmi-politikai életben? Utóbbi publikációk esetében közvetett módon, vagy akár közvetlenül is megjelenhetnek normatív tónusok. Az úgyszintén keresztény realista Niebuhr-kutató Robin W. Lovin (2000, 2008, 2009) szakcikkei, a Richard Harries és Stephen Platten (2010) által szerkesztett tanulmánykötet több írása, Andrew Bacevich (2015), valamint Liane Hartnett és Lucian Ashworth (2020) publikációi mindenképpen ide tartoznak.

A két irány meghatározó írásainak bemutatása nélkül is könnyen megállapítható, hogy az elmúlt húsz évben a Niebuhr eszméit vizsgáló kérdések túlnyomó többsége arra vonatkozik, hogy milyen tevékenységet fejtett ki Niebuhr, illetve annak milyen következményei vannak korunkban; tehát Niebuhr korabeli, vagy aktuális mondanivalóját, jelentőségét és hatását kutatják a szerzők. Mindez azonban elvonta a figyelmet Niebuhr „múltjáról”, mégpedig arról, hogy őt milyen eszmetörténeti hatások érték politikai gondolkodásának megformálásakor. Mely szerzők foglalkoztatták Niebuhrt? Mely szerzőkhöz nyúlt inspirációért? Hogyan értelmezte őket? Hogyan hatottak politikai gondolkodására? Ezek a kérdések csak érintőlegesen jelennek meg az elmúlt húsz év szakirodalmában, még (Szent) Ágoston esetében is, annak ellenére, hogy az ő eszméi – a szakirodalom megállapításai (pl. Bogárdi Szabó, 1998; Kroner, 1961; Mardsen, 2010; Lemert, 2011; Tsonchev, 2018), valamint saját (Niebuhr, 1961), és felesége, szerzőtársa (Niebuhr, 1991) bevallása szerint is – kiemelke-

dő hatással voltak gondolkodására. A Niebuhr iránti erős érdeklődés ellenére tehát még mindig található olyan kutatási területek, még az angol nyelvű szakirodalomban is, amelyek igénylik a szisztematikus feldolgozást; és ez igaz a két keresztény szerző viszonyára is.

Ágoston és Niebuhr viszonyát eszmetörténeti szemszögből legalább háromféleképpen lehet vizsgálni. Egyrészt, az elemzés rámutathat a két szerző gondolatainak *hasonlóságára, párhuzamaira*; másrészt fókuszálhat az *ágostoni hatásra* Niebuhr gondolkodásában; harmadrészt pedig kiterjedhet Niebuhr *Ágoston-képére*. A három természetesen összefügg és nem különíthetők el teljesen egymástól, de egy eszmetörténeti áttekintés esetében érdemes vezérfontalat meghatározni. Jelen tanulmány fő tartalmi fejezete elsősorban – a szakirodalomban e tekintetben fennálló hiány okán – a harmadik nézőpontot követi, tehát Niebuhr *Ágoston-képét*, értelmezését mutatja be. Az elemzés kronologikusan haladva, öt alkotói korszakra bontva veszi szemügyre Ágoston alakját és eszméit Niebuhr írásaiban, néhol kritizálva a kisarkított értelmezéseket. Mindezek előtt a tanulmány áttekintést ad az angol nyelvű szakirodalomban található, Ágoston és Niebuhr viszonyában releváns kutatási irányok (nemzetközi kapcsolatok elmélete, átfogó eszmetörténeti tanulmányok) publikációiról, valamint bevezeti a főbb fogalmakat (*politikai realizmus, keresztény realizmus*). E fejezet végén szerepelnek az áttekintett szakirodalom összképére vonatkozó állítások, amelyek igazolják jelen tanulmány kutatásának jogosságát és szükségességét. Ezután következik a már említett második, fő fejezet Niebuhr Ágoston-képéről. A kutatási eredmények bemutatásának fő célja, hogy lehetőséget adjon Ágoston és Niebuhr viszonyának átfogó és komplex értelmezéséhez.

ÁGOSTON ÉS NIEBUHR VISZONYA AZ ANGOL NYELVŰ SZAKIRODALOMBAN

Az angol nyelvű szakirodalom, igaz periférikusan, de tárgyalja Ágoston és Niebuhr viszonyát az eszmék közötti hasonlóságok és párhuzamok, valamint az *ágostoni hatások* tekintetében. Számos fontos szakkönyv és szakcikk megemlíti a viszony létezését, de nem részletezi azokat. Bizonyos szerzők ennél vélhetően lényegesebbnek tartják a kérdést, ugyanis konkrétan felsorolják a párhuzamokat (többek között mindketten a keresztény realisták közé sorolhatóak, vallják az ember bűnösségét, szkeptikusak az emberek és az emberi csoportok morális teljesítményével, fejlődésével és tökéletesíthetőségével kapcsolatosan), illetve a vélt, vagy valós hatásokat (pl. az emberkép, a bűnkép, a történelemkép, vagy a realizmus területén). Ezek az állítások jellemzően keverednek a témákon, sőt akár az írásokon belül is; mindez észlelhető az alábbi szakirodalmi áttekintés során is.

A nemzetközi kapcsolatok elmélete

A nemzetközi kapcsolatok elméletében a két szerzőt összekötő fő kapocs a *politikai realizmus*. A politikai realizmus önmagában, a nemzetközi kapcsolatok elméletében, Niebuhr és Ágoston tekintetében is számtalan módon értelmezhető. Kiindulópontnak érdemes Alison McQueen (2008: 6–7.) tág realizmus-fogalmát alkalmazni, miszerint a realizmus egy olyan hagyomány, amely a hatalomra és az érdekekre fókuszál, gyanakvó a moralizálással szemben és figyelemmel van a politikai cselekvés korlátaira. A szerzőnő a politikai hagyomány jelentős szereplői közé sorolja Thuküdidészt, Szent Ágostont, Niccolò Machiavellit, Thomas Hobbest, David Humeot, Friedrich Nietzschét, Max Weber, vagy például Carl Schmittet, míg a nemzetközi kapcsolatokban Edward H. Carr, Hans Morgenthaut, George Kennant, Kenneth Waltzot és John Mearsheimert említi meg (uő. 7).

A nemzetközi kapcsolatok realista értelmezéseinek XX. századi fellendüléséért sokat tettek az ún. *klasszikus realizmus* amerikai képviselői, köztük Edward H. Carr, Reinhold Niebuhr, és Hans Morgenthau. Ők osztották a realista meglátásokat, ugyanakkor azt a XX. századi nemzetközi viszonyokra kívánták alkalmazni (Bell, 2009: 2.). Bár az említett szerzők különböző mértékben foglalkoztak Ágostonnal, az egyházatya számos tekintetben alkalmas volt arra, hogy inspirációt nyújtson a modern realistáknak: rámutatott az emberi természet bűnösségére és hatalomvágyára, a politikai hatalom és erőszak használatát elfogadta, meghatározta az igazságos háború indításának feltételeit (amely alapot adott az igazságos háború-elméleteknek), kritizálta Ciceró naivitását a római köztársaság igazságosságával kapcsolatosan, valamint olyan jelenségeket (pl. biztonsági dilemma¹) írt le, amelyek a XX. századi nemzetközi eseményesorozatokra is plauzibilisnek tűntek – foglalja össze kiválóan az Ágoston realista értelmezését kritizáló Jean Bethke Elshtain (2003).²

A nemzetközi kapcsolatok elméletében az Ágoston iránt megújuló érdeklődés – Charles A. Jones (2003) szerint – Niebuhrnél jelent meg a legegyszerűbben, míg Michael Loriaux szemléletesen úgy fogalmaz, hogy Niebuhr az a „híd, amely Ágostont és a modern realistákat szétválasztó századok között feszül” (Loriaux, 1992: 406.). A szakirodalom emiatt hatások és párhuzamok tekintetében is foglalkozik Ágoston és Niebuhr kapcsolatával. Luca G. Castellin (2014) rámutat, hogy Niebuhr keresztény realizmusában milyen szerepe volt Ágoston realizmusának, míg Eric Patterson (2008) a teológiai hatásokat foglalja össze. Mindkét szerző hivatkozik a szakirodalomban visszatérően szereplő Roger Epp (1991) tanulmányára, aki amellett érvel, hogy a morális szentimentalizmus és cinizmus közötti egyensúlyozás közben Niebuhrnek alapvető jelentőségű volt Ágoston újrafelfedezése. Epp a XX. század közepén tevékenykedő keresztény realisták felemelkedését egyfajta „ágostoni pillanattal” nevezte, utalva arra, hogy az egyházatya teológiája mekkora hatással volt

a keresztény realisták teológiai antropológiájára és eszkatológiájára. *Összehasonlítás* tekintetében Keith Pavlischek (2008) a klasszikus, köztük az ágostoni igazságos háború-elméletét a niebuhrri keresztény realizmussal veti össze, Robert Paul Pappas (2014) az igazságos háború elméletének hagyományát tekinti át, külön hangsúlyt helyezve Szent Ágostonra és Niebuhrre, míg Kevin Carnahan (2007) a háborúkat érintő eszméket vizsgálja – az állítása szerint számos tekintetben ágostoni gondolatokat valló – Niebuhr és Paul Ramsey gondolkodásában.

Átfogó eszmetörténeti tanulmányok

Az eddigieknél szélesebb, többek között politikatudományi, teológiai és társadalometikai területekre is vonatkozó eszmetörténeti összefoglalók is találhatóak a szakirodalomban. Ráadásul ezek esetében már gyakrabban előkerülő és részletesebben elemzett fogalom a *keresztény realizmus*. A keresztény realizmus irodalmában egy kérdésben konszenzus van: Niebuhr a legjelentősebb képviselője. Sokan Niebuhr gondolkodásának szinonimájaként használják a kifejezést, vagy Niebuhr követői és a keresztény realisták közé tesznek egyenlőségeket. Ez a típusú leszűkítés figyelmen kívül hagyja – többek között – az 1930-as években *vallásos realizmus*ról és *realista teológiáról* író szerzőket (pl. Douglas Clyde Macintosht és Walter Marshall Hortont), Niebuhr közeli kollégáját, John Coleman Bennettet, aki *Christian Realism* (1941) címmel könyvet is írt (miközben Niebuhr közel sem foglalkozott ilyen részletesen a fogalommal), valamint az elmúlt években is alkotó Robin W. Lovint.

Ennek ellenére sem érdemes azonban Niebuhr vezető szerepét megkérdőjelezni, a fogalomtisztázás tekintetében is tőle érdemes kiindulni, még akkor is, ha keresztény realizmusa (is) sokféleképpen értelmezhető. Richard W. Fox (1985: 277.) szerint a niebuhrri keresztény realizmus inkább egy negatív, mint pozitív megközelítés; nem rendel előre meghatározott álláspontokat politikai helyzetekhez. Mindösszesen annyit vár el követőitől, hogy középutat képviseljenek a két szellemi csapda – utópizmus és beletörődés, szentimentalizmus és cinizmus – között. Fox definíciója részben arra is rámutat, hogy Niebuhr keresztény realizmusa dialektikus, legtöbbször valamivel szemben fogalmazódott meg: például a *Társadalmi Evangélium* (*Social Gospel*) mozgalom idealizmusával és utópizmusával,³ az elvont keresztények az önző pacifisták tétlenségével, a reálpolitikát képviselők erkölcsi érzéketlenségével és vakságával, valamint a liberális társadalomfilozófusok és az egész tudományközponturna kultúra racionalizmusával és történelmi fejlődésbe vetett optimizmusával szemben. Bár Niebuhr többnyire jelenségekkel vitatkozik, olykor – implicit vagy explicit módon – szerzőt is társít ezekhez. Liberális társadalomfilozófusok tekintetében például John Deweyt tekintette emblemikus figurának; s miközben számos érdemüket elismerte, Walter Rauschenbuscht keresztény idealiz-

musa, Karl Barthot tétlen keresztény pacifizmusa, míg Paul Tillichet elvont keresztény teológiája miatt kritizálta.⁴ Az intellektuális viták hevében előfordult, hogy Niebuhr az „ellenfél” nézőpontját kisarkította, vagy félreértelmezte, amellyel könnyebben támadhatóvá vált, saját meglátásait pedig meggyőzőbbé tette. Dewey esetében például Niebuhr később elismerte, hogy korai időszakában túlságosan harsányan kritizálta és – a hasonló meglátások bemutatásának kárára – az eltérő véleményeket hangsúlyozta ki, írja Daniel Rice (2013: 76.) James A. Martin Jr. visszaemlékezéseire hivatkozva.

Roger Shinn (1982) egy másik megközelítést alkalmaz, a kifejezés két szavából levezetve próbál tartalmat adni a keresztény realizmusnak. Az irányzat etikája „keresztény”, komolyan veszi a bibliai gondolatokat és a hagyományos tanítást: a bibliai kinyilatkoztatás egyediségét, ember és társadalom bűnösségét, Isten ítélő és megváltó tevékenységét, az isteni kegyelem általi megigazulásban való hitet, valamint a szeretet megkülönböztetett minőségét. A „realizmus” eközben a naiv idealizmus és utópizmus kritikája, valamint a velünk élő valóság brutális tényeivel és hatalmi küzdelmeivel való szembesülés. A keresztény realizmus – legjobb esetben – nem mesterséges ötvözet a kettőnek; a kereszténység alkalmazásában is realista, míg realizmusában is keresztény – írja Shinn (1982). Lovin úgy érvel, hogy a keresztény realizmus több különböző realizmus (politikai, teológiai és erkölcsi realizmus) kombinációja (Lovin, 1995: 28).

A kutatók tehát különbözőképpen közelítik meg a keresztény realizmust, Niebuhr esetében azonban végső soron a legfőbb keresztény társadalmi érték, az igazságosság társadalmi képviseléről van szó, amely érvényesítéséhez megfelelően kell ismerni az emberi természetet, valamint a politikai, társadalmi valóságot. Rokon jellemzők más ideológiákkal természetesen felfedezhetők: az antropológiai pesszimizmus miatt a konzervativizmusra, az igazságosság képviselőtének hangsúlyozásával a baloldali ideológiákra, míg a keresztény elvek képviselőtének a kereszténydemokráciára és a keresztényszocializmusra ismerhetők fel. Mégis félrevezető az azonosítás, ugyanis a keresztény realizmus nem rendelkezik átfogó világ-, társadalom-, és politikaképpel, sem adott politikai, társadalmi helyzetekre érvényes irányelvekkel, röviden: nem ideológia. Az irodalom irányzatként, szemléletmódként tekint rá.

A szakirodalom tekintetében az átfogó eszmetörténeti tanulmányok közül útmutató Richard Kroner (1961) írása. Bár Kroner szerint Niebuhr eszmeiségének történelmi gyökerei rendkívül szerteágazók, a fontosabbak közé tartozik (Szent) Pál, Ágoston, Luther, Kálvin, Pascal, Kierkegaard, valamint a modern vallási mozgalmak.⁵ Kroner több hasonlóságra is rámutat, például történelmi-kulturális helyzetre; csakúgy, mint az egyházatya, Niebuhr is félelmetes társadalmi, politikai, kulturális és lelki felfordulás korában élt. Ezt Niebuhr is így érezte, ugyanis életét és munkásságát átjárta az a gondolat, hogy a nyugati világ válságban van. Ő maga a nyugat három nagy válságáról beszélt, amely-

ből az elsőt Ágoston idejére tette, a másodikat Lutherére, a harmadikat pedig a saját korára vonatkoztatta (Niebuhr, 1960: 3–4).

A témában releváns munkák közé tartozik még Tsoncho Tsonchev (2018) írása, amely Ágoston, Aquinói Tamás és Niebuhr politikai teológiáját vizsgálja annak érdekében, hogy bemutassa a keresztény realista álláspont különböző történelmi korokban megjelenő változatait. Az írás tartalmaz Ágoston és Niebuhr közötti eszmei párhuzamokat, míg a keresztény realizmust – többek között – a politikai valóság XX. századi, nagyrészt Szent Ágoston meglátásain alapuló értelmezéseként írja le (Tsonchev, 2018).

Az említetteken felül Lemert (2011) könyvének Ágostont, különösen a niebuhri történelemszemlélet ágostoni alapjait elemző részei, valamint Vassilios Paispais (2016, 2020) Niebuhr keresztény realizmusának ágostoni forrásairól szóló cikkei relevánsak még. Összességében megállapítható, hogy az eszmék közötti hasonlóságok és párhuzamok, valamint az *ágostoni hatás* területe is igényelné a további feldolgozást, mégis a harmadik elem hiányzik leginkább a képletből, tehát az, hogy milyen volt Niebuhr *Ágoston-képe*. Álláspontom szerint ennek áttekintése nem csak hozzájárulhat az első két terület jobb megértéséhez, hanem szükséges is egy átfogó és komplex kép kialakításához; e hiányt kívánja pótolni a következő fejezet.

NIEBUHR ÁGOSTON-KÉPE

Niebuhr Ágoston-képe ellentmondásos, jelentős különbségek észlelhetők az eltérő alkotói korszakok között. Az 1930-as évek végéig, tehát nagyjából 45 éves koráig Niebuhr egyáltalán nem, vagy csak érintőlegesen foglalkozott Szent Ágostonnal. Ráadásul – bár esetenként kiemelte értékes gondolatait – inkább kritikus volt vele szemben. Maga Niebuhr is meglepőnek tartotta, hogy ilyen későn kezdett el Ágostonnal mélyebben foglalkozni. Különösen meglepő – írja Niebuhr szellemi önéletrajzában – annak figyelembevételével, hogy az ókori teológus hány megoldatlan kérdésre adott választ, illetve, hogy neki tulajdoníthatóan szabadult meg végérvényesen attól az érzéstől, hogy a keresztény hit valamilyen formában azonos az előző század erkölcsi idealizmusával (Niebuhr, 1961: 9). A fejezet során Niebuhr alkotásainak áttekintésével láthatóvá válik, hogy szellemi pályafutása során milyen álláspontot alakított ki Ágostonról és eszméiről. A vizsgálat fókusza a – Niebuhr által megfogalmazott, Ágostont érintő – központi gondolatok tartalmán és kontextusán, a változások okán és az alkotói korszakok jellegzetességein van. A tagolást szolgáló alkotói korszakok nem térnek el lényegesen a szakirodalomban észlelhető hangsúlyoktól. A kutatás Niebuhr könyveinek túlnyomó többségének felhasználásával valósult meg, de több – esszéit és újságcikkeit tömörítő – gyűjteményre is kiterjedt.⁶

A fiatal Niebuhr (1911–1927)

Az első alkotói időszak Niebuhrnek a Yale Divinity Schoolon töltött egyetemi hallgatói éveit, valamint a tizenhárom évig tartó detroiti lelkipásztorságát öleli fel. Niebuhr fiatalkori írásainak értékes válogatását adja a W. G. Chrystal (1977) által összeállított gyűjtemény. Az 1911-től 1933-ig összegyűjtött harmincöt írásból egyben sem szerepel Ágoston és ugyanez igaz a *Leaves from the Notebook of a Tamed Cynic* című, már 1915-től írt, de csak 1929-ben megjelenő – detroiti lelkipásztorságának tapasztalatait szemlélő – naplójára is (Niebuhr, 1957). Az első, Ágostonra való hivatkozás a *Does Civilization Need Religion?* című, 1927-ben publikált könyv utolsó előtti fejezetében található, azonban csak említés szintjén; egyszer a determinizmus, kétszer a keresztény ortodoxia képviselőjeként, illetve utóbbi esetében alapítójaként is egyben. Összességében tehát első alkotói korszakában Niebuhr szinte nem is foglalkozott Ágostonnal.

1920-as évek végén radikális változások történtek Niebuhr életében, ugyanis 1928-ban a liberális kereszténység központjaként szolgáló New York-i Union Theological Seminary keresztény etikát oktató professzorává nevezik ki, egy évvel később pedig kitört a nagy gazdasági világválság. A munkásokkal már eddig is szimpatizáló, valamint a kapitalizmussal és a szociális kérdésekben tehetetlen protestáns egyházakkal szemben kritikus Niebuhrben a válság, az arra válaszolni igyekvő antikapitalista szovjet kísérlet, valamint a baloldali professzortársaival (pl. Harry Warddal) folytatott diskurzusok a liberális protestantizmussal folytatott harcához és egyben radikális szocialista, marxista korszakához is vezettek (Niebuhr baloldaliságához, szocializmusához, marxizmusához ld. Rasmussen, 2005; Liang, 2007).

Niebuhr, a radikális szocialista (1928–1934)

Niebuhr új alkotói korszakában már többször jelenik meg Ágoston, azonban ugyancsak felületesen ír róla és kritikusan viszonyul hozzá. 1932-ben jelent Niebuhr első népszerű, *Moral Man and Immoral Society* című könyve. Ebben Niebuhr – Ágostont említve – azt a hatalmas különbséget próbálja meg feleleveníteni, amelyet az ókori teológus az *Isten városáról*ban a két város közötti különbségről fogalmazott meg. Niebuhr szerint Ágoston kegyetlennek írta le a földi életet, rendkívül realiztikus értelmezését adta a társadalmi életnek, s mindez teljes ellentétben áll a modern vallás szentimentalizmusával. Mindez azonban mégsem üdvözlendő, ugyanis megjeleníti a kishitűséget. A társadalmi igazságtalanságok és az abszolút morális ideál oly mértékben ellentétben állnak egymással, akkora szakadék áll a kettő között, és annyira reménytelen né válik az átmenet, hogy egy „vallás tekintetében érzékenyebb lélek” – csak magára figyelve – könnyen aszociálissá válhat. Mindez egy túlságosan szigo-

rú vallásossághoz, vagy akár aszketikus jellegű, világtól való elforduláshoz is vezethet (Niebuhr, 1963: 70.). Szerepel tehát már ebben a könyvben is Ágoston realizmusa, ugyanakkor inkább kritikaként, mint elismerésként. Érdeemes megjegyezni, hogy Niebuhr Ágoston-értelmezése itt kissé egyoldalú, ugyanis – abból következtetve, hogy nem utal rá – láthatólag nem veszi figyelembe, vagy jelentéktelennek tartja, hogy az egyházatya nagy hangsúlyt fektetett annak kifejtésére, hogy az embereknek törődniük kell a körülöttük lévők helyzetének javításával, ahogyan erre Elshtain (2006) emlékeztet. Messzemenő következtetéseket mégsem érdemes levonni Niebuhr értelmezéséről, ugyanis ez a könyv is összesen nagyjából két oldalon keresztül foglalkozik Ágostonnal. Ráadásul, ahogyan Michael Loriaux is említi, Ágostonnak semmi köze a könyv alap gondolatához – ami nem melleleg a realisták számára Niebuhr talán legnagyobb érdeme –, hogy az ember erkölcsi cselekedeteit strukturális tényezők hátráltatják (Loriaux, 1992: 409.).

Niebuhr úgyszintén 1932-ben kiadott, rövid, *The Contribution of Religion to Social Work* (1932) című könyvében nincs említésre méltó Ágostonra való utalás. Niebuhr ekkor írta legradikálisabb, és leginkább marxista hatású *Reflections on the End of an Era* című könyvét is (Niebuhr, 1934), azonban még ebben az időszakban sem volt a marxizmus feltétlen híve, és a szovjet fejleményeket is folyamatos kritikákkal illette. Ráadásul az 1930-as évek közepétől egy személyes eszmetörténeti hangsúlyváltozás is történt, a marxizmus irányától történő elfordulással párhuzamosan bekövetkezett a teológia irányába történő nyitása. Utóbbira az is sarkallta Niebuhrt, hogy 1934-ben meghívást kapott a – teológiai berkekben egyik legnagyobb elismerésnek számító – Gifford Lectures megtartására, amelyre 1939-ben Edinburghban került sor, és amelynek átdolgozott és kibővített kétkötetes kiadása a *The Nature and Destiny of Man*, Niebuhr fő teológiai műve (Niebuhr, 1996). A következő öt évben születő két könyvénel már érzékelhetők a változás kezdetei.

Niebuhr, az elismert teológus (1935–1943)

Niebuhr első, keresztény etikával foglalkozó szisztematikus írása 1935-ben jelent meg *An Interpretation of Christian Ethics* címmel. Ebben az írásban az eddigieknél többször, de még mindig csak periférikusan jelenik meg Szent Ágoston. Az egyházatya itt is a kereszténység és a görög filozófia nem evilági elemeinek keverékéből születő hit alakítójaként szerepel. Niebuhr kiemeli, hogy Ágoston mutatott rá arra, hogy a földi békéért meg kell küzdeni, majd megrója amiatt, hogy a gonosz, bűnös királyok esetében is elfogadta az isteni kijelölést (Niebuhr, 1935).

Niebuhr 1937-es *Beyond Tragedy: Essays on the Christian Interpretations of History* című esszégyűjteménye hasonló mennyiségben, ugyanakkor az eddi-

giektől eltérő témákban is tartalmaz Ágostonra vonatkozó utalásokat. Niebuhr kifejti, hogy a profetikus vallás legmélyrehatóbb kifejeződése a katasztrófák időszakából származnak. Ahogyan Izrael nemzeti létének megszűnésekor a próféták hirdették a vallást, úgy Ágoston is a római birodalom haláltusája során értelmezte és adta meg a keresztény teológia új alapjait. A reformáció nagyjából egybeesett a feudalizmus hanyatlásával és lehetséges – írja Niebuhr –, hogy a keresztény hit megújulása majd az ő katasztrófával terhes időszakában válósul meg (Niebuhr, 1937: 113.). Ez a gondolatsor rámutat a profetikus vallás (illetve válságteológia), valamint Ágoston válságban játszott kitüntetett szerepére is. Utóbbira, tehát Ágoston keresztény teológiáért tett szolgálataira később is utal a könyvben Niebuhr és azt a zsidó vallás próféták általi újraértelmezésével azonos léptékűnek tekinti. Az eddigiekhez képest ezek jóval elismerőbb kijelentések. Továbbá itt már – bevezetés szintjén – megjelennek azok a témák (a földi város és Isten városának eltérő jellegzetességei, a bűn kiemelt szerepe), amelyek későbbi könyveiben nem csak szerepelnek, hanem meghatározók is lesznek. Természetesen a kritika se marad el; Niebuhr részben Ágostont teszi felelőssé a római katolicizmus kirívó eretnokségéért, miszerint Isten városát az egyházzal azonosította és ezáltal egy emberi, a történelmi valóság részét képző, viszonylagos intézményt méltatlan isteni minősítéssel látott el. Ezzel nem csak értelmetlenné tette a földi, profán történelmet, hanem túlzott bizalommal is fordult az egyház megváltott, kegyelemben részesített tagjaihoz. Pedig az egyház tagjai is ugyanolyan korlátoltak, bűnösök; ráadásul az egyház – bármely más emberi csoporthoz és intézményhez hasonlóan – rendelkezik az adott történelmi kor félreértéseiből adódó rendellenességekkel, valamint az emberi csoportok és osztályok bűnös ambíciójával, téves belátásaival (uő. 121.).

A Niebuhr által felsorolt káros következmények komolyak, azonban kérdés, hogy Ágoston valóban azonosította-e a történelmi valóságban létező egyházat Isten városával. Paul Weithman (2001) jelzi, hogy vita van a kérdéstről, Ágoston néha ebben az értelemben ír róla, de valójában nincs olyan megfogható társadalom vagy intézmény, amely akár Isten városával, akár a földi várossal egyértelműen azonosítható lenne. Ágoston munkáiban a két város közötti különbség inkább eszkatológikus, mint politikai; a két város lakói keverednek a *saeculum*-ban, az időleges földi valóságban (Weithman, 2001: 236–237.). Hasonló következtetésre jut Molnár Attila Károly is, aki szerint az Egyház őrzi leginkább Isten városának képét Ágostonnál, az áll hozzá a legközelebb, de valójában nincs olyan földi intézmény, amelyre Isten kegyelme kiterjedne (Molnár, 2016). Niebuhr itt tehát megint egy könnyen vitatható álláspontot fogalmaz meg Ágostonról. Ez a témakör visszatér későbbi írásaiban is (pl. Niebuhr 1955; 1966; 1996: 137–140.), azonban akkor már szofisztikáltabban kezeli a kérdést és finomabban fogalmazza meg kritikáit. Niebuhr vizsgálódásai tehát ebben

az időben már Ágostonra is kiterjedtek, azonban még nem fogalmazott meg kiforrott álláspontot teológiájáról.

Eközben a nemzetközi szintén egyre erősebben tört előre a náci Németország, amellyel szemben – részben a pacifizmus elleni kritikáival – fellépésre ösztönözte Amerikát. Ebben a történelmi kontextusban született meg Niebuhr 1940-ben kiadott *Christianity and Power Politics* című esszégyűjteménye, amelyet már átjárják a háborús témák: többek között a pacifizmus, a béke, a német előretörés, a demokrácia és külpolitika viszonya, valamint a liberalizmus, az idealizmus és az utópizmus kérdésköreit öleli fel a könyv. Ebben a kötetben az aktuálpolitikai reflexiók között Ágostonnak nem jutott hely, azonban a következő években (1941-ben és 1943-ban) megjelentek Niebuhr Gifford Lectures-előadásaira alapuló kötetei a *The Nature and Destiny of Man* (1996) címmel, amelyek lényeges változást hoznak a kérdésben.

A könyv első kötete (*Human Nature*) az emberi természet különböző történelmi korokban megjelenő felfogásait mutatja be, míg a második (*Human Destiny*) az emberi sors témájában teszi ugyanezt, különösen arról értekezve, hogy a történelemszemlélet miképpen határozta meg az emberek magukról alkotott sorsképét. A kötetek alcíme (*A Christian Interpretation*) jól rámutat Niebuhr vizsgálódásainak perspektívájára; a témáról témára haladó eszmétörténeti összefoglalók során ugyanis összkép rajzolódik ki Niebuhr keresztény apologetikájáról.

A kommentált eszmétörténeti összefoglalókban kerül elő Ágoston is, immár lényegesen többször, sőt néhányszor mélyebben kifejtve. Ezek közé tartozik az első kötetben az emberkép, és a bűn, a második kötetben pedig a kegyelem, valamint a keresztények kormányzáshoz való viszonyulásának kérdésköre. Jelen tanulmányban az első és az utolsó bemutatása releváns. Niebuhr először az ember istenképmátságának értelmezésénél emeli ki Ágoston érdemeit. Szerinte a Biblia nem ad pontos lélektani magyarázatot az ember istenképmátságának lényegi karakteréről és Ágoston volt az első keresztény teológus, aki teljes mértékben megértette az emberről szóló (és azon belül az ember istenképmátságáról szóló) keresztény tanítás lényegét, jelentőségét. Ágoston rájött arra, hogy a neoplatonizmusból származó racionalizmus (tehát az általános fogalomalkotás képessége) önmagában nem képes megfelelő magyarázatot adni az ember önmeghaladásának jelenségére; annál többre van szükség. Az emberi emlékezet különös szerepet játszik a kérdés megértésében Ágostonnál, ugyanis szimbolizálja azt a folyamatot, ahogyan az ember képes a jelen földi valóságot (pl. az időt) meghaladni. Az önmeghaladás képességének és az önmeghatározás erejének ténye arra mutat rá, hogy az egyén korlátai az egyénen kívül helyezkednek el, önmagán kívüliségének hatalma pedig csak Istenben található otthonra. Niebuhr szerint Ágostonnak az emberi önmeghaladás misztériumát érintő elméletei elemi jelentőségűek az ember vallásos természetének megértéséhez. A kérdéssel foglalkozó gondolkodók pedig tartoznak neki,

különösen azok, akik – őt követve – képesek megszabadulni a túlságosan leegyszerűsítő racionalizmus csapdájától (Niebuhr, 1996: 153–158.). A racionalitás korlátainak ágostoni érvelését Niebuhr nagy valószínűséggel Charles Norris Cochrane 1940-es *Christianity and Classical Culture* című könyvéből kiindulva alakította ki; meglátása szerint a kanadai történész és filozófus jól összefoglalja, hogy a klasszikus gondolkodás mennyire korlátolt a történelmi valóság megragadásában (uő. 15.).

Niebuhr a második kötetben elismerően ír az ágostoni gondolatokról a keresztények kormányzáshoz fűződő viszonyát tárgyaló résznél is. Az egyházatya korában a politikai etika az evangélium perfekcionizmusát, a Biblia realizmusát és a klasszikus (különösen a sztoikus) gondolkodás optimizmusát ötvözte. Ágoston a cicerói racionalizmussal és optimizmussal szembeállva tagadta, hogy bármely földi államot az igazságosság tartaná össze. A világ békéje nem más, mint az egymással versenyző társadalmi erők közötti fegyverszünet; a társadalmi életet pedig vagy az egymással szembenálló felek versengése vagy a domináns erők zsarnoksága fenyegeti. Niebuhr szerint Ágoston bizonyos tényezőket (pl. a két város közötti távolságot) túlhangsúlyoz, ugyanakkor még így is sokkal pontosabb képet ad a politikai élet dinamikus és anarchikus elemeiről, mint a bármely korabeli klasszikus politikaelmélet. Niebuhr itt már explicit módon is politikai realistának hívja Ágostont (Niebuhr; 1996: 274.).

Tévedés lenne azt gondolni, hogy Niebuhr legfőbb teológiai műve Ágostonról szól, még külön fejezetben sem értekezik róla. Mégis, főleg a vizsgált téma tekintetében, de valójában Niebuhr egész eszmetörténetét figyelembe véve is kritikus jelentőségű a könyv tartalma. Egyrészt ekkora érnek be Niebuhr teológiai-filozófiai kutatásainak eredményei; több szerző (pl. Davies, 1948; Merkle, 1975) szerint ekkora tehető Niebuhr írói karrierjének csúcspontja. Előbbi eredményezi az Ágostonra utalások gyarapodását, valamint Ágoston mélyebb vizsgálatát. Ráadásul, a korábbiakhoz képest – még a kritikákkal együtt is – lényegesen pozitívabban értékeli Ágoston tevékenységét Niebuhr; ritka jelenség, hogy a kritikákkal bőkezű, az elismerésekkel pedig fukar Niebuhr ilyen mértékben méltat egy szerzőt. Harmadrészt, az itt megfogalmazott teológiai álláspontokat később politikai írásai során is felhasználja Niebuhr, s ez érvényes Ágoston tekintetében is. Valójában azonban az ebben a könyvben szereplő, elsöre tisztán teológiai álláspontnak tűnő kérdések is tartalmaznak politikai utalásokat; Niebuhr álláspontja az ember istenképmátságának karakterét tárgyaló ágostoni részekenél értelmezhető egy – a modern idealisták (pl. John Dewey) ellen is bevethető – racionalizmus-kritikának.

Lényeges kérdésként merül fel, hogy miért fordult Niebuhr e korszak elején nem csak a teológiai kutatás irányába, hanem különösen Ágoston irányába is, majd miért mélyedt el a hippói püspök gondolkodásában? Természetesen a teológia részletesebb ismerete önmagában is elvezethet Ágostonhoz, de ennél vélhetően komplexebb okai vannak. Az egyik ok valószínűleg öccsének, a Yale

híres teológia professzorának, H. Richard Niebuhrnek *Moral Man and Immoral Society* című könyvére írt – Fox (1985) által rögzített – húsbavágó kritikájának következménye. Az idősebbik Niebuhr vehemens támadásával éppen felforgatta az amerikai liberális kereszténységet (bizonyos helyzetekben még az erőszakot is igazolhatónak találta a társadalmi konfliktusok megoldásában), majd öccse arra figyelmezteti, hogy túlságosan romantikus, és nem csak az emberi természet, hanem a vallás tekintetében is liberális. H. Richard szerint Reinhold valójában megtartotta a liberális vallásfogalmat, amely a vallást egyfajta erőként, hatalomként értelmezi; pedig a hatalom nem a vallásé, hanem azé, aki felé a vallás irányul, tehát Istené. A liberális vallás szentimentális, romantikus, „elsősegély az álszentségre”; nem más, mint a morális idealizmus és a jó cselekedetek felmagasztalása. „Észrevetted már, hogy a vallást a misztikusokon és az aszkétákon keresztül olvasod? Alig gondolsz Pálra, Ágostonra, Lutherre, Kálvinra” – hangzik H. Richard megsemmisítő kritikája (idézi Fox, 1985: 145.). Niebuhr mindig különösen komolyan vette testvére kritikáit és láthattuk, hogy a korábbiakhoz képest növekedtek az Ágoston-utalások a következő két könyvben (*Interpretation... Beyond Tragedy*). A folyamatot tovább erősíthette, hogy Joseph Haroutunian professzor recenziója a *Beyond Tragedy* teológiai sekélyességét – H. Richardhoz hasonlóan – Pál, Ágoston és Luther gondolkodására történő reflexiók hiányával hangsúlyozta ki (Fox, 1985: 183). Meglátásom szerint a két fájó kritika, a *Gifford Lectures*re történő készülés, Ágoston gondolatiságának gazdagsága, valamint a niebuhr-i dilemmákat ágostoni válaszokkal való feloldás lehetősége vezetett ehhez az eszmetörténeti váltáshoz.

Az érett Niebuhr (1944–1959)

Niebuhr az 1940-es évek közepétől a náciizmus után a kommunizmus elleni szellemi harc egyik hangadójává, az amerikai tudományos és közélet egyik meghatározó alakjává vált. A teológus közéleti szerepléseinek lehetőségét 1952-es agyvérzései lényegesen korlátozták, azonban írói és oktatói tevékenységét továbbra is folytatni tudta. Az ebben az időszakban megjelenő könyvei közül a demokrácia elméleti megalapozását vizsgáló *The Children of Light and the Children of Darkness* (1944), a prédikációinak válogatását adó *Discerning the Signs of the Times* (1946), valamint az Egyesült Államok antikommunista külpolitikáját támogató, de messianizmusát kritizáló *The Irony of American History* (2008) című könyvek nem folytatják Ágoston tárgyalását. Utóbbi könyvet Andrew Bacevich – a 2008-as kiadás előszavában – az amerikai külpolitikáról írt legfontosabb könyvnek nevezte.

Niebuhr *Faith and History* (1949) című könyve néhány megjegyzésszerű gondolattal (pl. a *civitas terrena* bűnössége, Ágoston keresztény realizmushoz való kötése) előrevetíti azokat az álláspontokat és elismeréseket, amelyeket

Niebuhrnek Ágoston politikai gondolkodását érintő legjelentősebb írása, a *Christian Realism and Political Problems* című, 1953-ban megjelent esszégyűjteménye és azon belül is az *Augustine's Political Realism* című szövege tartalmaz. Niebuhr már a könyv bevezetőjében rögzíti, hogy milyen kontextusban fogja Ágostont tárgyalni. Álláspontja szerint a könyvben szereplő tanulmányok egységesek abban, hogy a keresztény hit jelentőségét kívánják rögzíteni a kortárs – különösen etikai és politikai – problémák esetében. Niebuhr szerint korának tudományközpontú kultúrája számos ellentmondással rendelkezik és lényegi kérdésekben képvisel téves álláspontot. A hibás következtetések többsége két feltételezésből származik: az ember tökéletesíthetőségének, valamint a haladás eszméjének gondolatából. Ezzel szemben állít alternatívát Niebuhr keresztény realizmusával, amely bibliai emberképével és – azon alapuló – politikaképével helyettesíti a hamis következtetéseket, valamint pótolja a kortárs kultúrából hiányzó realizmust. Ágoston szerepe azért is jelentős, mert a keresztény realizmus a bibliai hit ágostoni értelmezésén alapszik – írja majd esszéjében Niebuhr. Niebuhr szerint Ágostont is érdemes kritikusan kezelni, mégis központi szereplő, ugyanis ő képes volt a keresztény és szekuláris elméletek egyértelmű és végzetes hibáitól megszabadulni, amikor az ember természetéről és az azon alapuló politikai következtetéseiről írt. Az emberi természet pontos értelmezése miatt egyszerre látta az ember kettős jellemét; kreativitásának magasztosságát és rombolásának gyarlóságát; ez lehetővé tette számára, hogy elkerülje a politikaelméletekre jellemző erkölcsi szentimentalizmus és cinizmus álláspontját (Niebuhr; 1953: 1–6.).

Az Ágostonról szóló esszé az idealizmus, illetve a realizmus megkülönböztetésével és szembeállításával kezdődik. Niebuhr szerint a realisták társadalmi és politikai helyzetek vizsgálatánál a fennálló normákkal, eszmékkel konfliktusban álló összes tényezőt, különösen az önérdék és hatalom szerepét veszik figyelembe, míg az idealisták – követőik szerint – elsősorban az erkölcsi normákhoz és ideákhoz hűségesek. Ahhoz, hogy még jobban érthetővé váljon ez az szemlélet, Niebuhr a hírhedt politikai realistát, Machiavellit hívja segítségül, amikor *A fejedelem* 15. fejezetének sorait idézi: „helyesebbnek ítélem a dolog valódi igazságának kifürkészését, semmint megelégednék a róla alkotott elképzeléssel. Sokan képzelnek el olyan köztársaságokat vagy egyeduralmakat, amelyek soha nem voltak, és amilyenekről nem is tudunk” (idézi Niebuhr, 1953: 119–120.). A hangsúly tehát a politikai-társadalmi valóság, annak komplexitásának és lényegi elemeinek felismerésén van. Természetesen Niebuhr szerint is nagyban különbözhet, hogy egy adott társadalmi-politikai helyzetben mit tekintünk „összes tényezőnek”, illetve, hogy azok közül melyik számít lényegesnek és melyik kevésbé. Hiba lenne tehát a politikaelméletben az idealizmus-realizmus ellentétpárt szilárd doktrínának tekinteni, ezek valójában eltérő megközelítések, amelyek kontextusfüggők és éppen ebből kifolyólag hajlamosak a pontatlanságra (uo.). A realizmus itt tehát nem más, mint egy

szemléletmód, a politikai-társadalmi helyzetek megfigyelési, értelmezési lehetősége; bár konkrét mondanivalója nincs az adott helyzetről, az önérdék és hatalom szerepét külön kiemeli, mint figyelmet érdemlő tényezőt.

A két ellentétes szemlélet bemutatása után Niebuhr kijelenti, hogy általános konszenzus van annak tekintetében, hogy „Ágoston volt a nyugati történelem első nagy realistája” (uó. 120–121.). Ezt a megnevezést azzal érdemelte ki, hogy az *Isten városáról*ban megfelelően írta le az összes társadalmi szintre érvényes, feszültségekkel, viszályal és versennyel telített társadalmi valóságot. Ez azért sikerült neki, mert a klasszikus filozófusokkal szemben ő a gonoszt az egyénen belülré helyező bibliai és nem a racionális emberképből indult ki – írja Niebuhr (uó. 121.).

Niebuhr számára Ágoston földi viszonyokat érintő realista megállapításai láthatóan nem csak önmagukban – mint többnyire helyesen megfogalmazott gondolatok – értékesek, hanem különösen azért, mert a történelem igazolta ezek érvényességét és ezáltal alkalmazni lehet a modern kor hatalmi viszonyaira, politikai jelenségeire. Ágoston is elképzelt egyfajta népközösséget, azonban a sztoikusokkal és a modern – világkormányt vizionáló – idealistákkal ellentétben, ő kihangsúlyozta a nyelvi és etnikai-kulturális tényezők korlátozó szerepét. Továbbá, Ágoston hatalomgyakorlást érintő realista megközelítése rámutat arra, hogy a társadalmi békét és politikai rendet fenntartó közösség domináns csoportját (a béke fenntartásától függetlenül) ugyanúgy érinti az önszeretet romlottsága. Ez a jelenség is megfigyelhető a XX. század közepén, mégpedig az Egyesült Államok szabad világ feletti hegemoniájában (uo.).

Az esszében ezután is szerepel még számos – Niebuhr által kihangsúlyozott – ágostoni érdem (pl. elkerülte a miszticizmus és a természetjogi gondolkodás csapdáját), illetve kritika (pl. a szeretet és kegyelem kérdéskörében súlyos tévedései voltak). Írásának végén Niebuhr összegzi, hogy a hiányosságok és tévedések ellenére Ágoston hatalmas különbséggel magasodik az előtte és utána élő gondolkodók fölött. Szerinte Ágoston nem csak segítséget nyújthat a jövő generációinak a társadalmi problémák megoldásában, hanem egyúttal azt is bizonyítja, hogy „minden más ismert gondolkodónál megbízhatóbb útmutató” (uó. 146.). Niebuhr 1955-ös *The Self and the Dramas of History* című könyvében nincs ennyire központi szerepe Szent Ágostonnak.

Összességében, ez az alkotói korszak – és azon belül is – az *Augustine's Political Realism* című esszé foglalkozik legrészletesebben Ágostonnal, gondolkodásának külön fejezetet is szentel Niebuhr. Ráadásul itt ír a legelismertebben teljesítményéről és gondolatainak értékességéről. Fontos azonban látni, hogy Niebuhr sosem volt Ágoston-kutató; elsősorban a modern etikai és politikai, társadalmi problémákra kívánt egy jól megalapozott keresztény választ adni, és ebbeni keresésében talált rá az Ágoston emberképét és politikaképét jellemző realizmusra. Ágoston válaszokat, inspirációt, szellemi erőforrást nyújtott Niebuhr számára az embert és az emberi együttélést érintő nagy dilem-

mákra; Ágoston ezáltal vált Niebuhr politikai gondolkodásának egyik központi alakjává.

A késői Niebuhr (1960–1971)

Niebuhr utolsó alkotói korszakának jelentős forrása a *Man's Nature and His Communities* (1965) című könyvének azonos című félszáz oldalas fejezete, amelyben – a kereszténységben bekövetkező változásokat külön kiemelve – összefoglalja az elmúlt 2500 év politikai eszmetörténetet. Ágoston ebben a kontextusban Pál tanítványaként szerepel, aki Isten városában a páli agapét és a neoplatonista *Amor Deit* jelenítette meg. Niebuhr ezzel kissé új fényben tünteti fel Ágostont, hiszen gondolkodásának idealista elemeit is rögzíti. Realizmusára rátérve Niebuhr kihangsúlyozza Ágoston azon érdemét, hogy meglátta Cicero *Pax Romanájának* idealisztikus elképzelései mögött a hatalmi tényezőket (a leírás szinte tökéletes példája Niebuhr realizmus-fogalmának). Ágoston realizmusa sok esetben megfelelően írta le a hatalmi állapotokat jellemző folyamatokat, s ez a látásmód más történelmi korokban is hasznos lehet; a realista állásponttal pontosan lehet értelmezni a modern demokrácia hatalmi viszonyait is, például, hogy miképpen fordulhat elő, hogy egy demokratikus nemzetállamban a társadalom erősebb csoportjai oligarchikus uralmat tudnak kiépíteni (Niebuhr, 1965).

A pozitív értékelés mellett azonban ekkor már hangsúlyosabban szerepelnek Ágoston túlzó realizmusának kártékony hatásai. A „civitas terrena a keresztény realizmus első és legzordabb kifejeződése volt” – írja Niebuhr (1965: 43.). Ágoston – háborúra és az ember önszeretetére koncentrálna – túlságosan realistán fogta fel az emberek viselkedését, realizmusa túlságosan konzisztens volt ahhoz, hogy az emberről és az emberi társadalomról alkotott képe helyes legyen. A földi viszonyok szélsőségesen zord leírása azt eredményezte, hogy az emberek erkölcsi képességében és annak fejlődésében való hitében végletesen pesszimistává vált. Ennek okára egy évvel későbbi interjújában mutat rá Niebuhr; mindezt Ágoston neoplatonizmusa okozta, amelyben a testvéri szeretetnek nem jutott hely abban a képletben, amelyben az isteni szeretet állt szemben az önszeretettel (Niebuhr, 1966). Ennek ellenére is, még utolsó alkotói korszakának végén is úgy nyilatkozott Ágostonról, mint aki „csodálatos bevezetést nyújtott számára a realizmusba” (uo.).

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány célja az angolnyelvű irodalomban is korlátozottan kutatott kérdéskör, Niebuhr és Szent Ágoston viszonyának vizsgálata, valamint Niebuhr Ágoston-képének áttekintésével a téma átfogó és komplex értelmezéséhez tör-

tendő hozzájárulás volt. Meglátásom szerint Niebuhr és Ágoston viszonyának megfelelő értelmezéséhez szükség van a két keresztény szerző közötti *hatások és hasonlóságok* vizsgálata mellett külön hangsúlyt fektetni Niebuhr *Ágoston-képére*. E tanulmány utóbbi bemutatására tett kísérletet azzal, hogy kronologikusan haladva, öt alkotói korszakra bontva vette szemügyre Ágoston alakját és eszméit Niebuhr írásaiban.

A konklúzió igazolta a szakirodalmi állítást, miszerint Niebuhr teológiai és politikai gondolkodásában lényeges szerepet töltött be Ágoston, valamint rámutatott arra is, hogy Niebuhr egyes írásaiban (leginkább könyveiben) miképpen és milyen kontextusban jelent meg Ágoston, hogyan változott Niebuhr Ágoston-képe korszakonként, illetve, hogy melyek voltak a változáshoz vezető okok. Az effajta megközelítés lehetővé tette, hogy az érintett irodalom általános következtetéseihez képest Niebuhr Ágoston-utalásai részletesebben megjelenjenek, valamint, hogy ezek egymáshoz való viszonyukban, dinamikájukban legyenek értelmezve. A szakirodalom releváns írásainak fényében néhány kritika is megfogalmazódott Niebuhr Ágoston-értelmezéseivel kapcsolatosan.

Láthatóvá vált, hogy míg az első két korszakban (*A fiatal Niebuhr* és *Niebuhr, a radikális szocialista*) jelentéktelenek az Ágoston-referenciák, a harmadik korszak (*Niebuhr, az elismert teológus*) eszmetörténeti fordulat, Ágostont Niebuhr teológiai gondolkodásának fontos kulcsszereplőjévé tette. A negyedik korszakban (*Az érett Niebuhr*) Ágoston teológiai és politikai felvetései beépültek Niebuhr politikai gondolkodásába, ezzel az egyházatya Niebuhr politikai gondolkodásának is központi figurájává vált. Az utolsó korszakban (*A késői Niebuhr*) egyfajta eltávolodás érzékelhető Niebuhr részéről, amely azonban nem vonja kétségbe Ágoston jelentőségét Niebuhr gondolkodásában. Meglátásom szerint Niebuhr Ágoston-képének – változó korszakokat figyelembe vevő – ismerete azért is lényeges, mert megmutatja, hogy bármennyire is értékeli a politikai realista Niebuhr Szent Ágoston politikai realizmusát, végső soron teológiai realizmusára, különösen keresztény emberképére alapozza keresztény realizmusát. Részben e mély teológiai ismeret különbözteti meg őt realista kortársaitól és a kortárs realisták túlnyomó többségétől.

JEGYZETEK

- ¹ Biztonsági dilemmának nevezik, amikor egy nemzetközi politikai aktor (jellemzően állam), saját biztonságának növelésével egy olyan reakciót vált ki egy másik nemzetközi politikai aktorból (jellemzően államból, államokból), amely végső soron saját biztonságát csökkenti.
- ² Az igazságos háború elméletének kortárs – és a realistáktól jellemzően eltérő – értelmezéséhez jó kiindulópontot nyújt Michael Walter *Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations*, valamint Jefferson Allen McMahan *Killing in War* című könyve.

- ³ Az idealizmus alapfeltételezése itt – Niebuhr szerint – az, hogy a szeretet és a nevelés önmagában is elegendők a társadalmi problémák megoldásához, míg az utópizmus azt a millennialista gondolatot jelenti, miszerint Isten országa megvalósítható a földön.
- ⁴ Bár Niebuhr ódzkodott elhelyezni magát a két gigantikus teológus mellett, amikor Barthot Tertullianushoz, Tillichet pedig Órigenészhez hasonlította, ő bevallotta Ágostonért versenyzett (Fox, 1985: 257.).
- ⁵ Érdekeség, hogy felesége Ursula Niebuhr, aki férje több írásának társszerzője volt, úgyszintén Luthert, Pascalt, Kierkegaardt és Ágostont jelöli meg, mint fontos és meghatározó szerzőket Niebuhr gondolkodásában és írásaiban. Annyit még megemlít Ursula Niebuhr, hogy a nyugati tradíciót alakító gondolkodók közül „valószínűleg Szent Ágoston volt a kedvence” (Niebuhr, 1991: 3.).
- ⁶ Ez összesen tizenegy monografikus jellegű könyvet, hat Niebuhr által szerkesztett esszégyűjteményt, valamint három, további szerző által összeállított Niebuhr-gyűjteményt jelent (Niebuhr, 1960; 1967; 1986).

IRODALOM

- Bacevich, Andrew J. (2015): Prophets and Poseurs: Niebuhr and Our Times. *World Affairs*, Vol. 178., No. 3., 29–42. pp. <https://doi.org/10.3200/wafs.170.3.24-37>.
- Bell, Duncan (2009): Introduction: Under and Empty Sky – Realism and Political Theory. In: Duncan Bell (ed.), *Political Thought and International Relations*. New York: Oxford University Press. 1–26.
- Bennett, John Coleman (1941): *Christian Realism*. New York, Charles Scribner’s Sons.
- Bogárdi Szabó István (1998): Egy XX. századi keresztény realista. *Századvég*, Vol. 8, 85–98.
- Carnahan, Kevin (2007): *Sin, Guilt, Justice and War: Paul Ramsey and Reinhold Niebuhr on the Moral Framework for Just War Thought*. Southern Methodist University.
- Castellin, Luca G. (2014): The Realist of Distances: Reinhold Niebuhr and the „Great Debates” in IR. *Open Journal of Political Science*, 31–38. <https://doi.org/10.4236/ojps.2014.41005>
- Charles, Lemert (2011): *Why Niebuhr Matters*. New Haven and London, Yale University Press.
- Davies, David R. (1948): *Reinhold Niebuhr: A Prophet From America*. London, James Clarke.
- Elshtain, Jean Bethke (2003): Why Augustine? Why Now? *Catholic University Law Review*, Vol. 52/2, 283–300.
- Elshtain, Jean Bethke (2006): Augustine. In: Peter Scott–William T. Cavanaugh (eds.): *The Blackwell Companion to Political Theology*. Blackwell Publishing.
- Epp, Roger (1991): The Augustinian Moment in International Politics. *International politics research papers*, No. 10, Aberystwyth: Dept. of International Politics, University College of Wales.
- Fox, Richard Wightman (1985): *Reinhold Niebuhr. A Biography*. Cornell University Press.
- Gilkey, Langdon (2001): *On Niebuhr: A Theological Study*. University of Chicago Press.
- Hauerwas, Stanley (2001): *With the Grain of the Universe*. Brazos Press.
- Jones, Charles A. (2003): Christian Realism and the Foundations of the English School. *International Relations*, Vol. 17, No. 3, 371–387. <https://doi.org/10.1177/00471178030173007>.
- Julian, Liam (2009): Niebuhr and Obama. *Policy Review*, April–May, 19–33. <https://www.hoover.org/research/niebuhr-and-obama>.

- Kroner, Richard (1961): The Historical Roots of Niebuhr's Thought. In: Charles W. Kegley–Robert W. Bretall (eds.): *Reinhold Niebuhr. His Religious, Social and Political Thought*. New York, The Macmillan Company.
- Harries, Richard–Platten, Stephen (eds.) (2010): *Reinhold Niebuhr and Contemporary Politics*. Oxford, Oxford University Press.
- Hartnett, Liane–Ashworth, Lucian (2020): Why read Reinhold Niebuhr Now? *Journal of International Political Theory*, Vol. 17, Iss. 2, 118–122. <https://doi.org/10.1177/1755088220981093>.
- Holder, R. Ward–Josephson, Peter B. (2013): Obama's Niebuhr Problem. *Church History*. Vol. 82, No. 3, 678–687. <https://doi.org/10.1017/S000964071300070X>.
- Liang, Chen (2007): *From a Christian Socialist to a Christian Realist: Reinhold Niebuhr and the Soviet Union, 1930–1945*. National University of Singapore.
- Loriaux, Michael (1992): The realists and Saint Augustine: Skepticism, Psychology, and Moral Action in International Relations Thought. *International Studies Quarterly*, Vol. 36, Iss. 4, 401–420. <https://doi.org/10.2307/2600732>.
- Lovin, Robin W. (1995): *Reinhold Niebuhr and Christian Realism*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Lovin, Robin W. (2000): Christian Realism: A Legacy and its Future. *The Annual of the Society of Christian Ethics*, Vol. 20, 3–18. <https://doi.org/10.5840/asce2000202>.
- Lovin, Robin W. (2007): *Reinhold Niebuhr (Abingdon Pillars of Theology)*. Abingdon Press.
- Lovin, Robin W. (2008): *Christian Realism and the New Realities*. Cambridge University Press.
- Lovin, Robin W. (2009): Christian Realism for the Twenty-First Century. *The Journal of Religious Ethics*, Vol. 37, No. 4, 669–682. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9795.2009.00407.x>.
- Merkley, Paul (1975): *Reinhold Niebuhr. A Political Account*. Montreal and London, McGill–Queen's University Press.
- Molnár Attila Károly (2016): Szent Ágoston: Az idelista realista. In: Szűcs Zoltán Gábor–Gyulai Attila (szerk.): *A hatalom ködében. Bevezetés a realista politikaelméletbe*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- McQueen, Alison (2018): *Political Realism in Apocalyptic Times*. Cambridge University Press.
- Niebuhr, Reinhold (1927): *Does Civilization Need Religion?* New York, The Macmillan Company.
- Niebuhr, Reinhold (1932): *The Contribution of Religion to Social Work*. New York School of Social Work.
- Niebuhr, Reinhold (1934): *Reflections on the End of an Era*. New York, Charles Scribner's Sons.
- Niebuhr, Reinhold (1935): *An Interpretation of Christian Ethics*. Harper & Brothers.
- Niebuhr, Reinhold (1937): *Beyond Tragedy: Essays on the Christian Interpretation of History*. New York, Charles Scribner's Sons.
- Niebuhr, Reinhold (1940): *Christianity and Power Politics*. New York, Charles Scribner's Sons.
- Niebuhr, Reinhold (1944): *The Children of Light and the Children of Darkness*. Charles Scribner's Sons.
- Niebuhr, Reinhold (1946): *Discerning the Signs of the Times: Sermons for Today and Tomorrow*. New York, Charles Scribner's Sons.
- Niebuhr, Reinhold (1949): *Faith and History: A Comparison of Christian and Modern Views of History*. New York, Charles Scribner's Sons.

- Niebuhr, Reinhold (1953): *Christian Realism and Political Problems*. New York, Charles Scribner's Sons.
- Niebuhr, Reinhold (1955): *The Self and the Dramas of History*. Charles Scribner's Sons.
- Niebuhr, Reinhold: (1957): *Leaves from the Notebook of a Tamed Cynic*. Meridian.
- Niebuhr, Reinhold (1960): *Reinhold Niebuhr on Politics*. Edited by Harry R. Davis–Robert C. Good. New York, Charles Scribner's Sons.
- Niebuhr, Reinhold (1961): Intellectual autobiography of Reinhold Niebuhr. In: Charles W. Kegley–Robert W. Bretall (eds.): *Reinhold Niebuhr. His Religious, Social and Political Thought*. New York, The Macmillan Company.
- Niebuhr, Reinhold (1963): *Moral Man and Immoral Society*. London, SCM Press Ltd.
- Niebuhr, Reinhold (1965): *Man's Nature and His Communities*. New York, Charles Scribner's Sons.
- Niebuhr, Reinhold (1966): *An Interview with Reinhold Niebuhr*. Interviewed by Granfield, Patrick. *Commonweal*. <https://www.commonwealmagazine.org/interview-reinhold-niebuhr>.
- Niebuhr, Reinhold (1967): *Love and Justice: Selection from the Shorter Writings of Reinhold Niebuhr*. Cleaveland and New York, Meridian Books.
- Niebuhr, Reinhold (1977): *Young Reinhold Niebuhr. His Early Writings 1911–1933*. Edited by William G. Chrystal. New York, The Pilgrim Press (Kindle Edition).
- Niebuhr, Reinhold (1986): *The Essential Reinhold Niebuhr: Selected Essays and Addresses*. New Haven and London, Yale University Press.
- Niebuhr, Reinhold (1991): *Remembering Reinhold Niebuhr: Letters of Reinhold and Ursula M. Niebuhr*. San Francisco, Harper Collins Publishers.
- Niebuhr, Reinhold (1996): *The Nature and the Destiny of Man. A Christian Interpretation*. Westminster John Knox Press.
- Niebuhr, Reinhold (2008): *The Irony of the American History*. University of Chicago Press.
- Paispais, Vassilios (2016): Overcoming 'Gnosticism'? Realism as political theology. *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 29, No. 4, 1603–1623. <https://doi.org/10.1080/09557571.2014.978265>.
- Paispais, Vassilios (2020): Reinhold Niebuhr and the Christian realist pendulum. *Journal of International Political Theory*, Vol. 17, Iss. 2, 1–18. <https://doi.org/10.1177/1755088220979001>.
- Pappas, Robert Paul (2014): *Just War, unjust consequences. A comparative analysis of the Christian realist tradition in St. Augustine and Reinhold Niebuhr with U.S. foreign policy in Iraq*. University of Pretoria, The Department of Christian Ethics.
- Patterson, Eric (2003): *The Christian Realists: Reassessing the Contributions of Niebuhr and His Contemporaries*. Indiana University, University Press of America.
- Patterson, Eric (2008): Christianity and Power Politics: Themes and Issues. In: Eric Patterson (ed.): *Christianity and Power Politics Today*. United States of America, Palgrave Macmillan. 1–19. https://doi.org/10.1057/9780230610538_1
- Pavliscek, Keith (2008): Reinhold Niebuhr, Christian Realism, and Just War Theory. In: Eric Patterson (ed.) *Christianity and Power Politics Today*. United States of America, Palgrave Macmillan. 53–71. https://doi.org/10.1057/9780230610538_3.
- Rasmussen, Larry (2005): Was Reinhold Niebuhr Wrong about Socialism? *Political Theology*, Vo. 6, Iss. 4, 429–457. <https://doi.org/10.1558/poth.v6i4.429>.

- Rhodes, Joseph–Hlavacik, Mark (2015): Imagining Moral Presidential Speech: Barack Obama’s Niebuhrian Nobel. *Rhetoric & Public Affairs*, Vol. 18, No. 3, 471–504. <https://doi.org/10.14321/rhetpublaffa.18.3.0471>.
- Rice, Daniel (2013): *Reinhold Niebuhr and His Circle of Influence*. New York, Cambridge University Press.
- Shinn, Robert L. (1982): Theological Ethics: Retrospect and Prospect. In: Edward Le Roy Long, Jr.–Robert T. Handy (eds.): *Theology and Church in Time of Change: Essays in Honor of John Coleman Bennett*. Philadelphia, Westminster Press.
- Tsonchev, Tsoncho (2018): *The Christian Realist Perspective: The Political Theology of Augustine, Thomas Aquinas, and Reinhold Niebuhr: Essays in Political Theology and Christian Realism*. Montreal, The Montreal Review E-Publishing.
- Weithman, Paul (2001): Augustine’s political philosophy. In: Eleonore Stump–Norman Kretzmann (eds.): *The Cambridge Companion to Augustine*. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CCOL0521650186.017>.

RECENZÍÓ

Horváth Attila

Zárt pártrendszerek, nyitott kérdések

Franczel Richárd

Kukorelli István – a szabadságszerető tetthazafi

ZÁRT PÁRTRENDSZEREK, NYITOTT KÉRDÉSEK

Horváth Attila

(Nemzeti Közszerológati Egyetem

Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar)

A recenzio beérkezett: 2022. április 20., véglegesítés: 2022. április 22.

(Fernando Casal Bértoa–Zsolt Enyedi: Party System Closure: Party Alliances, Government Alternatives, and Democracy in Europe. Oxford University Press, Oxford, 2021, 306 oldal)

Bár az elmúlt évtizedekben számos kihívás érte a pártokat, a modern képviselői demokráciák napjainkban sem képzelhetőek el pártok nélkül, ahogyan a pártokon alapuló kormányoknak is csak kivételesen, többnyire rendkívüli helyzetekben van alternatívája. Egy adott ország pártjai ugyanakkor soha nem légtüres térben, egymástól elszigetelten működnek, hanem évtizedek, évszázadok alatt a legkülönbözőbb – időnként természetesen átalakuló – kapcsolatokat építették ki egymással, amely a tartós szövetségi viszonytól a kéréllhetetlen ellenfél státuszáig terjedhet. Fernando Casal Bértoa és Enyedi Zsolt munkája a pártok interakcióinak mintázatát használja kiindulópontul, és arra keresi a választ, hogy az elmúlt mintegy 170 évben milyen tényezők befolyásolták a pártrendszer stabilitását. A kötet természetesen nem előzmények nélküli, ugyanis a két szerző több mint egy évtizede publikál közösen is a pártrendszer intézményesülésének témakörében. Már előjáróban le kell szögezni, hogy Európa egyik legrangosabb kiadójánál, az Oxford University Pressnél megjelent könyv sok szempontból (különösen a módszertanát, a vizsgálati időtávot és az összehasonlított politikai rendszerek körét tekintve) példátlan vállalkozás, amely alaposan árnyalja a pártrendszer evolúciójáról kialakított – gyakran felszínes – képet, és számos fontos, értékes és érdekes adalékkal gazdagítja a pártrendszerre irányuló tudományos diskurzust.

Amint már említettem, a kötet kiindulópontját a pártok kapcsolatrendszerre jelenti. Az 1. fejezet fókuszában ennek megfelelően a pártközi kapcsolatok (*inter-party relations*) állnak, miközben a szerzők arra mutatnak rá, hogy a pártrendszer vizsgálata során hajlamosak vagyunk a versengésre helyezni a hangsúlyt, csak hogy a pártok interakcióinak szerves részét képezi az együttműködés is. A rivális pártok közötti kooperáció – amely számos különböző

formát ölthet a közös listás indulástól kezdve az egymás javára történő viszszalépésen át a közös kormányzásig – jelentőségét kiemelendő, a szerzők úgy vélik, hogy a pártpolitika gyakran egyfajta kollektív vállalkozásra emlékeztet, ugyanis a pártoknak számos esetben harmonizálniuk kell a tevékenységüket a céljaik elérése érdekében. Casal Bértoa és Enyedi ugyan elismeri, hogy bőséggel akadnak a pártok együttműködésére fókuszáló politikatudományi munkák, azonban álláspontjuk szerint ezek egyrészt nem törekednek egy magyarázó modell kifejlesztésére, másrészt pedig nem integrálják a pártok együttműködési mintázatairól szóló megfigyeléseket a pártrendszerek intézményesültségéről és változásáról szóló tudományos diszkussziókba.

Az 1. fejezet ezt követően két, a kötet szempontjából meghatározó fontosságú fogalom, a *blokk* és a *pólus* lehatárolását és definícióját végzi el, majd a pártrendszer intézményesülésének (*party system institutionalization*) fogalmát körvonalazzák a szerzők, rámutatva arra, hogy a sztenderd indikátorok figyelmen kívül hagyják a pártok interakcióit, mint a pártrendszerek tanulmányozásának legfontosabb aspektusát, így itt egy új koncepcióra van szükség a továbblépéshez. A kiindulópontot Peter Mairnek a 1990-es évek második felében kidolgozott, majd folyamatosan továbbfejlesztett és pontosított teóriája képezi. A recenzió tárgyát képező kötet vizsgálati aspektusainak és eredményeinek megértéséhez mindenképpen szükséges alaposabban felvázolni, mit is jelent a könyv címében is szereplő zártság (*closure*). Mair a pártok közötti – elsődlegesen a kormányra kerülés érdekében folytatott – versenynek két alapvető formáját különböztette meg, a zártat és a nyitottat. A két típusú versenyt három indikátor mentén vizsgálta:

- a. A *kormányváltás jellegénél* (*alternation in government*) az számít, hogy amennyiben egy új kormány lép hivatalba, a korábbi kormánypártok mindegyike lecserélődik (tehát egy teljesen új összetételű kabinet kerül hatalomra), vagy pedig a cserélődés csak részleges (azaz egyes párt vagy pártok egy megváltozott pártösszetételű kormányban folytathatják a kormányzást). A harmadik lehetőség természetesen az, amikor az új kormány teljes egészében változatlan pártösszetételű. Mair szerint az első és a harmadik eset a zárt struktúrájú versenyre jellemző, míg a részleges kormányváltás a nyitottra.
- b. A *kormányzati formulák* (*formula*) indikátora azt mutatja meg, hogy a kormányzást inkább az ismétlődő pártösszetételű kormányok (beleértve az egypárti és a koalíciós kabineteket is) váltakozása jellemzi, vagy pedig folyamatosan újabb és újabb összetételű kormányok váltogatják egymást. A visszatérő koalíciós alternatívák a verseny zártságát mutatják, az innovatív megoldások viszont a nyitott verseny sajátosságai.
- c. A *kormányra jutás lehetősége* (*access to government*) egyes pártrendszerekben csak meghatározott pártok privilégiuma, másokban azonban lényegében valamennyi párt – beleértve a parlamentben újonnan megjelenő

pártokat is – előtt nyitva áll a kormányzati szerepvállalás. A zárt struktúrájú versenyt a kormányzati pozícióhoz való korlátozott hozzáférés jellemzi, míg a nyitottban bármelyik formációból lehet kormánypárt.

A fentiek alapján az ideáltipikus zárt struktúrájú versenyben a kormányváltások vagy teljesek vagy pedig egyáltalán nem érintik a kormány összetételét; jellemzőek a „bevett”, ismétlődő kormányzati formulák; a kormányzás pedig csak meghatározott pártok privilégiuma. Ezzel szemben nyitott a verseny mintázata, ha a kormányváltások (főként) részlegesek; a koalíciós alternatívákat nem a megszokottság jellemzi; a kormányzásból pedig egyetlen párt sincs kizárva. Az elmélet egy további fontos jellegzetességeként értékelhető, hogy Mair a verseny mintázatát a kiszámíthatóság („megjósolhatóság”) dimenziójában is elhelyezte. A zárt struktúrájú versenyhez a szerző a kiszámíthatóságot társította (kiforrott kormányzati alternatívák és együttműködési hajlandóságok), míg a nyitott struktúrájú versenyt értelemszerűen főként a kiszámíthatatlanság jellemzi (innovatív koalíciók, bármely párt kormányra kerülhet stb.)

A 2. fejezet tisztázza a vizsgálatok idő- és térbeliségét, valamint az előbbi koncepció (zárt/nyitott pártrendszerek) operacionalizálását végzi el. Ami a vizsgálatok időbeli dimenzióját illeti, a kötet nem kevesebb, mint 171 évet ölel át, ugyanis 1848-tól egészen 2019-ig (néhány országnál 2020-ig) követi nyomon a kormányok összetételét. Ebből az is következik, hogy több, már korábban megszűnt politikai rendszer (pl. a két világháború közötti Csehszlovákia) is az elemzések tárgyát képezi, vagyis a vizsgálatok több politikai rendszerre terjednek ki, mint ahányan országra. (Így pl. a weimari és a II. világháború utáni Németország két politikai rendszerrel is képviselteti magát, Spanyolország és Törökország pedig „triplán” szerepel az adatbázisban.) A kötet térbeli fókusza Európa, méghozzá a legtágabb földrajzi határokat alapul véve, „Izlandtól Örményorszáig, Portugáliától Oroszorszáig” (27. oldal).

Az adatbázisba való bekerülésnek két további kritériuma is volt: egyrészt az adott politikai rendszernek demokratikusnak kell(ett) lennie (ennek indikátorait megfelelő módon specifikálják a szerzők), másrészt pedig csak azok a kormányok lettek számításba véve, amelyek a parlamenti erőviszonyokra tekintettel lettek megalakítva (tehát a kizárólag az államfő döntésén alapuló kormányokat nem vették figyelembe a szerzők). A vizsgálatok összességében 171 évet, 48 országot, 65 (részben történelmi) politikai rendszert, 740 parlamenti választást és 1347 kormányalakítást fognak át.

A zártság operacionalizációja során a szerzőknek arra a kérdésre kellett világos választ adniuk, hogy hogyan lehet a pártrendszerek zártságát (vagy a folyamat dinamikáját megragadva: záródását) kvantitatív módon mérhetővé tenni. A számítások alapját a miniszteri posztok kormánypártok közötti eloszlása, illetve az ebben bekövetkező változások képezik. A módszert röviden úgy lehet összefoglalni, hogy minden kormányváltás mindhárom fenti szempont

szerint értékelésre került egy 0–100-as skálán, és a három indikátor átlaga adja ki az adott kormányváltás értékét.* (A pontszámok évente kerülnek megállapításra, azaz ha egy adott évben nem változik a kormány összetétele, úgy ez az év 100-as pontszámot kap.) Minél magasabb ez a szám, annál inkább teljesülnek a zárt struktúrájú verseny kritériumai és *vice versa*. Mindezek alapján elmondható, hogy a kötet megközelítésében a pártrendszer intézményesülése lényegében a verseny záródását jelenti.

A 3. fejezet a jelenleg is működő politikai rendszereket tekinti át, rangsorolva és csoportosítva őket, valamint országonként röviden felvázolva a politikai fejlődés kontextusát. Érdekeséggént: a szerzők számítása alapján a svájci pártrendszer érte el a legmagasabb intézményesültségi szintet (Svájcot Málta és az Egyesült Királyság követi), míg a skála másik végpontján Lettországot találjuk. A több évtizedes – esetenként évszázados – időtáv markánsan eltérő fejlődési íveket produkált, amelyeket a kötet grafikusán is ábrázol. A szerzők a vizsgált pártrendszereket hat különböző csoportba sorolták – így pl. megkülönböztették a „folyamatosan stabilizálódó” mintázatot (pl. Norvégia, Egyesült Királyság, Izland, Magyarország), az „érés és hanyatlás” képletét (pl. Írország, Ausztria, Spanyolország) vagy a folyamatos hullámzásokat mutató „*stop and go*” jellegű evolúciót (pl. Olaszország, Románia, Csehország). A két szerző összességében azt a következtetést vonja le, hogy a jelenleg is működő politikai rendszerek többségét egyfajta lineáris fejlődési ív jellemzi, amelynek köszönhetően a pártrendszer intézményesültsége magas szintet ért el. A fejezet ezt követően azt is felvázolja, hogy a vizsgált pártrendszerekben miként írható le a pártok versenyének struktúrája. E szerint a kétblokk-rendszer a leggyakoribb felállás, amelyet a sokpólusú, a 2+1-es és a hárompólusú struktúra követ.

Amint előbb utaltam rá, a kötet tág teret szentel a már megszűnt politikai rendszereknek is. A 4. fejezet ezeket a történelmi rendszereket tárgyalja, követve a 3. fejezet elemzési szempontjait. A kiindulópontul szolgáló kérdés itt a következő: vajon ez a 24 pártrendszer mennyiben tér el a jelenleg is működő rendszerektől? Az adatok egyrészt arra mutatnak rá, hogy a kéttucat történelmi rendszer közül csak egyről, az 1. világháború előtti Görögországról mondható el, hogy a pártrendszer intézményesültsége magas szintet ért el. (A skála másik végpontján a második francia köztársaságot találjuk.) Másrészt az is

* Egy példával megvilágítva: Magyarországon az 1998-as kormányváltás a következő módon írható le:

- kormányváltás jellege: 100 (ugyanis a kormánypártok teljesen lecserélődtek)
- koalíciós alternatíva: 27,8 (ugyanis a Fidesz–FKgP–MDF-koalíció leginkább az 1990-es MDF–FKgP–KDNP-koalícióra hasonlított, de csak 27,8%-ban, ugyanis a többi miniszteri posztot a Fidesz kapta meg)
- kormányra jutás lehetősége: 27,8 (hiszen a már korábban is kormányzó pártok [FKgP, MDF] a tárcák 27,8%-át kapták meg)

A fentiek alapján ez a kormányváltás 51,9-del került számításba véve. (A fentiek alapján könnyen belátható, hogy a 2002-es kormányváltás viszont mindhárom dimenzióban 100 pontot kapott.)

kirajzolódott, hogy ezen megszűnt rendszerek többsége meglehetősen komplex struktúra volt, és kevesebb mint harmadukat jellemezte az egyszerű bipoláris verseny.

Az 5. fejezetet a komparatív szempontok uralják, elsősorban azt kutatva, hogy a vizsgált időszakban mikor, milyen trendeket lehetett felrajzolni. A fejezet egyik fontos eredménye annak igazolása, hogy a II. világháborút követő évtizedek hozták magukkal a leginkább kiszámítható versenyt. Ezzel szemben a 2010-es évek csökkenést eredményeztek a pártrendszer intézményesültségét mutató indikátor értékében. A pártrendszerek típusának és az intézményesültségi szintnek az összevetése során pedig az nyert bizonyítást, hogy a nagykoalíciós felállás eredményezi a legmagasabb pontszámokat, amit a kétpártrendszer és a kétblokk-rendszer követ. Nem meglepő módon a sokpólusú versennyel leírható politikai rendszerekben regisztráltuk a legalacsonyabb pontszámokat.

A 6–9. fejezet azokat a faktorokat veszi számba, amely a szerzők szerint a leginkább hozzájárulnak a pártrendszerek záródásához, vagyis a demokratizálódás óta eltelt időt, a pártok intézményesülését, a fragmentációt és a polarizációt. A pártrendszerek intézményesülésének időbeli dimenziójával foglalkozó 6. fejezet igazolja, hogy egy pártrendszer életkora és intézményesültsége között erős pozitív összefüggés mutatható ki (különösen látványos ez az összefüggés Svájc, Norvégia, Dánia vagy az Egyesült Királyság esetén). Ezen kívül az is kirajzolódott, hogy a legutóbbi demokratizálódási hullámban született pártrendszerek különösen nyitottnak minősülnek (lásd pl. Koszovót, Moldovát és a balti államokat). Ebből azonban nem következik az, hogy ha egy pártrendszer „kellően régen” keletkezett, akkor biztosan magasabb intézményesültségi szintet ért el. Amint a szerzők kiemelik, a két világháború között született pártrendszerek soha nem értek el igazán magas intézményesültségi szintet. A fejezetből az is kiderül, hogy pártrendszerek dekonstruálódására utaló jelenségek jobbra csak a választási eredményekben – mindenekelőtt a magasabb választói illékonyságban – jelentkeznek, a kormányalakítási mintázatokban viszont alig van nyoma a változásoknak. A szerzők azt is igazolják, hogy a választói illékonyság és a pártrendszerek záródása két összefüggő, de mégiscsak különböző jelenség, ráadásul a két folyamat dinamikája is eltér Európában.

A 7. fejezet az egyes pártok (tehát nem a pártrendszer) intézményesülésével foglalkozik.

A szerzők abból indulnak ki, hogy „az egész több, mint a részek összessége”, és ebből adódóan az egyes pártok karaktere nem árul el sokat a pártok versenyének struktúrájáról. A fejezet meggyőzően érvel amellet, hogy a pártok intézményesülése és a pártrendszer intézményesülése nem okvetlenül jár együtt, ráadásul a szakirodalomban eltérő álláspontok vannak arra, hogy a két jelenség közül melyik idézi elő a másikat.

A szerzők megállapították, hogy a pártok intézményesülését tekintve a II. világháború utáni, az 1989-es rendszerváltásokig tartó időszak volt az európai pártok aranykora. A pártok átlagos életkora ugyan csak kis mértékben csökkent az utóbbi évtizedekben, viszont a pártok társadalmi beágyazottsága egészen látványosan visszaesett. Még ezen eredmények birtokában is meglepőnek tűnhet az az állítás, hogy a pártok intézményesültsége napjainkban majdnem annyira alacsony, mint a tömegpártok előtti évtizedekben. A kirajzolódó regionális mintázatok is figyelemre méltóak: amikor a nyugat-európai pártok hanyatlásnak indultak, a dél-európai pártok szervezeti szempontból akkor indultak erősödésnek. A pártok intézményesülési folyamatában több visszaesés is kimutatható, különösen az 1920-as, az 1970-es, a 2000-es és leginkább a 2010-es években.

„A méret számít” – szögezi le a 8. fejezet címe. A szerzők ezzel arra utalnak, hogy a pártok számára, azaz a pártrendszer fragmentációjára régóta hajlamosak úgy tekinteni a pártrendszerek kutatói, mint egy olyan faktorra, amely alapvetően meghatározza a pártok versenyének kiszámíthatóságát, a kormányok tartósságát és általában a pártrendszer konszolidációját. Az összefüggés triviálisnak tűnik: minél több párt van a rendszerben, annál komplexebb a pártok interakciója, annál ingatagabbak a kormányok stb. A kötet viszont igyekszik árnyalni ezt a képet, hangsúlyozva, hogy a fragmentáció önmagában nem megfelelő fokmérője a pártrendszer intézményesültségének. De vajon milyen összefüggés mutatható ki a pártrendszerek fragmentációja és zártsága között?

A szerzők a számításokhoz a pártok effektív számát alkalmazták, amely a politikatudomány egyik legismertebb indikátora, és viszonylag könnyen interpretálható módon mutatja be az erőviszonyok megoszlását a parlamenteken belül. Az adatokat böngészve megállapítható, hogy a vizsgált időszakban a két világháború közötti Csehszlovákia produkálta a legfragmentáltabb rendszert (a pártok effektív száma meghaladta a 10-et), míg a II. világháború utáni Törökország pártrendszere minősült a legkoncentráltabbnak (a pártok effektív száma itt csak 1,3 volt). Ami a regionális különbségeket illeti, a legkoncentráltabb pártrendszereket (Georgia és Magyarország a kivétel) Nyugat-Európában találjuk, míg a legfragmentáltabb rendszereket – Belgium, Hollandia és Finnország kivételével – keleten kell keresni. Szintén érdekes az a megállapítás, miszerint míg a 10 legkoncentráltabb rendszer fele a mai napig működik, addig a 10 legfragmentáltabb rendszer közül csak egyetlen (a rendszerváltás utáni Lettország) működik napjainkban is.

Az évtizedenkénti átlagokat mutató grafikonból az olvasható ki, hogy a fragmentáció messze az 1920-as és '30-as években volt a legmagasabb, majd az 1990-es évekre ismét emelkedett. (Hangsúlyozandó ugyanakkor, hogy az adatokat értelemszerűen nagyban meghatározza a vizsgálatba bevont országok köre, amely viszont folyamatosan változott.) Ehhez kapcsolódóan különösen izgalmas volt azzal szembesülni, hogy a 2000-es évek óta a nyugat-európai

pártrendszerekben összességében nőtt a fragmentáció és csökkent a zártság, míg a térségünkben csökkent a fragmentáció és összességében zártabbá váltak a pártrendszerek. Rátérve a fragmentáció és a pártrendszerek intézményesülése közötti összefüggésre, az eredményekből az rajzolódott ki, hogy mindössze két olyan évtized (az 1930-as és a 2010-es évek) akadt, amikor a pártrendszer fragmentációja és záródása egyaránt emelkedést mutatott; a többi időszakban a két mutató ellentétes irányú fejlődést produkált. Ennek ellenére a szerzők arra a következtetésre jutottak, hogy a korrelációs együttható csak egy mérsékelt, és semmiképpen sem determinisztikus kapcsolatra utal.

A pártrendszerek záródását meghatározó faktorok közül negyedikként a polarizációt tárgyalja a kötet (9. fejezet). Amint az közismert, a polarizáció elsősorban a pártok közötti ideológiai különbségekre fókuszál, és többnyire térbeli távolságként tekintünk rá: minél nagyobb két párt között az ideológiai különbség, annál messzebb esnek egymástól ezen a fiktív egyenesen. A szerzők felhívják a figyelmet, a szakirodalomban távolról sem egységes a polarizáció és a pártrendszerek intézményesülése közötti kapcsolat megítélése. Számos kutató úgy érvel, hogy a polarizáció elősegíti a stabilitást és a kiszámíthatóságot, ugyanis ilyenkor a pártpreferenciák megváltoztatásának erősebbek a pszichológiai akadályai, ráadásul az ideológiai alapon elkülönülő blokkok is a zárt struktúrájú verseny irányába hatnak. A másik álláspont ezzel szemben abból indul ki, hogy a polarizáció aláássa annak lehetőségét, hogy a pártok közös nevezőre jussanak, és ha jelentős a rendszerellenes pártok súlya, úgy a *mainstream* pártok mindent megtesznek, hogy megőrizzék kormányzati hatalmukat – ez utóbbi gyakran jelent változatos összetételű kormányokat, technokrata kormányokat stb.

A vizsgálatokat természetesen ezúttal is megelőzte az operacionalizáció: a szerzők az adathiányból fakadó nehézségek miatt elvetették a hagyományos, térbeli távolság alapján kalkulált polarizációs indexet, és helyette azokat a pártokat (illetve a szavazatarányukat) vették alapul, amelyek az adott időszakban rendszerellenesnek voltak minősíthetőek (*parties that are opposed to the political establishment*). Az évtizedenként átlagolt adatok azt mutatják, hogy míg az 1900-as és az 1950-es évek között hullámzott az indikátor értéke, addig az 1960-as évektől folyamatosan emelkedett, és a 2010-es években már a szavazatok körülbelül 19%-a ment rendszerellenes pártokra. A szerzők azt is megvizsgálták, hogy mely pártrendszertípusokat jellemzi leginkább a polarizáció – az eredmények alapján messze az ún. centrum orientált (*centre-based*) pártrendszerekben a legmagasabb a polarizáció, amelyet a tripoláris, majd a multipoláris rendszerek követnek. A skála másik végén a kétpártrendszereket találjuk. Ami a polarizáció és a pártrendszerek záródásának kapcsolatát illeti, egy mérsékelt negatív korrelációról beszélhetünk, ami leginkább azzal magyarázható, hogy a rendszerellenes pártokra eső magas szavazatarány gyakran jár együtt a részleges kormányváltással.

A 10. fejezet már az összegzés igényével íródott, ugyanis arra a kérdésre keresi a választ, hogy a 6–9. fejezetben vizsgált négy változó – az idő, a pártok intézményesülése, a fragmentáció és a polarizáció – együttesen mennyiben magyarázza meg a pártrendszerek záródását. A szerzők ugyanakkor tágítják a vizsgálati horizontot, hiszen a GDP-t, az alkotmányos rendszer jellegét, a választási rendszert, valamint a választói illékonyságot is az elemzés körébe vonják. A legfontosabb következtetésük az, hogy önmagában egyik faktor sem elegendő, de nem is nélkülözhetetlen a zárt pártrendszerek kiépüléséhez, viszont a pártok magas szintű intézményesültsége, a demokratizálódás óta eltelt idő és az alacsony fragmentáció zárt pártrendszert eredményez. A regresszióanalízis arra világított rá, hogy a pártrendszer zártsága erősen összefügg a politikai környezet jellegével: a zártság az esetek háromnegyedében megmagyarázható volt az előbbi négy változó segítségével. Az eredmények alapján a legnagyobb magyarázó erejű faktor az idő, amelyet a pártok intézményesültsége, a fragmentáció és a polarizáció követ.

A fejezet arra is vállalkozik, hogy megrajzolja a pártrendszerek intézményesülésének „okási láncolatát”, amely „ideális” esetben a következő: demokrácia megszilárdulása → pártok intézményesülése → pártrendszer koncentrációja → rendszerellenes pártok visszaszorulása → zárt pártrendszer. Ezt a feltételezést alátámasztandó, a szerzők három esettanulmánnyal egészítik ki a vizsgálataikat, felvázolva a II. világháború előtti és utáni Németország, a Franco előtti és utáni Spanyolország, valamint a rendszerváltás utáni Magyarország pártrendszerének evolúcióját.

A 11. fejezet azt vizsgálja, hogy a pártrendszerek záródásának milyen következményei vannak a demokráciák túlélési képességére és egyáltalán a demokrácia minőségére. Az összefüggés megítélése közel sem egységes a szakirodalomban: bár a szerzők többsége egy pozitív kapcsolatot vizionál a pártrendszerek intézményesültségi foka és a demokrácia tartóssága között, ezzel ellentétes vélemények is bőséggel akadnak. Ennek megfelelően a fejezet külön-külön foglalkozik „a zártság mint a demokrácia garanciája” és „a zártság mint a demokráciára leselkedő veszély” gondolatkörrel. A kötet számos összehasonlító módszert alkalmazva arra a következtetésre jut, hogy erős pozitív kapcsolat van a pártrendszerek zártsága és a demokrácia túlélési képessége között; sőt, a pártrendszer magas szintű zártsága önmagában elegendő feltétel lehet a demokratikus rendszerek fennmaradásához. A szerzők ugyanakkor arra is rámutatnak, hogy a zártság nem okvetlenül szükséges a demokrácia túléléséhez, hiszen arra is akad példa, hogy úgy marad meg egy politikai rendszer demokratikussága, hogy a pártok kapcsolatrendszere viszonylag kiforratlannak bizonyul.

A pártrendszerek zártsága és a demokrácia minősége közötti összefüggés viszont jóval komplikáltabb, ugyanis a gazdasági fejlettség is meghatározó: alacsonyabb gazdasági fejlettség esetén az összefüggés negatív, míg a fejlet-

tebb országok esetében pozitív. Különösen figyelemreméltó, hogy a szerzők következtetése értelmében egyes kelet-közép- és kelet-európai országokban (pl. Albánia, Georgia, Magyarország) a magas szintű zártságot mutató pártrendszerek alacsonyabb minőségű demokráciával járnak együtt. „Alacsony gazdasági fejlettség esetén, illetve a posztkommunista világban és a szegény országokban a pártrendszer magas intézményesültségi foka káros lehet a demokrácia egészséges működése szempontjából” – olvashatjuk a kötet egyik leginkább gondolatébresztő megállapítását (265. oldal).

A kötet végére érve jelen recenzió szerzőjére három szempontból gyakorolt különösen erős hatást Fernando Casal Bértoa és Enyedi Zsolt munkája. Egyrészt kivételes következetességgel és alaposággal tesznek eleget a konceptualizálás és operacionalizálás követelményeinek, és a pártrendszerek indikátorait közelebből nem ismerő olvasó számára is érthető és meggyőző módon vázolják fel, hogy mit mivel, hogyan és miért lehet mérni, illetve mire nem alkalmasak az egyes indikátorok. Másrészt figyelemreméltó az időben és térben is szokatlanul széles vizsgálati horizont: azzal, hogy a szerzők a XIX. század közepéig „visszakanyarodnak”, nem túlzás azt állítani, hogy a pártrendszerek születésétől indítják az elemzéseket. Páratlanul impozáns az az adatbázis, amelyben a III. Napóleon alatti kabinetek éppen úgy szerepelnek, mint a két világháború közötti Csehszlovákia kormányai vagy a 2020. februárban megalakult spanyol kormány. Harmadrészt a kötet értékét nagyban növelik a komplex összehasonlítások, amelyek – többek között – korszakonként és régióként számos indikátor alapján vetik össze a pártrendszereket. A szerzők maximálisan kihasználják, hogy az általuk alkalmazott operacionalizációnak köszönhetően a legkülönbözőbb pártrendszerek vethetők komparatív vizsgálatok alá, miközben statisztikai módszerekkel látványos összefüggésekre (vagy éppen azok hiányára) mutatnak rá a pártrendszerek fejlődése kapcsán. Ezek részben megerősítik, részben viszont cáfolják (vagy legalábbis árnyalják) a korábbi – nemegyszer axiómaként kezelt – tételeket.

Összességében elmondható, hogy a kötet egy vállalkozó szellemű, rendkívül innovatív, a komparatív szempontot mindvégig szem előtt tartó munka, amely jelentősen gazdagítja a pártrendszerek fejlődésére vonatkozó, különösen a pártrendszerek intézményesültségét elősegítő vagy éppen gátló tényezőkkel kapcsolatos ismereteinket. Mindez azonban természetesen nem jelenti azt, hogy ne maradnának megválaszolandó kérdések: amint arra a könyv záróbekezdésében a szerzők is utalnak, egyrészt a modell Európán kívüli alkalmazhatósága egyelőre kérdéses. Másrészt további, a kötet által nem érintett vizsgálati szempontok mentén is elemezhető a pártrendszerek intézményesülése – így pl. a választási részvétel, a korrupció, a patronázsrendszer, a képviselés és az elszámoltathatóság tekinthető olyan faktornak, amely összefüggésben lehet a pártrendszerek záródási dinamikájával. Ezen kérdések megválaszolása azonban már egy másik könyv feladata lesz.

KUKORELLI ISTVÁN – A SZABADSÁGSZERETŐ TETTHAZAFI

Franczel Richárd
(ELTE ÁJK Politikatudományi Intézet)

A recenzió beérkezett: 2022. február 16., véglegesítve: 2022. május 4.

(Kukorelli István: Három István, három nemzeti ünnep, három példakép. Budapest, Méry Ratio, 2021. 228. oldal)

„A mai rohanó, civakodó közéleti világban példaképként áll mindannyiunk előtt egy olyan személyiség, aki körül nincsen semmilyen indulatosság, akinek minden tette, gesztusa szeretetből és megértésből fakad, s mindez kifinomult méltósággal és magasan intelligens humorral egészül ki. Nem találkoztam még olyan emberrel az egyetemen, aki ne szeretné Kukorelli Istvánt.”
(Vincze, 2021)

Az idézett sorok 2021 márciusában, a Bibó István Szakkollégium tagja, Vincze Balázs által jelen írás szerzőjével készített interjú során hangzottak el. Talán nem túl elegáns, s egyúttal a hízélgés látszatát is kelti, ha Kukorelli István: *Három István, három nemzeti ünnep, három példakép* címet viselő, 2021-ben megjelent könyvéről készített recenziót e sorok szerzője egy saját interjúból vett, a szerzőt méltató idézettel kezdi. A rendhagyó felvezetés indoka, hogy Kukorelli István bármely művéről szakmai értelemben is nehéz anélkül megnyilvánulni, hogy az ember ne fejezné ki nagyrabecsülését e páratlan életmű és személyiség előtt. Az idézett sorok kétségtelenül hitelesen tükrözik a kötet szerzője iránti elköteleződést, amit e recenzió megírására történő megtisztelő felkérés után elvárható tárgyilagosság követelménye sem változtat meg. Nem véletlen, hogy ezt a tiszteletnyilvánítást a szóban forgó könyvről készített másik recenzió (Kiss–Burján, 2021: 156.) szerzői sem tudták elkerülni, hiszen – idézve és folytatva a vizsgált könyv bevezetőjének első mondatát – már első mondatukban így fogalmaznak: „»Vannak emberek, akikre életünk során felnézünk, leginkább példaképeinkre.« Számunkra ilyen Kukorelli István...”, akit néhány

sorral lejjebb „szeretett Tanárnak” neveznek, az írásukat pedig ugyancsak átjárja a tisztelet kifejezésének nélkülözhetetlen igénye. Ez alól egy másik, Schanda Balázs által írt könyvismertetés (Schanda, 2021: 321.) sem jelent kivételt, hiszen a szerző a „magyar közjog sokak által szeretett alakjáról” beszél, aktuális művét pedig „kedves alkotásnak” nevezi és – többek között – a „lélekemelő” jelzővel illeti.

Miként Kukorelli István a magyar közjogban, közéletben kifejtett, el nem évülő érdemeivel, úgy a könyvében említett három példakép magyar politikai gondolkodásra gyakorolt kiemelkedő hatásával is nehéz lenne vitatkozni. Ugyanis nemcsak Kukorelli István személye, hanem aktuálisan feldolgozott témái is azon manapság meglehetősen ritka területek közé tartoznak, amelyeket széles közmegegyezés övez. Természetesen a vizsgált aktorok magyar történelemben betöltött szerepe, politikai megnyilvánulásai, tettei bármikor tudományos vita tárgyát képezhetik, de gondolkodásformáló relevanciájuk aligha.

Kukorelli művében három nagyformátumú államférfi, Szent István, Széchenyi István és Bibó István munkásságába és szellemiségébe saját szemüvegén keresztül enged bebocsátást, ahol tehát óhatatlanul jelen van a szerző saját szellemisége, világlátása is, amely egyértelmű folytonosságot képez a nagy elődökkel. Találón fogalmaznak az említett recenzió társszerzői, amikor már írásuk címében is hirdetik a „negyedik” István jelentőségét (Kiss–Burdján, 2021: 154.), miként a kötet előszavát jegyző Gyarmati György történész (Kukorelli, 2021: 9.), úgy a könyvről ugyancsak recenziót író Mezey Barna jogtörténész is említi a „névazonosságban rejlő lehetőségeket” (Mezey, 2021: 1396.).

Kukorelli István könyvének mindhárom „főszereplőjét” saját példaképének tekinti, majd hangsúlyozza: ez az érzés az évek során egyre erősödött benne. Beszédesen fogalmaz, amikor azt újra: „Szegény marad az, akinek nincsenek példaképei.” (Kukorelli, 2021: 13.) Erre találón reflektál Mezey Barna recenziójának összegzésében: „Nos, Kukorelli István gazdag ember.” (Mezey, 2021: 1399.). S hogy miért is ők a példaképek? Rögtön az elején tisztázza a szerző: „Ők tudták igazából összekapcsolni a tradíciót a modernizációval, a nemzet fejlődését az európai haladással.” (Kukorelli, 2021: 13.). Kukorelli István már korábbi művében is alapvető jelentőségűnek tartotta az említett „összekapcsolás” képességét, nem meglepő, hogy tizenöt évvel ezelőtt megjelent könyvének is ez volt a címe: *Tradíció és modernizáció a magyar alkotmányjogban* (Kukorelli, 2006). Ha fellapozzuk e művét, akkor ebben is visszaköszönnek a mostani könyvének vezéralakjai, több alfejezet külön is foglalkozik velük (például: *Esztergom és Szent István köszöntése; Széchenyi István: Adó és két garas; Bibó István a humanista és moralista közjogász*).

A szerző beszédesen „tethazafiaknak” nevezi a vizsgált államférfiakat, akik „Magyarország sorsának formálói, rendszerváltoztató személyiségek [...] a nemzeti függetlenség és a társadalmi haladás élharcosai, rendkívüli műveltséggel rendelkeztek, mindig tisztában voltak – hazafiként és európeerként – az

európai erőviszonyokkal [...]. Közös volt bennünk a hit és az akarat, a moralitás és a humanizmus. Közös volt bennük a »polihisztorság«, a jogszerűség és az alkotmányosság tisztelete.” (Kukorelli, 2021: 13–14.) Ugyanitt Kukorelli rámutat arra a sajátosan magyar párhuzamra is, amely mindhárom hazafit jellemmez: „kilógtak a sorból”, de – hozzáteszi – meglehetősen inkább magával a sorral volt baj... Ebben tükröződnek a magyar viszontagságos történelem nehézségeiből fakadó, az államférfiúi léttel óhatatlanul összefüggő velejárok: meg nem értettség, fenyegetés, önkényuralom, önkéntes vagy valódi börtön. Ennek veszélyével voltaképpen minden nagy formátumú vezetőnek számolnia kell, miként így tett Antall József is, aki ezt az „örökséget” miniszterelnöki beiktatása előtt, 1990 májusában a következőképpen fogalmazta meg: „[...] aki ma arra vállalkozik, hogy miniszterelnök legyen, annak vagy fanatikusnak, miszterionáriusnak kell lennie, vagy pedig örültnek” (Antall, 1994: 437).

A kétszázhuszonnyolc oldalas könyv lényegében két nagy szerkezeti blokkra osztható. A hosszúra nyúlt és egyben kifejezetten izgalmas, az első ötven oldalig terjedő bevezetésben Kukorelli István személyes emlékei felidézésével mutatja be a három Istvánnal történő „találkozásait”, a következő, mintegy százhatvan oldal felölelő blokkban pedig e példaképek munkásságát és szellemiségét tárja fel, mindhárom esetben külön alfejezetet szentelve a tudományos és a közélet számos jeles képviselője – például Nemeskürty István, Horváth Attila, Göncz Árpád, Pozsár-Szentmiklósy Zoltán, Szentpéteri Nagy Richárd – gondolatainak. Mindhárom fejezet egy-egy kapcsolódó (Arany János, Csoóri Sándor) szépirodalmi művel vagy egyházi énekkel, illetve ajánlott bibliográfiával zárul. Mintegy harminc oldal (51–93. oldalak) szól Szent Istvánról, hetven oldalon át (95–165. oldalak) taglalja Széchenyi Istvánt, végül pedig hatvan oldalt is meghaladóan (167–228. oldalak) Bibó Istvánnal zárul a sor. A kötet műfajilag sokszínű, Kukorelli – miként Mezey Barna fogalmaz említett recenziójában – „[...] hol a szakirodalmat idézi, hol a kortársakat, hol eredeti forrásokat közöl.” (Mezey, 2021: 1396.).

A kötet egyik talán legszemélyesebb és egyben meghatározó visszaemlékezéseket felvonultató része az Istvánokkal történő találkozásokat bemutató első blokk. Ezen belül az első (Szent) Istvánnal történő találkozást taglaló sorokból – többek között – kiderül, hogy leginkább a „pannonhalmi időkben”, vagyis bencés diákként ismerkedett meg első királyunk szellemiségével. A bencés szocializáció meghatározó szerepéről árulkodik, ahogyan Kukorelli saját emlékei felidézése összefonódik az államalapítás korának emlékeivel: „Ha Pannonhalmára megyek [...] már az úton előjönnek az emlékek, az államalapítás, Szent István, a Szent Korona, az első iskola.” A pártállam szellemiségében eltelt kalocsai katonaevek aztán „kijózanítják” a fiatal Kukorellit, aki hamar megérti, mit is jelent az „amnésiás emlékezetpolitika teremtő ereje” (Kukorelli, 2021: 17–18.). A rendszerváltás hajnalán, 1987-ben viszont – ha megkésetten is közlik, de – már cikket „írhat” augusztus 20-áról, két évvel később pedig

már ünnepi beszédet mond Szent István szülőhelyének és koronázásának színhelyén, Esztergomban. Ékes példája a gyerekkor óta fennálló elkötelezettségének, hogy a szerző – miként írja is – azóta is sűrűn visszajár Esztergomba „fejet hajtani” Szent István előtt, éjjeliszekrényén pedig ma is megtalálható egy-egy kapcsolódó írásmű. A Szent Istvánnal való kapcsolat igazi „csúcspontját” pedig minden bizonnyal a Kukorelli István által kidolgozott törvénytervezet jelenti, amelynek alapján megszülethetett a Szent István államalapításának emlékééről és a Szent Koronáról szóló, ma is hatályos 2000. évi I. törvény (Kukorelli, 2021: 20.).

A másik Istvánnal, Széchenyivel Kukorelli először a téti általános iskola történelemóráin találkozik. Nagy hatással bír, hogy történelemtanára, későbbi jó barátjának, a Nagycenki Széchenyi Múzeum igazgatójának édesapja volt. Kukorelli idézi Széchenyi *Világ* című munkájának egyik tanulságos sorát, amelyet Széchenyi szerinte talán kortársára, barátjára, Kisfaludy Károlyra (is) gondolva vetett papírra: „A tett tehát az első, a szó a második, s éppen úgy: az ember, a hazafi elül áll, s csak azután jön az író...” (Kukorelli, 2021: 26.). Ez nemcsak a tettek elsőbbségének óhaját jelenti, hanem kiolvasható belőle a cselekvő döntéshozó iránti tisztelet is. Ez meghatározza Kukorelli István gondolkodását is, aki felidézi, hogy a szocializmus végére Széchenyi fokozatosan „rehabilitálódik”, amelyben Pozsgay Imre és a kezdeményezésére életre hívott Széchenyi Társaság is nagy szerepet játszott, amelynek nyilvántartásba vételében a könyv szerzője is közreműködött. Kukorelli 1991-ben aztán a Széchenyi István Emlékmúzeum Baráti Köre és Népfőiskola megalakításában is részt vett, amelynek keretében meghatározó érzelmi élményeket szerzett, amikor például a legnagyobb magyar kriptájánál énekelte a Himnuszt. Ugyanezen év októberében pedig már előadást is tart Széchenyiről a szekszárdi Széchenyi Szabadegyetemen, majd 1992 februárjában meghívást kap a Nagycenki Népfőiskolára, amely – és a hét évvel későbbi „ismétlés” – ugyancsak meghatározó jelentőséggel bír a Széchenyi iránti érdeklődése elmélyülésében. 1999 áprilisában Kukorelli már az Akadémia előtt szónokol Széchenyiről, 2000 márciusában pedig a Bencés Gimnázium közössége előtt beszél példaképéről. Mély lelki kötődését mutatja, hogy milyen fontos számára a győri Széchenyi István Egyetemen fennálló évtizedes kapcsolata, ha pedig teheti, máig szívesen megy vissza Nagycenkre, sétálni a faluban, a kastélykertben, s gyönyörködni a „lelket sugárzó gyönyörű dunántúli tájban”. Íróasztalát pedig az első cenki Népfőiskola kitűzője díszíti, hirdetve, hogy „Merjünk nagyok lenni s valóban nem oly nehéz, de legyünk egyszersmind bölcsek is” (Kukorelli, 2021: 28–34.).

A harmadik Istvánnal, Bibóval 1973–74 tájkán találkozik először személyesen. A jogelméleti tudományos diákkörökön, a Samu Mihály és Bihari Mihály professzorok által a tanszékre meghívott Bibóval való tényleges találkozás komoly hatást gyakorol rá. A három István közül talán a legnagyobbat. Még javában a szocializmusban vagyunk, amikor Kukorelli István már Bibót oktat

az ELTE jogi karán. Tanítványai az 1947-es akadémiai székfoglalóban bemutatott hatalommegosztási kérdéseiről referálnak. Mindez a szocializmus hetvenes éveinek közepén. Jó érzés olvasni a könyv szerzőjének – őt magát is érzékelhető büszkeséggel eltöltő – bátorságáról. A Bibóval történő legbensőségesebb találkozást viszont egyértelműen a Bibó István Szakkollégiumban, és annak elődjében, a Budaörsi úti kollégiumban élte át a szerző, ahol kollégistaként majdnem egy évtizedet töltött el. Oktatóként neve az elmúlt évtizedekben összeforrt a szakkollégiummal, amellyel a mai napig is aktív a kapcsolata: „Mindmáig szívem csücske a Ménesi út, a Bibó István Szakkollégium.”. A sors szép ajándéka, hogy a Bibó István név felvétele és Kukorelli dékánhelyettesé történő megválasztása 1988 nyarán, egy napon történt (Kukorelli, 2021: 34–39). Jelen sorok szerzője hálásan gondol vissza arra, hogy 2015-től kezdődően éppen Kukorelli Istvánnak köszönhetően, az ő megtisztelő felkérése alapján oktatóként, később műhelyvezetőként több éven át aktív tagjává válhatott e nagyszerű közösségnek, és egy-egy alkalommal közösen is átélhettük a híressé vált intézménylátogatásos kurzus felemelő pillanatait.

Kukorelli István könyvében idézi a szakkollégium születésének 35. évfordulóján, 2018-ban elmondott köszöntő beszédét, ahol kritikusan felhívja a figyelmet a közéletben megfigyelhető „Bibó-csend” jelenségére (ami nem felejtés, hanem hallgatás), de határozottan követeli, hogy „[...] ne legyen Bibó-felejtés [sem] a Ménesi úton” (Kukorelli, 2021: 44–45.). A Bibó által ránk hagyott, a könyvben is említett örökség – a többletjelentéssel felruházott fogalmak, a szabadság kiskörei, az emberi méltóság, a hatalom emberarcúvá tétele, a felelősségtudat, a lelkiismeretesség, a szerénység, a jóindulat, a jóhiszeműség, a keresztényi türelem – e sorok írója szerint nemcsak az „erkölcsi zseninek” tartott Bibó, hanem Kukorelli István szellemiségében és szakmai munkásságában is alapvető jelentőségűek. A két gondolkodó szakmai hagyatéka e pontokon tehát egybeforr egymással. Kukorelli István egyértelműen korunk Bibó Istvánja. Így jutunk el tehát a „negyedik” Istvánhoz. S ez nem valamiféle, a bibói tízparancsolatban is említett és megvetett „hízélgés”, hanem jelen sorok szerzőjének szakmai meggyőződése. Ezt igazolja a szerző 65. születésnapja alkalmából 2017 nyarán átadott ünneplő kötet Bibóra utaló címe és szellemisége is: „A szabadságszerető embernek” (Chronowski–Pozsár–Szentmiklósy–Szabó–Smuk, 2017.) A közbeszéd, a közéleti párbeszéd manapság fájdalmasan terhelt időszakában különösen örömmel tölti el az embert, ha művének bemutatása közben szabadon és bátran méltathat valakit, ami jó eséllyel szinte senki rosszallását nem fogja kiváltani. Kevés ilyen gondolkodó van. Egyre kevesebb. Kukorelli István viszont ilyen, aktuális könyve pedig alkalmat kínál arra, hogy ezt – történetesen a Politikatudományi Szemle hasábjain – is megtehessek.

Kukorelli István könyvének a mű gerincét jelentő, mintegy százhatvan oldal felölelő blokkjában, három külön fejezetben végigveszi a három példakép szakmai munkásságának a mai kor számára is üzenettel bíró mondanivalóját.

Az első harminc oldalt kitevő első fejezetében először augusztus 20-a alkotmányos üzenetével, aztán Szent István „első magyar alkotmánynak” is nevezett, fiához, Imre herceghez intézett Intelmeivel foglalkozik, amit a Pannonhalmi Kolostor kiváltságlevelével kapcsolatos fejtegetés követ. A következő alfejezetben egyes szerzők (Gyórfy György, Horváth Attila, Horváth István és Simon Attila) István királlyal kapcsolatos gondolatai tárulnak az olvasó elé, amelyeket két jogforrás (a Szent István király dicső emlékének megörökítéséről szóló 1938. évi XXXIII. törvénycikk és a Szent István államalapításának emlékééről és a Szent Koronáról szóló 2000. évi I. törvény) közlése követ, végül pedig *Hol vagy István király?* címet viselő egyházi ének szövegével és egy rövid bibliográfiával zárul a fejezet. A szerző szerint a hivatalos, augusztus 20-ai állami ünnep legkézenfekvőbb üzenete, hogy: „[...] mindenkor stabil, erős államra van szükség, amely tiszteli és védi a polgárok jogait. A stabil, hatékony, jogszerű és intézményesen ellenőrzött államhatalom a jogállamiság legfontosabb feltétele – a globalizáció idején is. Szent István törvényeivel belső békét, akkori viszonylatban egyedülálló jobbiztonságot teremtett. A későbbi bevándorlás a bizonyíték erre.” Ehhez szorosan kapcsolódik, hogy „[...] az államalapítás és annak közjogi szimbólumai, a Szent Korona és a koronázási jelvények minden korban – az önkényuralmak és diktatúrák idején pedig különös erővel – a magyarság szabadság iránti vágyát fejezték ki”. Első királyunk vitathatatlan érdemeként rögzíti a szerző, hogy történelmünkben elsőként sikeresen összekapcsolta a magyarságot az európaisággal, hazánkat pedig a keresztény Európa részévé tette. Kukorelli a mai kor kritikájaként fogalmazza meg, hogy az *Intelmekben* szereplő erkölcsi értékek (például szeretet, türelem, mértékletesség, becsület) sokszor társadalmi méretekben hiányoznak napjainkban (Kukorelli, 2021: 54–56.). Simon Attila, *A vezetés művészete* címet viselő hozzászólásában találó hasonlattal él István jelentőségét illetően: „Szent István magot ültetett, majd ezeréves történelmi viharokat átélt, erős fát hagyott hátra.”. Ehhez hozzáteszi Simon, hogy az általa hátrahagyott sziklára viszont nekünk, a jelen emberének kell építeni (Kukorelli, 2021: 85.).

A kötet példaképeket bemutató (második) blokkjának legterjedelmesebb, mintegy hetven oldalt felölelő második fejezete Széchenyi Istvánnal foglalkozik. A legnagyobb magyar, az „alkotmányos államférfi” talán kevésbé ismert, nem jogászként megfogalmazott alkotmányfilozófiájának vizsgálata keretében Kukorelli István kiemeli, hogy a történelmi alkotmány híveként, az alkotmányos monarchiával szimpatizáló Széchenyi „[...] a reformkorszakot elindító nagy műveivel, mindenekelőtt a Hitel, a Világ és a Stádium megjelentetésével, a rendi alkotmány alapjainak egyik fő lebontója”. Ehhez teszi hozzá a szerző, hogy még Döbblingben is ő volt a magyar alkotmány élő lelkiismerete, s „Széchenyi, mint intézmény, maga volt a magyar alkotmány egyik legfőbb biztosítója” (Kukorelli, 2021: 101–102., 110–111.). Ezen alfejezetet követően a szerző teljes terjedelemben közli a Széchenyi Istvánt köszöntő, 1999 áprilisában a

Magyar Tudományos Akadémián elhangzott beszédét. A következő alfejezetben a korszakos jelentőségű, a független magyar felelős *ministerium* alakításáról szóló 1848. évi III. törvénycikk szövegét tanulmányozhatja az olvasó, amelyet Széchenyi üzeneteiből (több szerző által) összeállított különböző változatok követnek. E találó idézetek közé tartozik például: „A henyélés minden hiba, véték s bűn kútfeje...”; „Önmagunkat ismerni a legnagyobb bölcsesség”; „Szerencsét adhat a sors, de boldogságot nem. Mind az embereknek, mind a népeknek csak annyi jóléthez és boldogsághoz van joguk, amennyit meg tudnak maguknak szerezni.” (Kukorelli, 2021: 120, 122.). A Széchenyi Istvánnal kapcsolatosan a könyvben megfogalmazott számtalan gondolat közül Horváth Attila összegzése igen lényeglátó: „Széchenyi reformprogramja azért volt rendkívül hatásos és látványos, mert alapításaival, sikeres vállalkozásaival, alkotásaival, a gyakorlati életben is igazolta programjának megvalósíthatóságát és kiválóságát.” (Kukorelli, 2021: 135.). A Kukorelli István által hangoztatott „tethazafiság” lényegének talán egyik legfrappánsabb megfogalmazása ez, hangsúlyozva azt, hogy az elméletben megfogalmazott különböző koncepciók csak akkor érnek igazán valamit, ha azokat ténylegesen, a gyakorlatban „tettekkel” is megvalósították. S mindezt külön fokozza, ha több évtized, évszázad elteltével is fennállnak e gyakorlati eredmények. Erre mutat rá Nemeskürty István is: „[...] Széchenyi alkotásai érvényesen léteznek ma is: a híd, a bankok és a takarékpénztárak, a színház (ha nem is ott, ahová szánta), a lóverseny, a szabályozott Tisza, a hajójáratok, a vasutak” (Kukorelli, 2021: 145.). E fejezetben végül olvashatunk Széchenyi Béla fiához írt intelmeiről, a Széchenyi István gróf, a legnagyobb magyar emlékének törvénybe iktatásáról szóló 1925. évi XLV. törvénycikkről, Arany János *Széchenyi emlékezete* című művének két versszakáról. A fejezetet ehelyütt is egy rövid ajánlott bibliográfia zárja.

A példaképeket felvonultató blokk harmadik, egyben utolsó fejezete a szerzőhöz talán legközelebb álló Bibó István munkásságát dolgozza fel. Bibó láthatatlan alkotmányáról ír Kukorelli, amely alfejezetben életművének öt mozaikját (az 1956-os alkotmányjogi program, a politikai tízparancsolat, az államhatalmi ágak elválasztása egykor és most, a közigazgatás, illetve a decentralizált önkormányzati rendszer), emeli ki, amelyek értelmezése során megadja a mai viszonyok kritikáját is. Ezt követően a Magyarország államformájáról szóló, korszakos jelentőségű 1946. évi I. törvénycikk olvasható, majd Bibó 1956-os szerepét vizsgálja meg, amivel összefüggésben külön alfejezetet szán az 1956-os októberi forradalom és szabadságharc jelentőségének törvénybe iktatásáról szóló 1990. évi XXVIII. törvénynek. Kukorelli könyvének következő alfejezetében *A szabadságszerető ember politikai tízparancsolata* pontos szövege olvasható. Az 1938–40 körül született mű e könyvből jelen sorok írójára a legnagyobb hatást gyakorolja. Az itt megfogalmazott örök érvényű igazságok, a mai kor számára is üzenettel bír, mindig aktuális „örökkévalósági kla-

uzulák” elementáris erővel hatnak az értő olvasóra, a sorok között pedig mindenki keresheti és felmérheti saját felelősségének szintjét, mértékét. Kukorelli István az említett, 65. születésnapjára kapott ünneplő kötet átvételekor elmondott köszönőbeszédében maga is felhívta erre a figyelmet: „Próbáltam eszerint élni és cselekedni, nem mindig sikerült. De a mérce változatlan. A példaképek, higgyétek el nekem, fontosak! Nélkülük nem lehet példaadóan tanítani, nevelni.” (M. Balázs Ágnes, 2017: 214.). A *Mit üzen Bibó a mának?* címet viselő alfejezetben a korábbi és az aktuális hatalmi viszonyok szempontjából is (mindig) releváns intelmek olvashatók. A fejezet Bibóval kapcsolatban több szerző – Göncz Árpád, Gyarmati György, Köbel Szilvia, Molnár Kristóf, Pozsár-Szentmiklósy Zoltán, Regéczy-Nagy László és Szentpéteri Nagy Richárd – által kifejtett gondolatokkal, Csoóri Sándor *Láttam arcodat* című művével és a megszokott rövid, ajánlott bibliográfiával zárul. Ezek közül ehelyütt Molnár Kristóf tanulságos gondolata emelhető ki, miszerint: „A politikai tízparancsolat számomra egy, az értelmiségi ember személyes alkotmányának tekinthető mű. Megtalálhatóak benne azok az alapvető elvek, melyeket az értelmiségi önmagával szemben támaszt, és minden körülmények között számon is kér magától.” (Kukorelli, 2021: 210.).

Kukorelli István kívánsága, hogy: „Legyen közös örömünk e könyv!” (Kukorelli, 2021: 49.). Azt gondolom, ez az óhaj – a könyv elismerő fogadtatását látva – meghallgatásra talált. A kötet szívmengető és lélekemelő kedvessége révén az emberben buzog a tettvágy, újra feléled benne a közügyek iránti szolgálat alázatos és nemes feladata. Olyan emberré szeretne válni, mint amilyen az idén 70. születésnapját ünneplő, 1952. július 6-án, a téti Pázmándi Horvát Endre utca 17. szám alatt született szabadságszerető tetthazafi: Kukorelli István. A negyedik.

IRODALOM

- Antall József (1994): *Modell és valóság II.* Budapest, Athenaeum Nyomda Rt.
- Chronowski Nóra–Pozsár-Szentmiklósy Zoltán–Szabó Zsolt–Smuk Péter (szerk.) (2017): *A szabadságszerető embernek.* Liber Amicorum István Kukorelli. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Kiss Balázs–Burján Evelin (2021): Gondolatok négy Istvánt olvasva. Recenzió Kukorelli István: Három István, három nemzeti ünnep, három példakép című könyvéről. Pro Publico Bono–Magyar Közigazgatás. 2021/3. szám. 154-163. o. <https://doi.org/10.32575/ppb.2021.3.11>
- Kukorelli István (2006): *Tradíció és modernizáció a magyar alkotmányjogban.* Budapest, Századvég Kiadó.
- Mezey Barna (2021): Példaképek, Tetthazafiak, Európéerek. „Hosszabb távon helyreáll a rend a történelemben”. Magyar Tudomány. 2021/10. szám. 1396–1399. <https://doi.org/10.1556/2065.182.2021.10.12>

- M. Balázs Ágnes (2017): Recenzió: A szabadságszerető embernek. Liber Amicorum István Kukorelli című ünnepi tanulmánykötetről. *Parlamentí Szemle*, 2017/2. szám, 209–215.
- Schanda Balázs (2021): Kukorelli István: Három István, három nemzeti ünnep, három példakép. Budapest, Méry Ratio, 2021. 228. Könyvismertetés. *Iustum Aequum Salutare. Jogtudományi folyóirat*, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, 2021/2. szám, 321–322.
- Vincze Balázs (2021): „Lelkesített és inspirált, hogy egy olyan közösségnek bizonyíthatok, amely befogadott és szeretettel viszonyul hozzám.” Interjú dr. Franczel Richárddal, 2021. március 14. *Bibó István Szakkollégium honlapja*. Forrás: <https://bibo.elte.hu/?p=7219>, megtekintés: 2022. január 15.

ÚJ KÖNYVEK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

2022. 2. negyedév

Összeállította: Kusztor Éva

Lezárva: 2022. június 28.

JOG, JOGTUDOMÁNY

GÁRDOS-OROSZ Fruzsina, LŐRINCZ Viktor Olivér (szerk.):

Jogi diagnózisok II.

A Covid-19-világjárvány hatásai a jogrendszerre

L'Harmattan, 2022. 492 p.

GYŐRFI Tamás, KAZAI Viktor Zoltán, ORBÁN Endre:

Kontextus által világosan

A Súlyom-bíróság antiformalista elemzése

L'Harmattan, 2022. 330 p.

KÖZGAZDASÁGTAN

Oded GALOR: Az emberiség utazása

A modern világ egyenlőtlenségének okai

Libri, 2022.

KISS Gábor Dávid, MÉSZÁROS Mercedes, RÁCZ Tamás:

A nemzetközi pénzügyek elmélete és annak ökonometriai eszköztára

Typotex, 2022. 304 p.

KRISTÓ Katalin: A családtámogatások negyedszázada

Gondolat, 2022. 383 p.

POLITIKA, POLITIKATUDOMÁNY

David ARMITAGE: Polgárháborúk. Az eszmékben élő történelem

Rubicon, 2022. 211 p.

BALOGH István: Nem lesz béke, nem lesz kánaán
Történeti-társadalomelméleti vázlat
L'Harmattan, 2022. 184 p.

BÓDI Ferenc, Ralitsa SAVOVA (szerk.):
Bátorság a politikában
Gondolat-Társadalomtud. Kutatóközp., 2021. 306 p.

Klaus von DOHNÁNYI: Nemzeti érdekek
Útmutatás a német és az európai politika számára
a globális átalakulások korában
Corvina, 2022. 200 p.

FEDINEC Csilla: Kárpátalja: örökség és társadalom
Typotex, 2022. 199 p.
(Új tudományos zsebkönyvtár)

Francesco GIUBILEI: A nyugati konzervatív
gondolkodás kézikönyve
Ludovika, 2021. 352 p.

Rod HAGUE, Martin HARROP, John McCORMICK:
Összehasonlító kormányzattan és politikatudomány
Ludovika K., 2021. 381 p.

HALÁSZ Iván: Diplomácia, emancipáció, kultúra
Gondolat, 2022. 132 p.

P. GÁBOR Mózes: Európa válaszáton
Kairosz, 2022. 334 p.

POGÁTSA Zoltán: A globális elit
Kossuth, 2022. 319 p.

POLITIKATÖRTÉNET

ARDAY Géza: Kísért a múlt
Lélekmérgező írók és ami mögöttük van
L'Harmattan, 2022. 220 p.

MAJTÉNYI György: K-vonal
Kiváltságok, elit és luxus a szocializmusban
Open books, 2022. 368 p.

MARCHUT Réka: Kisebbségi kérdések a magyar–román diplomáciai
kapcsolatokban (1920–1931). Dokumentumok
Társadalomtud. Kutatóközp., 2022. 726 p.

MISKOLCZI Ambrus: Dákok, vasgárdisták, kommunisták
Román historiográfiai tájakon
Szépirodalmi Figyelő A., 2022. 304 p.

NÓGRÁDI György: Bonntól Berlinig
Az NSZK és vezetői 1949–2022
Kossuth, 2022. 304 p.

PÓCS Nándor: Varjúsereg
Kováts Tivadar és a magyar fajvédelem láthatatlan útjai
Kronosz, 2022. 232 p.
(Sziluett. Korszerű történelmi életrajzok)

POPÉLY Árpád, SIMON Attila: „Akaratunk ellenére...”
Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság történetéből 1918–1992
Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2022. 464 p.

PUBLICISZTIKA, ÉLETRAJZ

KŐBÁNYAI János: Koronavírus idején
Naplók, nekrológok
Múlt és jövő A., 2022. 235 p.

Ion Mihail PACEPA: Vörös horizontok
Egy kommunista kémfőnök visszaemlékezései
Erdélyi Szalon, 2022. 660 p.

Szerhij RUDENKO: Zelenszkij smink nélkül
Helikon, 2022. 06. 27.

Desmond SHUM: Kínai rulett
Igaz történet hatalomról, korrupcióról és bosszúról
Libri, 2022.

DUPCSIK Csaba: A magyar szociológiai gondolkodás története 1990-ig
L'Harmattan, 2022. 454 p
(Károli-könyvek – monográfia)

FEJŐS Anna, SZIKRA Dorottya: Támogatás és támadás
Női civil szervezetek az illiberális demokráciában
Balassi K., 2022. 157 p.

FORRAY R. Katalin: Romológia – Kutatástól az oktatásig
Gondolat, 2022. 221 p.

GEREBEN Ferenc: „Elszálltak már, hajh, az évek...”
Egy pannonhalmi osztályközösség életútja 1956-tól 2021-ig
Gondolat, 2022. 529 p.

HERMANN Veronika[et al.](szerk.):
Tudástermelők, kapuőrök és véleményvezérek
Typotex, 2022. 140 p.

HULYÁK-TOMESZ Tímea (szerk.):
A digitális oktatás tapasztalatai a kommunikációs készségfejlesztésben
Hungarovox, 2022. 254 p.

KEPE Nóra: A közösségi média önimádó embere
Technológiai emberkép a 21. században
L'Harmattan, 2022. 166 p.

KLAUSZ Melinda, SÁRINGER Viktória:
Újgenerációs platformok és kommunikáció
Közösségimédia.com, 2022. 382 p.

KRÉMER Balázs: A valakik társadalma
Az ember társadalmi jelentőségéről és annak hanyatlásáról
Napvilág, 2022. 464 p.

LENGYELNÉ MOLNÁR Tünde:
A könyvtárak digitális ökoszisztémája
Gondolat, 2022. 221 p.

NOVÁK Attila, PAP Milán: A népi gondolat a 20. században
Századvég, 2022. 220 p.

ÖRKÉNY Antal: Társadalmi dilemmák és ütköző elvek
Gondolat, 2022. 181 p.

SZALAI Erzsébet: Lélek és profitráta
Napvilág, 2022. 257 p.

Z. KARVALICS László: Az infodémiától a tudáskormányzásig
Világjárvány és világrendszer információkutatói szemmel
L'Harmattan, 2022. 275 p.

ABSTRACTS

Dániel Oross–Alexandra Kiss

DEMOCRATIC INNOVATIONS AND HUNGARIAN PARTIES. A LONGITUDINAL ANALYSIS OF PARTY MANIFESTOS IN HUNGARY

The aim of the study is, on the one hand, to identify the democratic innovations appearing in the election programs of Hungarian parties, and, on the other hand, to analyze the extent to which the manifestos of each party deal with them. The document analysis carried out in the framework of the research „Democratic Innovations and Hungarian Parties” examined the extent to which Hungarian parties address democratic innovations in their electoral programs within the period of 2006-2018. Based on the results, the promises related to democratic innovations make up about two percent of the text of the manifestos of Hungarian parties. Democratic innovations to reform the institutions of representative democracy and direct democracy predominate in the programs examined.

Keywords: democracy, democratic innovations, party manifestos

András Bíró-Nagy–Áron József Szászi

PERCEPTIONS OF THE EU’S POLICY IMPACT: EUROPEANIZATION OF PUBLIC ATTITUDES IN HUNGARY

This paper investigates the perceptions of the EU’s policy impact by revealing the Hungarian public’s awareness of the EU’s domestic policy influence and its attitudes towards Europeanization. The research is based on descriptive and regression analyses of cross-sectional survey data. In accordance with our expectations, the majority of Hungarians could not correctly locate the level of integration of most policies, and misperceptions about the policy influence of the EU on Hungarian domestic politics are widespread. It is a sign of Eurosceptic “wishful thinking” that the higher level of sovereignty respondents preferred, the more policies they assumed to be controlled exclusively by member states. Contrasting the expected results, respondents were more likely to support the EU integration of those policies that are in fact Europeanized to a larger extent. Pro-government supporters and voters of right-wing identity in general have

a lower probability to support EU integration of policies. Our study also shows that there may be serious barriers to further deepening European integration in Hungarian society and that there is a strong base for the politics of national sovereignty. Out of the 19 public policy areas we studied, 8 areas have an absolute majority of Hungarians in favour of national sovereignty, while pro-integrationists have an absolute majority in 9 policy areas, and neither side has a majority on immigration or health care. In addition, it should be pointed out that only a very small proportion of Hungarian society would refer decisions to the exclusive competence of the European Union: the supporters of the United States of Europe are less than 10% in all public policy areas. The division on the question of competences suggests that debates on the future of the EU may also polarise Hungarian public opinion in the future.

Keywords: Hungary, European Union, Public Policy, Euroscepticism, Public Opinion

Renáta Lilla Kiss

SECURITIZATION AS A VOTING STRATEGY – THE HUNGARIAN
GOVERNMENT’S POLITICAL COMMUNICATION IN THE 2018 CAMPAIGN ON
MIGRATION AND THE EUROPEAN UNION

Using the methodology of security discourse analysis, the study seeks to answer the question of how the Hungarian government side secured the issue of migration in the 2018 Hungarian parliamentary elections. According to the literature, the Hungarian government has successfully secured it, as Hungarian citizens have legitimized the issue of migration security. I analyze the study according to the security methodology defined by the Copenhagen school, in which I identify the security actor and the factor he considers to be an existential threat, and examine the means and manifestations of the security actor mobilizing the target audience with the threat message. According to the author, the Hungarian government applied the issue of migration security exhaustively and communicated its wording to the electorate with populist elements and Eurosceptic rhetoric.

Keywords: securitization, populism, euroscepticism, migration

Ádám Darabos

FOLLOWING THE LEGACY OF THE 'FIRST GREAT REALIST': REINHOLD
NIEBUHR'S INTERPRETATION OF AUGUSTINE

There is a significant interest in the English-language scientific literature concerning Reinhold Niebuhr's (1892–1971) political thought. Yet, it is still not clear, what kind of historical ideas influenced Niebuhr while formulating his political thought, and what is the role of Augustine, who, based on the consensus of the secondary literature, seriously influenced Niebuhr's ideas. In this article – after a short definitional introduction and a review of the literature – I argue that Niebuhr's view on Augustine and his ideas is a necessary element to understand the topic comprehensively. In the article, based on Niebuhr's books, through five periods of his scholarship, I present and interpret Niebuhr's view on Augustine and his thoughts focusing on the content and context of his central ideas, the reasons for the changes, and the characteristics of the distinctive periods of scholarship.

Keywords: Reinhold Niebuhr, (Saint) Augustine, history of political thought, Christianity and politics

CONTENTS

POLITICAL INNOVATIONS

- *Dániel Oross–Alexandra Kiss: Democratic Innovations and Hungarian Parties. A Longitudinal Analysis of Party Manifestos in Hungary* 7

EUROPEAN POLICIES

- *András Bíró-Nagy–Áron József Szászi: Perceptions of the EU’s Policy Impact. Europeanization of Public Attitudes in Hungary* 31

LOOKING OUT

- *Renáta Lilla Kiss: Securitization as a Voting Strategy. The Hungarian Government’s Political Communication in the 2018 Campaign on Migration and the European Union* 73
- *Ádám Darabos: Following the legacy of the ‘first great realist’: Reinhold Niebuhr’s interpretation of Augustine* 92

BOOK REVIEWS

- *Attila Horváth: Closed Party Systems, Open Issues (Fernando Casal Bértoa–Zsolt Enyedi: Party System Closure: Party Alliances, Government Alternatives, and Democracy in Europe)* 115
- *Richárd Franczel: Kukorelli István – the Freedom-Loving, Action Patriot (Kukorelli István: Három István, három nemzeti ünnep, három példakép)* 124

BOOK WATCH 133

ABSTRACTS 139

TISZTELT LEENDŐ ÉS KORÁBBI SZERZŐINK!

Örömmel értesítjük Önöket, hogy a *Politikatudományi Szemle* 2018. évi 2. számától minden cikkünk egyedi internetes azonosítót, úgynevezett **DOI** megjelölést kap. Ezzel a lapunk nemzetköziesedik, mert a különböző keresőmotorok gyorsabban és hatékonyabban tudják cikkeinket megtalálni.

A DOI azonosítót a szerkesztőség **automatikusan** fogja **adni** az egyes cikkeknek. Felépítése a következő lesz: <https://10.30718/POLTUD.HU.2018.2.8>. A törtvonal előtti rész az ún. **DOI prefix**, amit **minden egyes cikk** megkap az előzetes regisztrációnk alapján. Ez tehát egy állandó elem. A POLTUD.HU utal a lapunkra, a többi rész viszont mindig változik, hiszen az aktuális lapszámhoz és oldalszámhoz igazodik. A DOI azonosító örök, ugyanakkor pénzbe kerül. A DOI-t a szerkesztőség szolgáltatásként nyújtja az Önök számára, ezért a költségeket saját maga állja.

Ezzel Önöknek, Tisztelt Szerzők, tehát nincs külön dolguk.

A DOI ugyanakkor kölcsönösségi, viszonyossági alapon működő rendszer, ezért elvárásokat fogalmaz a szerkesztőségekkel és a szerzőkkel szemben.

Tisztelettel kérjük Önöket, hogy ezentúl az irodalomjegyzékben jelzett hivatkozások és szakirodalmak **mindegyikénél** tüntessék fel az **adott cikkre vonatkozó PONTOS és TELJES DOI azonosítót** [például laptársunknál, a Socio.hu-nál a következő azonosítóról van szó: <https://10.18030/socio.hu.2018.1.69>]. Az egyes cikkek hivatkozását a következő helyen találja meg: <https://search.crossref.org/>

A CrossRef-regisztrációnk során, ami lehetővé teszi a DOI használatát, szerkesztőségünk vállalta, hogy elfogadja ezt a feltételt, azaz minden cikknél feltünteti a szakirodalmi hivatkozásokhoz tartozó DOI azonosítót. Kérjük tehát, hogy Önök is tegyenek eleget ennek az egyébként nem túl nagy kérésnek. Amikor készítik az irodalomjegyzéket, másolják be a vonatkozó cikkhez tartozó DOI azonosítót, és illesszék be a hivatkozás végére.

Kérjük, ne feledjék, mindig a teljes azonosító feltüntetésére van szükség!

Örüljünk együtt ennek az újdonságnak!

Üdvözlettel,

a *Politikatudományi Szemle* szerkesztősége

SZERZŐINKHEZ

(A PUBLIKÁLÁS FELTÉTELEI)

1. A Politikatudományi Szemle című referált folyóirat magyar nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyvrecenziókat – fogad el.

2. A kéziratok minimális terjedelme tanulmányok esetén 40 000 karakter, recenziók esetén 15 000 bruttó (azaz szóközökkel együtt értendő) karakter. A kéziratok maximális terjedelme tanulmányok esetén 50 000, kivételes esetben 60 000 leütés, a recenzióké pedig 25 000 leütés lehet. Az egyes szakterületeket áttekinteni kívánó „state of the art” illetve a „review of article” műfajú szövegek esetében a minimális karakterszám 30 000 a maximális 50 000 bruttó leütés lehet.

3. A kéziratokat Word formátumban kérjük a *posze@tk.mta.hu* címre elküldeni.

4. A kéziratnak tartalmaznia kell:

- a. egy magyar szöveg-összefoglalót;
- b. egy angol nyelvű szöveg-összefoglalót (abstract);
- c. kulcsszavakat, valamint
- d. a szerző titulusát és pontos munkahelyi adatait. A szerző neve a tanulmány felett szerepeljen.

5. Szöveg közbeni kiemelésként *dólt betű* alkalmazható; ritkítás, aláhúzás, vastag betű, csupa nagybetű csak egészen kivételes esetben fogadható el.

6. A közvetlen hivatkozásokat a szövegtörzs tartalmazza, ezek ne jegyzetekben szerepeljenek. Minden idézetet, hivatkozást igénylő állítást vagy kifejezést követően zárójelben tüntessék fel a szerző vezetéknevét, az idézett vagy hivatkozott mű publikálásának évszámát és – ha szükséges – az idézett oldalakat a következő formában: (Arendt, 1992: 25.) vagy (Arendt, 1992: 135–138.).

7. A jegyzetek a főszöveg kiegészítéseit tartalmazzák (tehát nem hivatkozásokat). A jegyzetek helyét a tanulmányon belül felső indexben lévő arab számmal jelölik (így: ¹), a jegyzeteket pedig kérjük a szöveg végén számozott formában elhelyezni. Indokolt esetben lábjegyzet alkalmazható, amelyet – ha csak kis

számban fordul elő – a szövegben csillaggal (*) kell jelölni, s az oldal alján kell elhelyezni.

8. Kérjük, hogy a felhasznált irodalom jegyzéke csak a ténylegesen hivatkozott publikációkat tartalmazza. Az explicit módon hivatkozott forrásokon kívül az irodalomjegyzék legfeljebb még 10–15 forrásmegjelölést tartalmazhat.

A Politikatudományi Szemle 2018. évi 2. számától minden cikkünk egyedi internetes azonosítót, úgynevezett DOI megjelölést kap. Kérjük szerzőinket, hogy az irodalomjegyzékben jelzett hivatkozások és szakirodalmak **mindegyikénél** tüntessék fel az **adott cikkre vonatkozó PONTOS és TELJES DOI azonosítót, így: [https://doi.org/...](https://doi.org/)**

9. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén közöljük, a következőképpen oldva fel a szöveg közti utalásokat:

a) könyveknél:

Arendt, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa.

b) tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetében: Mickiewicz, Ellen (2000): Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia. In: Richard Gunther and Anthony Mughan (eds.): *Democracy and the Media*. Cambridge, Cambridge University Press. 29–79.

c) folyóiratban megjelent tanulmány esetében:

Selck, J. Torsten (2004): On the Dimensionality of European Union Legislative. *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 16, No. 2. April, 203–222. pp. <https://doi.org/10.1177/0951629804041119>

10. A táblázatokat és az ábrákat megfelelően formázva, az eredetüket feltüntetve, a szövegbe építve kérjük. A fekete-fehér ábrákat Excel formátumban, a közlés előtt kérjük mellékelni. A táblázat formázási szabálya:

1. táblázat. Cím.

elnevezés	adat 1	adat 2
párt 1	33,0	0,33
párt 2	34,0	0,34
párt 3.	33,0	0,33
Összesen	100,0	1,00

* megjegyzés.

Forrás:

11. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek szerzők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz. A két opponens egybehangzó elutasítása esetén a kéziratot nem publikáljuk.

12. Kézirat beérkezési és lehetséges közlési határideje.

beérkezési határidő	a közlés első lehetséges határideje
január 15.	első szám
március 15.	második szám
május 31.	harmadik szám
szeptember 15.	negyedik szám

A szerkesztőség fenntartja magának a jogot, hogy az egyes cikkek közlési sorrendjét, maga határozza meg.

13. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.